

ความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ
ที่มีต่อรัฐสยามระหว่าง พ.ศ. 2436 — 2461

ดาบตำรวจอภิชัย ช่างก่อ

การศึกษาค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาการเมืองการปกครอง สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2555

**The Political Thoughts and Role of Phrachao Suriyapong Paritdej toward the
Siamese Government in the Years 1893-1918**

Pol.Sen.Sgt.Maj Apichai Changkor

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Political Science in Politics and Government

School of Political Science

Sukhothai Thammarat Open University

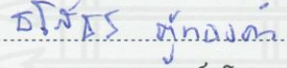
2012

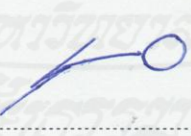
หัวข้อการศึกษาค้นคว้าอิสระ ความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของ
พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามระหว่าง พ.ศ.2436 – 2461
ชื่อและนามสกุล คาบตำรวจอภิชัย ช่างก่อ
แขนงวิชา การเมืองการปกครอง
สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม

การศึกษาค้นคว้าอิสระนี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2556

คณะกรรมการสอบการศึกษาค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ธ紹สร ตู้ทองคำ)

.....
(รองศาสตราจารย์อุทพร อิศรชัย)
ประธานกรรมการประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์

ชื่อการศึกษาค้นคว้าอิสระ ความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของ
พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461
ผู้ศึกษา ดาบตำรวจอภิชัย ช่างก่อ รหัสนักศึกษา 2528001015 **ปริญญา** รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
(การเมืองการปกครอง) **อาจารย์ที่ปรึกษา** รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม
ปีการศึกษา 2555

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาเพื่อศึกษาความคิดทางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2436 – พ.ศ.2461 (2) เพื่อศึกษาบทบาทด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2436 – พ.ศ. 2461

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลในการทำวิจัยได้มาจากการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองของเมืองน่าน ซึ่งเป็นข้อมูลที่เก่าแก่ และข้อมูลบางส่วนได้มาจากการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องในลักษณะแบบเจาะลึก คือผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์เมืองน่านและบุตรหลานของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ยังมีชีวิตอยู่

ผลการวิจัยพบว่า พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ทรงมีแนวคิดทางการเมืองการปกครองเมืองน่านในด้าน (1) การใช้พุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีควบคุมคนในสังคมเมืองน่าน (2) แนวคิดสมัยใหม่ในการจัดรูปแบบการเมืองการปกครองขึ้นใหม่ในเมืองน่าน โดยการนำระบบราชการมาใช้ในการปกครองเมืองน่าน การจัดการการศึกษาสมัยใหม่ให้เกิดขึ้นในเมืองน่านซึ่งได้มีการก่อตั้งโรงเรียนขึ้นเพื่อให้ชาวเมืองน่านได้มีโอกาสศึกษาเรียนรู้ และแนวคิดในการแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสยามซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ทางการเมืองของเมืองน่านกับรัฐสยามเป็นไปในทางที่ดี สำหรับบทบาททางการเมืองการปกครองนั้นพบว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีบทบาทในบทบาทในการช่วยเหลือรัฐสยามในการทำศึกเมืองเชียงตุง บทบาทในด้านการทำสงครามปราบฮ่อ บทบาทการปกป้องรักษาดินแดนของรัฐสยามมิให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส และยังได้มีบทบาทในการช่วยเหลือรัฐสยามในการปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่

คำสำคัญ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กฎหมายอาณาจักรหลักคำ จังหวัดน่าน

Independent Study title: The Political Thoughts and Role of Phrachao Suriyapong Paritdej toward the Siamese Government in the Years 1893-1918

Author: Pol.Sen.Sgt.Maj Apichai Changkor; **ID:** 2528001015; **Degree:** Master of Political Science (Politics and Government); **Independent Study advisor:** Dr. Rungpong Jayanama, Associate Professor; **Academic year:** 2012

Abstract

The objectives of this research were to study (1) the political thoughts of Phrachao Suriyapong Paritdej, Ruler of Nan, towards the Siamese government from 1893-1918; and (2) the political role of Phrachao Suriyapong Paritdej in the Siamese government in 1893-1918.

This was a qualitative research based on study of historical documents related to the political history of Nan Province and in-depth interviews with knowledgeable persons, who were the living descendents of Phrachao Suriyapong Paritdej.

The results showed that Phrachao Suriyapong Paritdej had the following ideas about the governance of Nan: (1) Both Buddhist and animist beliefs could be used to control the people in Nan society. (2) The form of politics and government in Nan could be modernized and reformed by installing a bureaucratic system and modernizing education with the foundation of new schools to provide more opportunities for education. Phrachao Suriyapong Paritdej also adhered to the thought of expressing loyalty to the King of Siam, so that there was a good relationship between Nan and Siam. (3) As for Phrachao Suriyapong Paritdej's political role during the period, he assisted the Siamese government in fighting against Chiang Tung, suppressing the Hong, protecting Siam from French colonialism, and putting down the 1902 Ngiew Revolt in Phrae.

Keywords: Phrachao Suriyapong Paritdej, Anajak Lakkham Law, Nan Province

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยในเรื่องความคิดและบทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461 ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ดี ผู้จัดทำขอขอบพระคุณท่านรองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม ที่กรุณาให้คำแนะนำให้คำปรึกษาและติดตามการทำวิจัยในครั้งนี้ด้วยดีมาตลอดเวลาและขอขอบพระคุณท่านรองศาสตราจารย์ ธ โสธร ผู้ทองคำ ที่ช่วยเหลือในการขัดเกลาให้ผลงานวิจัยฉบับนี้มีความสมบูรณ์ทั้งด้านเนื้อหาสาระมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ เจ้าสมปรารถนา ณาน นุตรหลานของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์เล่าเรื่องราวในอดีตซึ่งเป็นข้อมูลที่ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งขอขอบพระคุณท่านอาจารย์สมเจตต์ วิมลเกษมและอาจารย์นิยม สองสีโย ที่ช่วยเหลือและให้คำแนะนำในการทำวิจัยพร้อมทั้งเป็นผู้ที่ให้คำปรึกษาในการศึกษาค้นคว้าข้อมูลอันเก่าแก่ของเมืองน่านด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ในการช่วยเหลือในการสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่จากห้องสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดจังหวัดน่านที่ได้กรุณาให้การบริหารและให้คำแนะนำในการสืบค้นข้อมูลที่ถูกต้องเพื่อทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงเป็นไปด้วยดี

อภิชัย ช่างก่อ

กุมภาพันธ์ 2556

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญภาพ	ฅ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 วรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	8
แนวคิดเกี่ยวกับรัฐไทยโบราณ	8
แนวคิดเกี่ยวกับรัฐจารีต	15
แนวคิดเกี่ยวกับเมืองประเทศราช	22
แนวคิดเกี่ยวกับรัฐชาติ	32
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	38
ประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ	45
ประวัติเมืองน่าน	54
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	66
ประชากรกลุ่มตัวอย่าง	66
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	68
การเก็บข้อมูล	68
การวิเคราะห์ข้อมูล	69
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	70
ความคิดทางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ	70
บทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ	89

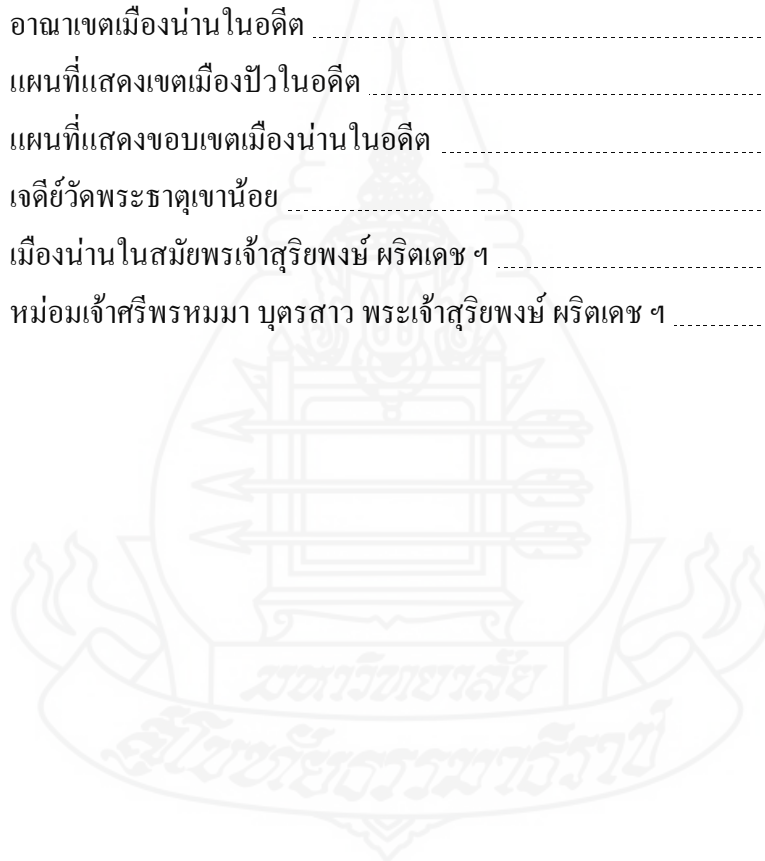
สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สรุปลผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	115
สรุปลผลการวิจัย	115
อภิปรายผล	124
ข้อเสนอแนะ	129
บรรณานุกรม	131
ภาคผนวก	137
ประวัติผู้ศึกษา	146

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 เจดีย์วัดพระธาตุช้างวรวิหาร ศิลปกรรมแบบสุโขทัย	1
ภาพที่ 2.1 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจารี ราชานุการวัักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาล ภูบาลบพิตรสถิต ณ นันทราชวงษ์	45
ภาพที่ 2.2 พระเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดช ฯ หรือเจ้าหลวง	46
ภาพที่ 2.3 รูปเต็มพระยศของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ	48
ภาพที่ 2.4 อนุสาวรีย์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ หน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน	53
ภาพที่ 2.5 อาณาเขตเมืองน่านในอดีต	54
ภาพที่ 2.6 แผนที่แสดงเขตเมืองปัวในอดีต	55
ภาพที่ 2.7 แผนที่แสดงขอบเขตเมืองน่านในอดีต	56
ภาพที่ 2.8 เจดีย์วัดพระธาตุเขาน้อย	60
ภาพที่ 2.9 เมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดช ฯ	62
ภาพที่ 4.1 หม่อมเจ้าศรีพรหมมา บุตรสาว พระเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดช ฯ	87

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

เมื่อน่านเป็นเมืองของกลุ่มชนที่รวมตัวกันก่อตั้งขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านในหุบเขาภาคเหนือทางตะวันออก มีอาณาเขตดังนี้ ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับหลวงพระบาง เมืองท่ามูน (เป็นเมืองเล็กๆ) อยู่ ณ ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและสิบสองปันนา ทิศใต้จรด เมืองย่าง ทิศตะวันตกติดกับเมืองพะเยา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน 2542: 1)

ภาพที่ 1.1 เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ศิลปกรรมแบบสุโขทัย

ที่มา: <http://www.rd.go.th/nan/38.0.html>

เมืองน่านมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานพอๆกับล้านนา สุโขทัย และพะเยา ทั้งสามอาณาจักรมีความสัมพันธ์กันมาโดยตลอด พงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงการที่พะเยาขยายอำนาจมายึดครองเมืองปัว ภายหลังพญาผานองผู้เป็นเชื้อสายเจ้าแก้วเดือนยี่คืนไปให้ใน พ.ศ. 1865 นอกจากนี้ศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงว่า เมืองน่านเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1820 – 1835 นอกจากนั้นก็เป็นที่นิตยสาร ในสมัยพญาการเมืองราว พ.ศ. 1899 กษัตริย์สุโขทัยยังได้อัญเชิญเจ้าเมืองน่านไปสร้างวัดหลวง และได้พระราชทานพระบรมธาตุให้มาประดิษฐานไว้ที่พระบรมธาตุแช่แห้ง หลังจากนั้นปรากฏหลักฐานว่าเมืองน่านช่วยสุโขทัยทำศึกกับอยุธยา จนกระทั่งสุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอยุธยาใน พ.ศ. 1921 (พงศาวดารเมืองน่าน ใน อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพพระเทพนันทาจารย์ 2545: 70)

ในสมัยที่พญามังรายแห่งล้านนารวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อยก่อตั้งเป็นอาณาจักรล้านนาที่มั่นคง โดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรปกครอง อำนาจของล้านนายังไม่ได้ครอบคลุมไปยังเมืองน่าน เมืองน่านเป็นอิสระมาจนถึง พ.ศ. 1993 ล้านนาขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวาง ในสมัยพญาติโลคนาถ ผนวกเมืองน่านเข้ากับอาณาจักรล้านนาโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะได้ช่วยเหลือจากเมืองน่าน หลังจากนั้นเชียงใหม่ได้ตั้งข้าราชการมาปกครองเมืองน่านเรื่อยมา จนกระทั่งอาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าใน พ.ศ. 2103 (ขุณาพร จินชาวนา 2549: 21) เมืองน่านจึงกลายเป็นเมืองขึ้นของพม่าด้วย ฉะนั้นสภาพของเมืองน่านจึงตกอยู่ด้วยเหตุผลว่า ถ้าอาณาจักรใดมีอำนาจมาก เมืองน่านก็ตกไปอยู่ในอำนาจของอาณาจักรนั้นด้วย จนกระทั่งอาณาจักรสยามได้สถาปนาเป็นรัฐไทยได้รวบรวมอาณาจักรล้านนาไทยทั้งหมดไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยใน พ.ศ. 2328 กองกำลังฟื้นฟูเมืองโดยการสนับสนุนของกองทัพไทยได้ร่วมกันขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ เมืองน่านจึงกลายเป็นเมืองขึ้นของรัฐไทยเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ของล้านนา ในระยะแรกเมืองน่านแบ่งเป็นสองฝ่าย คือ พระยามงคลวราชเป็นเจ้าเมืองแต่งตั้งโดยกรุงเทพฯ ตั้งอยู่ที่ท่าปลา (อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์) และเจ้าอัครวิญญูเป็นเจ้าเมืองน่านที่พม่าแต่งตั้งอยู่ที่เมืองเทิง

ใน พ.ศ. 2329 เจ้าอัครวิญญูได้ติดต่อพระยามงคลวราชที่เมืองท่าปลา ขอเข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารกรุงเทพฯ พระยามงคลวราชจึงมอบบ้านเมืองให้เจ้าอัครวิญญูปกครอง ปีต่อมาเจ้าอัครวิญญูก็ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่กรุงเทพฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอัครวิญญูดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองน่านต่อไป การดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองน่านนั้นได้รับการแต่งตั้งจากรัฐไทยโดยพระมหากษัตริย์จากกรุงรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองน่านก็เป็นบุคคลผู้สืบเชื้อสายเจ้าเมืองน่านองค์ก่อนๆ ตำแหน่งเจ้าเมืองน่านอยู่ในฐานะของประมุขของเมืองน่านได้รับความเคารพยำเกรงอย่างสูงเหนือคนสามัญทั่วไป มีธรรมเนียมและพิธีการที่แสดงถึงอำนาจและยศศักดิ์อย่างชัดเจน เมืองน่านมีธรรมเนียมเฉพาะใน

การสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองน่านกันมาช้านาน แม้ว่าจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ผู้ได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองน่านจะต้องกลับมาประกอบพิธีของบ้านเมืองอีกครั้งหนึ่ง โดยจะมีพิธีขึ้นตำหนักด้วยการออกพญาแสนท้าว ต้อนรับแขกเมือง และออกเลียบเมือง โดยมีขบวนข้าราชการบริพารพร้อมด้วยเครื่องอิสริยยศ เพื่อให้พลเมืองน่าน ได้ชื่นบานมีและเป็นการแสดงถึงอำนาจตามที่ได้รับการแต่งตั้งมา (กรมศิลปากร “เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ 2530: 60) โดยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตำแหน่งเจ้าเมืองน่านได้รับการแต่งตั้งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนกระทั่งตำแหน่งเจ้าเมืองน่านถูกยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ 7 ดังรายนามต่อไปนี้

1. เจ้าฟ้าอัครวิบูลย์ พ.ศ. 2329 – 2353 แสดงความจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรีเป็นอย่างดี นับแต่เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2331 ได้ยกทัพไปสมทบทัพเชียงใหม่และลำปางไปตีเมืองเชียงแสนคืนจากพม่า และลงมาร่วมพิธีพระบรมศพรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2353 จนคนประชวรและถึงพิราลัยที่กรุงเทพฯ

2. เจ้าสุมนเทวราช พ.ศ. 2353 -2368 ได้ยกทัพตีเมืองลำ เมืองพง เชียงแจ้งภูคา แล้วกวาดต้อนผู้คนมาเมืองน่าน นำพญาหัวเมืองเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2353 ได้นำช้างเผือกมาถวายรัชกาลที่ 2 ต่อมา พ.ศ. 2360 นำท้าวเวียงน่านเสียหายมาก ได้ทูลขอรัชกาลที่ 2 ขอย้ายเวียงน่านไปยังเวียงเหนือ ศูนย์กลางนครรัฐน่านอยู่ที่เวียงเหนือ 36 ปี และใน พ.ศ. 2367 มาร่วมพิธีพระบรมศพรัชกาลที่ 2 เกิดประชวรถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 ให้ปลงศพ ณ ที่วัดแจ้งกรุงเทพมหานคร

3. เจ้ามหายศ พ.ศ. 2368 – 2378 ในพ.ศ. 2369 ได้เกณฑ์พลน่านไปร่วมปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ ในพ.ศ. 2390 น่านถูกเกณฑ์ไพร่พลไปรักษามืองหลวงพระบาง พระบารมีซึ่งขณะนั้นอยู่ในอาณาจักรไทย

4. เจ้าอชิตวงศ์ พ.ศ. 2379 ครองเมืองได้ 7 เดือน ประชวร ถึงแก่พิราลัยขณะมาเฝ้ารัชกาลที่ 3

5. เจ้ามหาวงศ์ พ.ศ. 2381 – 2394 สร้างพระวิหาร วัดสภารศ พ.ศ. 2381 สร้างวัดพระเกิดและบูรณะวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง

6. เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ พ.ศ. 2395 – 2434 ในพ.ศ. 2396 รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าให้เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ยกทัพไปตีสิบสองปันนา และเชียงรุ่งขอสาวมิกัดดีต่อรัตนโกสินทร์จึงไม่เสียเลือดเนื้อ พ.ศ. 2397 – 2398 น่านยกทัพไปช่วยทัพของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทตีเมืองเชียงตุง พ.ศ. 2398 แม่น่านเปลี่ยนเส้นทางห่างแนวกำแพงเวียงใต้ ซึ่งถูกนำท้าวในสมัยเจ้าสุมนเทวราชจนต้องย้ายเมืองมาเวียงเหนือ พอน้ำเบี่ยงทาง เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ย้ายเมืองจากเวียงเหนือมาเวียงใต้ตามเดิม แล้วซ่อมแซมกำแพงเมือง ในสมัยเจ้านันทวรฤทธิ-

เดชฯ ได้มีการบังคับใช้กฎหมายเพื่อควบคุมชาวเมืองน่านให้อยู่ในกฎจารีตประเพณีของบ้านเมือง โดยมีการบัญญัติกฎหมายสำหรับปกครองเมืองน่าน ที่เรียกว่า “กฎหมายอาณาจักรหลักคำ”

7. พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ (ต้นตระกูล ณ น่าน) พ.ศ. 2436 – 2461 เป็นโอรสของเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ประสูติเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2374 ทิวงคตเมื่อ 5 เมษายน พ.ศ. 2461 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนการปกครองหัวเมือง โดยโปรดให้มีข้าราชการมาดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ พ.ศ. 2446 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ขึ้นเป็น “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ฉัยนันทบูรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจารีราชานุภาวรักรัษฎวิบูลศักดิ์กิติไพศาลภูบาลพิตรสถิต ณ นันทราชวงศ์” ทรงเป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียว พ.ศ. 2446 โปรดให้สร้างหอคำอาคารทรงไทยผสมตะวันตกเป็นวังพำนัก และเป็นที่ว่าราชการ

8. มหาอำมาตย์โท นายพลตรีเจ้ามหาพรหม สุทธาดาฯ (มหาพรหม ณ น่าน) พ.ศ. 2461 – 2474 โอรสเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ กับแม่เจ้าขอดแก้ว ประสูติ พ.ศ. 2387 ในพ.ศ. 2432 ได้ติดตามเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ปราบฮ่อที่หลวงพระบาง ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายพลตรีพิเศษ ในกรมทหารบก พ.ศ. 2469 รับเสด็จฯ รัชกาลที่ 7 ประพาสเชียงใหม่ เป็นผู้อันเชิญพระขวัญในนามเจ้าประเทศราช พ.ศ. 2474 ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครน่านถูกยุบเลิกไป (คณะทำงานเอกลักษณ์น่าน 2549: 46-49)

การศึกษาวิจัยเรื่องแนวคิดและบทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในระหว่างระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461 โดยผู้วิจัยได้มีความสนใจที่จะศึกษาแนวคิดและบทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านในลำดับที่ 7 ในสมัยที่เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐสยาม และเป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านลำดับที่ 63 นับตั้งแต่ที่มีการจัดตั้งเมืองน่าน (สิทธิศักดิ์ ชงเงิน 2537: 6) เนื่องจากพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านที่มีความคิดและบทบาทที่โดดเด่นในด้านการเมืองการปกครอง การทหาร การพัฒนาเปลี่ยนแปลงเมืองน่านไปสู่ความทันสมัย ประกอบด้วยในขณะที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ปกครองเมืองน่านในขณะนั้นเป็นช่วงที่เกิดการล่าอาณานิคมเกิดขึ้นซึ่งเมืองน่านซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของรัฐสยามก็มีความเสี่ยงที่จะตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงความคิดและบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการปกครองเมืองน่านตั้งแต่ครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองน่าน จนกระทั่งได้รับพระราชทานตำแหน่งให้เป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านอีกทั้งยังรักษาเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งความคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างเมืองน่านกับรัฐสยาม จนกระทั่งทำให้ทำพระเจ้าสุริย-

พงษ์ศรีเดชะฯ ได้รับพระราชทานยศที่ไม่เคยมีเจ้าเมืองน่านองค์ใดได้รับมาก่อนคือการได้รับพระราชทานยศจากเจ้า สุริยพงษ์ศรีเดชะฯ เป็นพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ ซึ่งนำมาซึ่งความภาคภูมิใจต่อประชาชนเมืองน่านและบุตรหลานสืบต่อมา ดังนั้นการศึกษาวิจัยถึงความคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ ที่มีต่อรัฐสยามระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461 นั้น ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงอัตชีวประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ พร้อมทั้งความคิดบทบาทการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ และผลกระทบที่มีการการปกครองในเมืองน่านภายหลังที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในในบทต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาความคิดทางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ ที่มีต่อรัฐสยามในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461

2.2 เพื่อศึกษาบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ ที่มีต่อรัฐสยามในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461

3. ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าวิจัยออกเป็น 4 ประการ ประกอบด้วย

3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการศึกษาความคิดและบทบาททางด้านการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ ที่มีต่อรัฐไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

3.2 ขอบเขตด้านเวลา เป็นการศึกษาการปกครองเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461

3.3 ขอบเขตด้านพื้นที่ เป็นการศึกษาสภาพการเมืองการปกครองภายในเมืองน่านและเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ

3.4 ขอบเขตด้านประชากร ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ประชากรที่ศึกษา ได้แก่บุคคลพื้นบ้านพื้นเมืองชาวเมืองน่าน ที่มีอายุและมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่านและลูกหลานที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าสุริยพงษ์ศรีเดชะฯ พร้อมทั้งบุคลากรผู้ทรงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของเมืองน่าน

4. นิยามศัพท์เฉพาะ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาจากเอกสาร ตำรา ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองของเมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และมีการศึกษาค้นคว้าในเอกสารโบราณที่มีความเก่าแก่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน ผู้วิจัยจึงได้กำหนดนิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาดังต่อไปนี้

4.1 รัฐสยาม หมายถึง ขอบเขต อาณาบริเวณ ดินแดนประเทศไทยในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 – 2453

4.2 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ หมายถึง พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจารี ราชนาถาวรภักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาล ภูบาลบพิตรสถิต ฌนนทรราชวงษ์

4.3 เจ้าหลวง หรือเจ้าผู้ครองนคร หมายถึง ตำแหน่งทางการเมืองการปกครองของเจ้าเมืองน่านที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมักจะเป็นบุคคลที่ได้รับการสืบเชื้อสายมาจากเจ้าผู้ครองนครน่านองค์ก่อน

4.4 เจ้าชั้น 5 ใบ หมายถึง เจ้าเมืองและผู้ช่วยเจ้าเมืองอีก 4 ตำแหน่ง ได้แก่พระยาอุปราชพระยาราชบุตร พระยาราชวงศ์ และพระยาบุรีรัตน์

4.5 อาชญา หมายถึง คำสั่งอันศักดิ์สิทธิ์ของผู้ที่เป็นประมุขของบ้านเมือง คือเจ้าหลวงที่จะใช้บังคับบัญชาปกครองพลเมืองน่าน

4.6 แก้วสนาม หมายถึง สถานที่ทำงานของเจ้าเมืองน่านและชนชั้นผู้ปกครองในเมืองน่าน

4.7 กฎหมายอาณาจักรหลักคำ หมายถึง กฎหมายที่ใช้ปกครองตนเองในเมืองน่าน เริ่มใช้ในสมัยเจ้าอนันตรวรฤทธิเดชฯ และถูกยกเลิกในสมัยของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีลักษณะที่เข้มงวดและโหดร้าย เพื่อป้องกันไม่ให้ประชาชนชาวเมืองน่านได้กระทำการที่ผิดกฎหมายบ้านเมือง

4.8 ข้าหลวง หมายถึง ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐไทยให้เข้ามาดูแลเมืองน่านต่างพระเนตรพระกรรณทุกอย่างของรัชกาลที่ 5

4.9 แก้วสนามหลวง หมายถึง คณะบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเจ้าเมืองน่าน จำนวน 32 คน ในรูปแบบของการปกครองร่วมโดยเจ้าเมืองน่านจะมีอำนาจเด็ดขาด

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

5.1 ได้ทราบถึงความคิดทางด้านการเมืองการปกครองเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5

5.2 ได้ทราบถึงบทบาทด้านการเมืองการปกครองเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีทางการเมืองการปกครอง ที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้นำมาใช้ ในการปกครองเมืองน่าน ระหว่างพ.ศ. 2436 – 2461 ได้สะท้อนแนวคิดทางการเมืองการ ปกครองหลายแนวคิด ประกอบกับในช่วงที่ปกครองเมืองน่านอยู่นั้น รัฐสยามได้มีการปฏิรูปการ ปกครองเพื่อป้องกันการรุกรานจากชาติมหาจักรวรรดินิยมตะวันตก ดังนั้นบทบาทและแนวคิด ทางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ปกครองเมืองน่านอยู่นั้นจึงมีการ ปกครองที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของรัฐสยาม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ผู้วิจัยเห็นว่าเพื่อให้แนวคิดสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการทำ วิจัย จึงได้สะท้อนแนวคิดทางการเมืองการปกครองได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับรัฐไทยโบราณ แนวคิดเกี่ยวกับ การปกครองแบบรัฐจารีต แนวคิดเกี่ยวกับประเทศราช และแนวคิดเกี่ยวกับรัฐชาติ ดังอธิบายได้ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับรัฐไทยโบราณ (วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์ 2545: 2-3)

รัฐไทยโบราณ มีความแตกต่างจากรัฐไทยปัจจุบันในเรื่องของการให้ความสำคัญกับ ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์เป็นหลัก ให้ความสำคัญการการได้ควบคุมจำนวนประชากรเพื่อเป็น แรงงานในการสงคราม หรือการรับใช้ ประชากรที่อยู่ภายใต้การปกครองไม่มีสิทธิ เสรีภาพ การให้ ความสำคัญทางด้านภูมิศาสตร์ จึงพบเห็นได้จากการเสาะแสวงหาอาณาจักรให้ยิ่งใหญ่มากยิ่งขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความเจริญรุ่งเรืองของรัฐนั้นๆ (วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์ 2545: 2) รัฐไทยโบราณแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. แคว้น ซึ่งเกิดจากการรวมตัวอย่างหลวมๆ ของรัฐ อาศัยความสัมพันธ์ระบบเครือ ญาติของผู้นำเป็นส่วนใหญ่
2. อาณาจักรเกิดจากการรวมตัวอย่างเป็นปึกแผ่น ถือว่ากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด มีรัฐที่ สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-19 ได้แก่ แคว้นตามพรลิงค์ อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรศรีวิชัย แคว้นละโว้ แคว้นหริภุญชัย

1.2 โครงสร้างของรัฐโบราณ มืองค์ประกอบที่สำคัญคือ

1. มีการจัดผังเมืองและระบบรัฐตามแผนภูมิคติเรื่องโลกจักรวาล โดยให้ความสำคัญกับราชธานีซึ่งถือเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจเทียบเคียงเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล ดังนั้นราชธานีจึงถือเป็นศูนย์กลางที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ตั้งของเทวสถานที่ประทับของเทพเจ้าที่กษัตริย์ทรงนับถือ รวมถึงมีการจัดลำดับความสำคัญของเมืองลูกหลวง หัวเมือง เมืองบริวาร ประเทศราช รายรอบราชธานีที่เป็นศูนย์กลาง

2. มีการจัดองค์กรทางการเมืองปกครอง มีสถาบันกษัตริย์ เป็นศูนย์กลางอำนาจเช่นเขาพระสุเมรุ ในฐานะผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นเจ้าแผ่นดิน มีสถานภาพกึ่งเทพหรือสมมุติเทพแวดล้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้แก่ ขุนนาง ข้าราชการที่คัดเลือกมาจากผู้ที่กำเนิดมาจากตระกูลที่มีเชื้อสายหรืออยู่ใกล้ชิดแวดล้อมกับพระมหากษัตริย์ บรรดาข้าราชการจะมีลำดับชั้นตามตำแหน่งบทบาท หน้าที่ ความสำคัญในฐานะบริวารที่แวดล้อมสถาบันกษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลาง

3. เมืองจักรทางศาสนา เพื่อเป็นสื่อกลางประสานให้เกิดความคิดความเชื่อร่วมกัน และเป็นไปในแนวทางเดียวกันของสังคม แม้ในบางรัฐอาจมีกรณีที่ผู้ปกครองกับประชาชนมิได้นับถือศาสนาเดียวกัน เช่นเขมรสมัยพระนคร แต่ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูก็ส่งเสริมสนับสนุนต่ออำนาจของกษัตริย์เทวราชาจนเกิดการยอมรับในหมู่ประชาชน

4. มีระบบชนชั้นที่มีความเด่นชัดทางสังคม ซึ่งเกิดจากการแบ่งหน้าที่กันทำงาน ระบบชนชั้นได้มีการแบ่งแยกที่ชัดเจน สะท้อนให้เห็นถึงการควบคุมคนในสังคมนั้นๆ ซึ่งถือว่าการควบคุมประชากรของรัฐเมืองค์ประกอบสำคัญของรัฐที่กษัตริย์ต้องการควบคุมไว้มากกว่าดินแดนทางภูมิศาสตร์ หน้าที่ของประชากรภายในรัฐต้องเป็นข้าของแผ่นดิน ต้องยอมถูกเกณฑ์ทหาร ต้องเป็นทหารยามสงคราม และต้องเสียภาษี เป็นต้น

1.3 รัฐโบราณในดินแดนประเทศไทย

รัฐไทยโบราณได้พัฒนาการความสำคัญของตนเองขึ้นจากการเริ่มมีการตั้งหลักแหล่ง สร้างความเจริญรุ่งเรืองโดยการถ่ายทอดอารยธรรมจากต่างชาติเพื่อประยุกต์ใช้ มีการติดต่อค้าขาย สร้างความสัมพันธ์อันดีกับรัฐใกล้เคียง ในอดีตประเทศไทยมีอาณาจักรที่เคยเจริญรุ่งเรือง (สายพิน วษารัตน์ 2553: 18-32) ดังนี้

1.3.1 อาณาจักรโบราณในภาคกลาง

1) อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) เป็นอาณาจักรสมัยประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานแน่นอนแห่งแรกบนดินแผ่นดินไทย เรื่องราวของทวารวดีปรากฏอยู่ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฮือจิง ที่เรียกชื่อในบันทึกว่า “โถ โถ โป ตู” ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม เพราะพบเหรียญที่นครปฐมมีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรี-

ทวารวดีศวรรษ” แปลว่า “การบุญของผู้ใหญ่ศรีทวารวดี” ในการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครชัยศรี (จังหวัดนครปฐม) ได้พบหลักฐานสมัยทวารวดีจำนวนมาก เช่น ธรรมจักรศิลา พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ประทับนั่งห้อยพระบาทปรากฏแสดงธรรมรวมถึงโบราณสถานขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการค้นพบจารึกโบราณที่เขียนด้วยภาษามอญได้รับอิทธิพลพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาท ศิลปวัฒนธรรมตลอดจนแบบแผนในการปกครองจากอินเดีย เกิดการผสมผสานจนเป็นอารยธรรมทวารวดีที่แพร่หลายไปยังภูมิภาคต่างๆ ของไทย ทางด้านศาสนาได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา โดยเฉพาะนิกายเถรวาทจนทำให้ทวารวดีกลายเป็นอาณาจักรของชาวพุทธให้ความสำคัญต่อการทำบุญ ทั้งสถาปัตยกรรมทางพระพุทธรูปศาสนาที่สำคัญในสมัยทวารวดีและยังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบัน คือ พระปฐมเจดีย์(องค์เก่า) ที่จังหวัดนครปฐม

2) **อาณาจักรละโว้** (พุทธศตวรรษที่ 12 -18) ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองละโว้หรือลพบุรีในปัจจุบัน ละโว้เป็นเมืองสำคัญหนึ่งในสมัยทวารวดี ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีแม่น้ำสำคัญ 3 สายไหลผ่าน คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรีทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ และมีเส้นทางติดต่อกับเมืองในกลุ่มแม่น้ำป่าสัก ที่ราบสูงโคราช และเขตติดต่อกับทะเลสาบเขมร เป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างชุมชน โดยรอบ ส่งผลให้ละโว้กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเศรษฐกิจดี เมื่อพวกขอมหรือเขมรขยายอิทธิพลเข้ามาในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ละโว้ได้กลายเป็นเมืองประเทศราชของขอมและได้รับอารยธรรมของขอมด้านเศรษฐกิจ อาชีพสำคัญของชาวละโว้คือการเกษตร เพราะมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์และมีการติดต่อค้าขายกับชุมชนต่างถิ่น เช่น จีน อินเดีย หลักฐานที่แสดงถึงการติดต่อกับจีน เช่น เครื่องถ้วยจีน และละโว้ยังได้ส่งทูตไปยังเมืองจีน โดยจดหมายเหตุจีนในพุทธศตวรรษที่ 17-19 เรียกละโว้ว่า “เมืองหลอหู่” ละโว้ภายใต้อิทธิพลขอม พระพุทธรูปนิกายมหายานและศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้เข้ามามีบทบาทในละโว้แทนพระพุทธรูปนิกายเถรวาท โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 -1861) มีการสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมตามความเชื่อในศาสนาเหล่านี้ เช่น พระปรางค์สามยอด ปรางค์แขก เทวรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

1.3.2 อาณาจักรโบราณในภาคเหนือ

1) **อาณาจักรโยนกเชียงแสน** (พุทธศตวรรษที่ 12-19) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเชียงแสน (อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) เรื่องราวของอาณาจักรโยนกเชียงแสน ปรากฏอยู่ในตำนานสิงหนวัติกุมารและตำนานลวจังกราช กล่าวถึงเจ้าชายสิงหนวัติกุมาร ผู้สืบเชื้อสายเจ้านายไทจากมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของจีน ได้อพยพผู้คนลงมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 มาก่อตั้งเมืองที่เชียงแสน ชื่ออาณาจักรโยนกเชียงแสน ต่อมาพวกขอมเข้ายึดครองอาณาจักรโยนกเชียงแสน และขับไล่ผู้ปกครองเดิมออกไป พระเจ้าพรหมกุมารเชื้อสายของกษัตริย์โยนกเชียงแสนสามารถ

กอบกู้เอกราช และสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่เวียงชัยปราการ แต่หลังพระเจ้าพรหม พวกขอมที่เมืองสะเทินในพม่ายกทัพมารุกราน พระเจ้าไชยสิริโอรสของพระเจ้าพรหมจึงพาผู้คนอพยพหนีมาสร้างเมืองใหม่ที่กำแพงเพชร จนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรโยนกเชียงแสนจึงถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา

2) **อาณาจักรหริภุญชัย** (พุทธศตวรรษที่ 13-19) ตั้งอยู่ที่เมืองหริภุญชัยหรือจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน ตำนานจามเทวีวงศ์หรือตำนานเมืองหริภุญชัยกล่าวว่า ฤาษีวาสุเทพเป็นผู้สร้างเมืองหริภุญชัย และขอให้กษัตริย์ละโว้ส่งเชื้อสายพระวงศ์มาปกครอง ละโว้จึงส่งพระนางจามเทวีผู้เป็นพระราชธิดามาเป็นปฐมกษัตริย์แห่งหริภุญชัย จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 พระอาทิตย์ราชได้ปกครองหริภุญชัย และได้สร้างความเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสร้างพระธาตุหริภุญชัย สร้างวัดทำให้บ้านเมืองมีความสุข

3) **อาณาจักรล้านนา** (พุทธศตวรรษที่ 19-20) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ (จังหวัดเชียงใหม่) ผู้ก่อตั้งอาณาจักรล้านนา คือพระยามังรายมหาราชย์ (พ.ศ. 1804-1854) ซึ่งเดิมปกครองเมืองเชียงแสน ขณะนั้นในภาคเหนือมีอาณาจักรน้อยใหญ่หลายแห่ง เช่น หริภุญชัย เขลางค์ (ลำปาง) โยนกเชียงแสน พระยามังรายมหาราชสามารถปราบปรามและรวบรวมแว่นแคว้นต่างๆ ในภาคเหนือเข้าด้วยกันเป็นอาณาจักรล้านนาและตั้งราชธานีแห่งใหม่ขึ้นที่เวียงกุมกาม แต่ประทับอยู่ไม่นานก็ย้ายเมืองอยู่ที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 1839 อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองหลายด้าน ที่สำคัญดังนี้

(1) ด้านภาษา ล้านนามีตัวอักษรใช้สามแบบ คืออักษรธรรมล้านนาหรืออักษรตัวเมือง อักษรฝักขามที่ดัดแปลงมาจากตัวอักษรของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และอักษรขอมเมืองหรืออักษรไทยนิตเทศ

(2) ด้านการปกครอง สามารถขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางโดยรวบรวมหัวเมืองต่างๆ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาซึ่งปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีกฎหมายที่ใช้ปกครองเรียกว่า “กฎหมายมังรายศาสตร์”

(3) ด้านศาสนา พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ จากสุโขทัยและพม่ามีการสังคายนาพระไตรปิฎกใน พ.ศ. 2020 เป็นครั้งที่ 8 มีการสร้างวัดหลายแห่ง เช่น วัดเจดีย์หลวง วัดโพธารามมหาวิหาร (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) เป็นต้น

1.3.3 อาณาจักรโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1) **อาณาจักรโคตรบูรณ** (พุทธศตวรรษที่ 12-16) มีศูนย์กลางอยู่ที่นครพนม มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนถึงดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เรื่องราวของอาณาจักรโคตรบูรณปรากฏอยู่ใน “ตำนานอุรังคธาตุ” ที่กล่าวถึงความเป็นมาของ

ชุมชนในอาณาจักร และประวัติกการสร้างพระธาตุพนม อาณาจักร โคตรบูรณม์ได้รับอิทธิพลจากอินเดียมีการปกครองโดยกษัตริย์นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทตามแบบทวารวดีและมีความเชื่อพื้นเมืองเรื่องการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการบูชาพญานาคศาสนสถานที่สำคัญของอาณาจักร คือ พระธาตุพนม

2) *อาณาจักรอีสานปุระ* (พุทธศตวรรษที่ 12-18) หรืออาณาจักรขอมรุ่งเรืองขึ้นในสมัยพระเจ้าอีสานวรมันเรื่องราวของอาณาจักรอีสานปุระหรือเจนละ ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนราชวงศ์ต่างๆ และในบันทึกของราชทูตจีนชื่อ โจว ต้ากวน เขียนบันทึกเรื่องราวของอาณาจักรเจนละไว้ในชื่อ “บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเจนละ” สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นยุคที่อาณาจักรขอมเป็นปึกแผ่นและเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปวิทยาการสูงสุด มีการสร้าง ศาสนสถานเป็นปราสาทหินขนาดใหญ่ขึ้นหลายแห่งเช่น ปราสาทนครธม ปราสาทตาพรหม ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทเมืองสิงห์จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น อาณาจักรขอมได้เผยแพร่อารยธรรมไปยังรัฐที่อยู่ใกล้เคียงหลายด้าน ทั้งด้านการปกครอง ได้แก่การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความเป็นสมมุติเทพของกษัตริย์ ระบบขุนนางการปกครองแบบจตุสดมภ์ และกฎหมายพระธรรมศาสตร์ ด้านศาสนาและความเชื่อ ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู พระพุทธศาสนานิกายอาเจริยวาทหรือมหายาน ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น ปราสาทหิน เทวรูปพระโพธิสัตว์ ศิวลึงค์ พระพุทธรูปปางนาคปรก ความเชื่อเรื่องพญานาค เป็นต้น

1.3.4 อาณาจักรโบราณในภาคใต้

1) *อาณาจักรลังกาสุกะ* (พุทธศตวรรษที่ 7-14) มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ในจังหวัดปัตตานีและจังหวัดยะลา มีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี พัฒนารุ่งเรืองมาจากการเป็นเมืองท่าสำคัญที่มีการติดต่อกับต่างชาติโดยเฉพาะจีนและอินเดีย แต่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับจีนมากกว่าโดยส่งทูตไปยังเมืองจีนถึง 6 ครั้ง เป็นศูนย์กลางสำคัญของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี พบประติมากรรมสำริด พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และสลูปล้างรูปทรงต่างๆ จำนวนมาก

2) *อาณาจักรตามพรลิงค์* (พุทธศตวรรษที่ 13-18) มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช มีหลักฐานที่กล่าวถึงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 โดยเอกสารอินเดียโบราณกล่าวถึงอาณาจักรตามพรลิงค์ในชื่อ “ตมลิง” “ตัมพลิงค์” เอกสารจีนสมัยราชวงศ์ถัง เรียกว่า “ถ่ามเหรง” สมัยราชวงศ์ซ่งเรียกว่า “ต่านหม่าลิง” ต่อมาเรียกว่า “อาณาจักรนครศรีธรรมราช” ด้านศาสนา พุทธศตวรรษที่ 18 พระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมมาโศกราชทรงยกทัพไปโจมตีลังกา 2 ครั้ง เพื่อแย่งชิงพระทันตธาตุจากลังกา ทำให้อิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์และศิลปะแบบ

ลังกาเข้ามาเผยแผ่และฝังรากลึกอยู่ในอาณาจักรนครศรีธรรมราช ศาสนวัตถุที่สำคัญคือพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช พระพุทธรูปประทับยืนสำริดปางประธานธรรม ทำให้ นครศรีธรรมราช กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนไทย ซึ่งพระสงฆ์จาก นครศรีธรรมราชได้นำพระพุทธรูปปางลีลางวางศไปเผยแผ่ยังกรุงสุโขทัยตั้งแต่สมัยพ่อขุน- รามคำแหงมหาราช

3) *อาณาจักรศรีวิชัย* (พุทธศตวรรษที่ 13-19) ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย มีอิทธิพลครอบคลุมตั้งแต่เกาะชลาในอินโดนีเซีย ขึ้นมาถึง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี หนึ่ง มีนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัย อยู่ที่อำเภอไชยา ด้านศาสนาในระยะแรกอาณาจักรศรีวิชัยที่ไชยานับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ต่อมานับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจากทวารวดี และ พระพุทธศาสนา ลัทธิลึงกวางศจากนครศรีธรรมราชดังปรากฏศาสนสถานและศาสนวัตถุในศาสนา ต่างๆ เช่นพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา พระพุทธรูปปางนาคปรกสำริด ที่วัดหัวเวียงอำเภอไชยา เทวรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร วัดศาลาทิง อำเภอไชยา

1.4 วิวัฒนาการและความเป็นไปของรัฐโบราณในไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

จากหลักฐานด้าน โบราณคดี ดำานาน นิทานพื้นบ้าน บันทึกราชการของจีน และ บันทึกของพระภิกษุจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในพุทธศตวรรษที่ 12 ทำให้ทราบว่ามีอารยธรรม มนุษย์ได้สถาปนาอำนาจในประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว โดยอาณาจักรโบราณในดินแดน ประเทศไทยปัจจุบัน สามารถจำแนกถึงวิวัฒนาการของรัฐไทยโบราณได้ตั้งแต่กรุงสุโขทัยจนถึง กรุงรัตน โกสินทร์ (วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์ 2545: 7-18) ได้ดังนี้

1.4.1 สมัยอาณาจักรสุโขทัยและยุครุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา

การล่มสลายของจักรวรรดิขะแมร์เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 ทำให้เกิด อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปีพ.ศ. 1781 อาณาจักรสุโขทัยขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวาง ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แต่เสถียรภาพของอาณาจักรได้อ่อนแอลงภายหลังการ สวรรคตของพระองค์ ลักษณะการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก เนื่องจากมีความใกล้ชิด ระหว่างผู้ปกครองและราษฎร แต่ในสมัยพญาลิไทก็ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองมาเป็น ธรรมราชา จากการรับอิทธิพลของศาสนาพุทธเข้ามา

ในช่วงเวลาเดียวกันอาณาจักรล้านนา ได้ก่อตั้งขึ้นในพ.ศ. 1802 โดยพญามังราย ที่ขยายอำนาจมาจากกลุ่มแม่น้ำกกและอิง สู่กลุ่มแม่น้ำปิง พญามังรายได้สร้างเมืองเชียงใหม่ และทรงมี สัมพันธอันดีกับพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย อาณาจักรเชียงใหม่หรืออาณาจักรล้านนา มี อำนาจสืบต่อมาในแถบกลุ่มแม่น้ำปิง เชียงใหม่มีความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นนักกับอาณาจักรอยุธยา

หรือกรุงศรีอยุธยา ที่เรื่องอำนาจในพุทธศตวรรษที่ 19-20 มีการทำสงครามผลักดันแพ้ผลักดันชนะอย่างต่อเนื่อง ในที่สุดเชียงใหม่ได้ปราชัยต่อพม่าในพ.ศ. 2101 ถูกพม่ายึดครองอีกครั้งในราวพ.ศ. 2310 กระทั่งเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2318 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระเจ้าบรมราชาธิบดีกาวิละ ได้ทรงขับไล่พม่าออกจากดินแดนล้านนา โดยหลังจากนั้น พระเจ้าบรมราชาธิบดีกาวิละ ได้ทรงปกครองอาณาจักรล้านนา ในฐานะประเทศราชของสยามประเทศ

1.4.2 สมัยอาณาจักรอยุธยา

พระเจ้าอู่ทองทรงก่อตั้งอาณาจักรอยุธยาในพ.ศ.1893 ซึ่งในช่วงแรกนั้นก็มิได้เป็นศูนย์กลางของชาวไทยในดินแดนคาบสมุทรมอิน โฉจินทั้งปวง แต่ด้วยความเข้มแข็งที่ทวีเพิ่มขึ้นประกอบกับวิธีการทางการสร้างความสัมพันธ์กับชาวไทยกลุ่มต่างๆ ในที่สุดอยุธยาก็สามารถรวบรวมกลุ่มชาวไทยต่างๆ ในดินแดนแถบนี้ให้เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจได้ นอกจากนี้ยังกลายมาเป็นรัฐมหาอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างรวดเร็ว

การแทรกแซงสุโขทัยอย่างต่อเนื่องทำให้อาณาจักรสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาได้ในที่สุด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปฏิรูปการปกครองโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การยึดครองมะละกาของโปรตุเกสใน พ.ศ. 2054 ทำให้อยุธาเริ่มการติดต่อกับชาติตะวันตกในสมัยอาณาจักรอยุธยามีการการติดต่อกับต่างประเทศอยู่หลายชาติ โดยชาวโปรตุเกสได้เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 หลังจากนั้น ชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมากและมีบทบาทสำคัญ ได้แก่ ชาวดัตช์ ชาวฝรั่งเศส ชาวจีน และชาวญี่ปุ่น เป็นต้น

ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อราชวงศ์ตองอูของพม่าเริ่มมีอำนาจมากขึ้น การสงครามอันยาวนานนับตั้งแต่ พ.ศ. 2091 ส่งผลให้อยุธาตกเป็นของประเทศราชของอาณาจักรตองอูในที่สุด ก่อนที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงประกาศอิสรภาพในอีก 15 ปีต่อมา

อาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล จากทิศเหนือจรดอาณาจักรล้านนา ไปจรดคาบมหาสมุทรมลายูทางทิศใต้ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของอยุธยารุ่งเรืองขึ้นอย่างมากในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อย่างไรก็ตามความสงสัยในตัวของคอนสแตนติน ฟอลคอน ทำให้ถูกสังหารโดยพระเทพราชา อาณาจักรอยุธยาเริ่มเสื่อมอำนาจลงราวพุทธศตวรรษที่ 24 การทำสงครามกับพม่าหลังจากนั้นส่งผลทำให้อยุธาถูกปล้นสะดมและเผาทำลายลงเมื่อพ.ศ. 2310

1.4.3 สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

ในพ.ศ. 2310 -2325 เริ่มต้นหลังจากที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ขับไล่ทหารพม่าออกจากแผ่นดินไทย ทำการรวมชาติ และได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่กรุงธนบุรี โดยจัดตั้ง

การเมืองการปกครอง มีลักษณะการเมืองการปกครองยังคงดำรงไว้ซึ่งการเมืองการปกครองภายใน สมัยอยุธยาอยู่ก่อน โดยมีพระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดในการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้สถาปนาตนขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีและทรงย้ายเมืองหลวงมายังกรุงเทพมหานครฯ เริ่มยุคสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 1790 กองทัพพม่าถูกขับไล่ออกจากดินแดน รัตนโกสินทร์อย่างถาวร และทำให้แคว้นล้านนาปลอดจากอิทธิพลของพม่าเช่นเดียวกัน โดยล้านนา ถูกปกครองโดยราชวงศ์ที่นิยมราชวงศ์จักรีนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จนกระทั่งถูกผนวกเข้าเป็นส่วน หนึ่งของราชอาณาจักรสยามอย่างเป็นทางการ

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยยังเผชิญกับการรุกรานจากประเทศ เพื่อนบ้าน ได้แก่ สงครามเก้าทัพ สงครามทำดินแดนกับพม่า ตลอดจนกบฏเจ้าอนุวงศ์กับลาว และ อาณาสมยามยุทธกับญวน ในช่วงนี้ กรุงรัตนโกสินทร์ยังไม่ค่อยมีการติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตก มากนัก ต่อมาเมื่อชาวตะวันตกเริ่มเข้ามาค้าขายอีก ได้ตระหนักว่าพวกพ่อค้าจีนได้รับสิทธิพิเศษ เหนือคนไทยและพวกตนจึงเริ่มได้เรียกร้องสิทธิพิเศษต่างๆ มาโดยตลอด (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ 2548: 17) มีการเดินทางเยือนของทูตหลายคน อาทิ จอห์นครอเฟิร์ต ตัวแทนจากบริษัทอินเดีย ตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งเข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ยังไม่บรรลุ ข้อตกลงใดๆ สนธิสัญญาที่มีการลงนามในช่วงนี้ เช่น สนธิสัญญาเบอร์นี และสนธิสัญญาโรเบิร์ต แต่ก็เป็นเพียงข้อตกลงที่ไม่มีผลกระทบมากนัก และชาวตะวันตกไม่ค่อยได้รับสิทธิพิเศษเพิ่ม มากขึ้นแต่อย่างใด

ภายหลังจากที่พม่าตกเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2369 พระมหากษัตริย์ไทยในรัชสมัยถัดมาจึงทรงตระหนักถึงภัยคุกคามที่มีชาติมหาอำนาจในทวีปยุโรป และพยายามดำเนินนโยบายทอดไมตรีกับชาติเหล่านั้น อย่างไรก็ตามไทยมีการเปลี่ยนแปลงดินแดน หลายครั้ง รวมทั้งตกอยู่ในสถานะรัฐกึ่งชนระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ถึงกระนั้น ไทยก็ไม่ตกเป็น อาณานิคมของชาติตะวันตก และเป็นเพียงประเทศเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สามารถรักษา เอกราชของตนไว้ได้

2. แนวคิดเกี่ยวกับรัฐจารีต

รัฐจารีตเป็นรัฐที่ให้ความสำคัญกับการปกครองบังคับบัญชาไพร่พลโดยการใช้หลัก จารีตประเพณีของสังคมนั้นๆ เป็นรูปแบบของรัฐสมัยโบราณที่ยังไม่มีการบัญญัติใช้ตัวบทกฎหมาย

ดังเช่นปัจจุบัน การนำหลักขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีของสังคมนั้นมาบังคับควบคุมคนในสังคมทำให้เกิดชนชั้นทางการปกครองของคนในรัฐจารีตคือ ชนชั้นสูง และชนชั้นต่ำ เนื่องจากรูปแบบการปกครองเป็นการปกครองจากศูนย์กลางหลักที่ควบคุมศูนย์กลางย่อย การยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเกิดขึ้นจากชนชั้นสูงส่วนใหญ่เป็นผู้นำและเป็นผู้กำหนดหลักจารีตส่วนใหญ่ในสังคมนั้นๆ (ฉัชชา เลหาศิรินาถ 2543: 44)

2.2 รูปแบบหรือลักษณะของรัฐจารีต (ทวิศักดิ์ เผือกสม 2547: 16-17)

1. การเป็นรัฐที่ไม่มีขอบเขตพื้นที่อย่างชัดเจน กล่าวคือเป็นรัฐที่ไม่มีเส้นพรมแดน มักจะเน้นการควบคุมกำลังคนมากกว่าการควบคุมเหนือพื้นที่เหมือนรัฐสมัยใหม่
2. รัฐกับสังคมอยู่ทับซ้อนกัน รัฐกับสังคมไม่มีกลไกที่จะปกครองให้กำลังพลแยกออกมาจากราษฎร
3. มีแนวความคิดเรื่องอำนาจ กษัตริย์มีลักษณะเป็นเทวราชา
4. ไม่นำเรื่องชาติพันธุ์มาแบ่งแยกการปกครอง รัฐมีบทบาทแค่ปกป้องคุ้มครองไม่ให้ข้าศึกมารุกรานเท่านั้นเอง รัฐมีหน้าที่รักษาความสงบภายใน

ความเชื่อและความจำเป็นในการจัดรูปแบบของรัฐในยุคจารีต เกิดจากความเชื่อในเรื่องของความสอดคล้องต้องกันระหว่างมหาจักรวาลและอนุจักรวาล หรือจักรวาลกับโลกมนุษย์ ตามความเชื่อนั้นมนุษย์ชาติย่อมตกอยู่ใต้อิทธิพลของพลังซึ่งพวยพุ่งมาจากทิศและดวงดาวน้อยใหญ่ที่อยู่เหนือขึ้นไปตลอดเวลา พลังนี้อาจทำให้เกิดความสุขความรุ่งเรืองหรือก่อให้เกิดอันตรายก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าบุคคลหรือกลุ่มทางสังคม โดยเฉพาะรัฐจะสามารถจัดชีวิตและกิจกรรมของตนให้กลมกลืนกับจักรวาลได้หรือไม่ บุคคลย่อมสามารถบรรลุความกลมกลืนเช่นนั้นได้โดยกระทำตามข้อบ่งชี้จากโหราศาสตร์ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับความเป็นมงคล และกฎเกณฑ์เล็กๆ น้อยๆ ส่วนความกลมกลืนระหว่างจักรวรรดิและจักรวาลก็ย่อมบรรลุได้โดยจัดการให้จักรวรรดิเป็นภาพจำลองของจักรวาลเหมือนกับเป็นจักรวาลขนาดเล็กลงมานั่นเอง (โรเบิร์ต ไฮน์ – เกลเดิน แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2525: 2)

จากความจำเป็นดังกล่าวก่อให้เกิดการสร้างระบบรัฐที่สอดคล้องกับระบบจักรวาลของแนวความคิดของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ โดยผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดของรัฐแบบจารีตที่ปรากฏทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีความสัมพันธ์กับแนวคิดของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ นั้นพบว่า ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจจะมีความคิดกว้างๆ ร่วมกันว่ามนุษย์อยู่ภายใต้พลังอำนาจของดวงดาวและจักรวาล ซึ่งคอยคลบคลานให้เกิดความมั่งคั่งสมบูรณ์พูนสุข โดยจะขึ้นอยู่กับปัจเจกชนหรือกลุ่มคนนั้นๆ หรือรัฐสามารถทำให้การดำเนินชีวิตของคนสอดคล้องกับจักรวาลได้หรือไม่ ความสอดคล้องกันระหว่างอาณาจักรกับจักรวาลนั้นถูกจัดทำให้

ปรากฏอยู่ในรูปของการจัดวางให้อาณาจักรตั้งอยู่ในรูปของจักรวาลขนาดย่อส่วน โดยมีแหล่งที่มาของความคิดเกี่ยวกับจักรวาลมีอยู่ 2 แหล่งของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ (ทวิศักดิ์ เผือกสม 2547: 18) คือ

1. ศาสนาพราหมณ์ ทวีปหลักคือชมพูทวีป อันเป็นที่ตั้งของเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นสรวงสวรรค์และมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาวหมุนรอบ ล้อมรอบ ด้วยเจ็ดมหาสมุทรและเจ็ดทวีป โอบล้อมด้วยกำแพงจักรวาล

2. ศาสนาพุทธ มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางซึ่งเป็นที่ตั้งของสรวงสวรรค์ล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ซึ่งจะสูงลดหลั่นกันลงมา และมีแม่น้ำสี่พันครกั้นระหว่าง รอบนอกวงเขาสัตตบริภัณฑ์จะห้อมล้อมด้วยมหาสมุทร ในมหาสมุทรมี 4 ทวีปตั้งอยู่ตามทิศเหนือ ใต้ ตะวันออก และตะวันตก และมหาสมุทรถูกกั้นไว้รอบด้านด้วยกำแพงจักรวาล ทวีปทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุคือชมพูทวีป อันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ ส่วนทวีปอื่นๆก็มีมนุษย์ที่มีหน้าตาและผิวพรรณแตกต่างกันออกไป

รัฐแบบจารีตถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับศาสนาและแนวความคิดต่างๆ ที่หลากหลาย ซึ่งนำไปสู่ความแตกต่างในการจัดรูปแบบของรัฐแต่ละรัฐ รัฐในยุคจารีตเป็นรัฐที่มีอำนาจรัฐและอาณาเขตที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ อย่างเช่นบุคลิกภาพของผู้ปกครองรัฐนั้นๆ การควบคุมกำลังคนของผู้ปกครอง ลักษณะการจัดรูปแบบของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนจากซากปรักหักพังของนครโบราณที่พบในปัจจุบัน เช่น นครธมในเขมร หรือปรากฏอิทธิพลอยู่ในพระนามาภิไธยของกษัตริย์หรือตำแหน่งขุนนาง เช่นตำแหน่งของจตุสดมภ์ของรัฐอยุธยาที่แบ่งออกเป็น 4 พวก ตามจำนวนของท้าวโลกบาล เป็นต้น

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รัฐจารีตมีรูปแบบที่เด่นชัดคือการเป็นรัฐที่ไม่มีขอบเขตพื้นที่ชัดเจน หรือไม่มีพรมแดนที่แน่นอน ให้ความสำคัญกับการควบคุมกำลังคนเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีการกำหนดขอบเขตของอำนาจอธิปไตยเพราะไม่ได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่มากกว่าการได้ควบคุมกำลังคนเป็นด้านหลัก (ทวิศักดิ์ เผือกสม 2547:16)

รัฐจารีตของไทยเริ่มต้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสิ้นสุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับได้ว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่ยาวนานที่เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมศูนย์กลางของกลุ่มอำนาจเป็นเพียงสัญลักษณ์แห่งอำนาจไม่มีการรวมตัวกันอย่างแนบแน่นแท้จริง ทั้งนี้อาจเกิดจากการก่อตัวของรัฐแคว้นแคว้นต่างๆ โกล้เคียงที่มีอำนาจพร้อมที่จะแทรกตัวยึดอำนาจทางการปกครองได้ ดังเช่นในสมัยอยุธยาถึงแม้ว่าจะได้ชื่อว่าเป็นศูนย์กลางทางการปกครองของคนไทยในขณะนั้น แต่ในขณะเดียวกันยังมีอำนาจทางการเมืองของกลุ่มแคว้นต่างๆ อาทิเช่น สุพรรณบุรี ลพบุรี เชียงใหม่ นครศรีธรรมราช เป็นต้น ที่สามารถเข้าไปครอบครองเมื่อยามที่กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอได้ ดังนั้นการ

ผนวกเอาเมืองต่างๆ มาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา มักเกิดจากการอ้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ (ชลภูมิ บรรหาร 2552: 20) สมัยอยุธยา นับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีเด่นของรัฐจารีตหรือรัฐโบราณของไทย มีรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเป็นแบบอย่างของพระมหากษัตริย์แบบสมมติเทพเด่นชัดที่สุด สืบต่อมาเป็นเวลานาน แม้ว่าอาณาจักรอยุธยาจะมีการติดต่อกับชาติยุโรป ทั้งการค้าและการเข้ามาเผยแผ่ศาสนาของเหล่ามิชชันนารี แต่แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมตะวันตกหรือการยอมรับวิทยาการตะวันตกยังเป็นสิ่งที่คนไทยสมัยนั้นยังไม่เห็นความจำเป็นและยังไม่เห็นความสำคัญ ทั้งยังไม่ได้ได้รับความสนใจจากชนชั้นปกครองอีกด้วย

ในด้านพัฒนาการทางการเมืองการปกครองของรัฐจารีตนั้นมีพัฒนาการจาก “พ่อปกครองลูก” ในสมัยสุโขทัยมาสู่ “สมมติเทพ” ในสมัยอยุธยาและต่อมา ผ่อนคลายความเป็นสมมติเทพลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากการผสมผสานความเป็นธรรมราชา จากอิทธิพลของพุทธศาสนา การปกครองแบบจารีตของไทยเป็นไปในรูปแบบของการปกครองแคว้น หรือชุมชนสุโขทัยมิได้เป็นนครหลวงที่เป็นศูนย์กลางการปกครองของไทยแต่เพียงรัฐเดียว หากยังมีรัฐอื่นๆ ที่มีอำนาจและดำเนินการปกครองเป็นอิสระในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น ล้านนา อยุธยา แพร่ น่าน นครศรีธรรมราช ฯลฯ รัฐเหล่านี้ต่างจัดการปกครองตามความเหมาะสมต่อสถานะและประเพณีนิยมของตน มีเมืองขึ้น มีการแผ่ขยายอาณาเขตซึ่งก็ขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถของผู้ปกครองอาณาจักร เจ้าผู้ครองนครหลายรัฐเป็นพระสหายหรือเกี่ยวข้องเป็นวงศ์ญาติกัน สำหรับขอบเขตพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์แบบจารีตแต่ละรัฐจะอยู่ในวงแคบ คือบริเวณราชธานีเท่านั้น สำหรับอาณาจักรอยุธยาจะเป็นอาณาจักรที่ขยายอำนาจออกไปกว้างขวางที่สุด คือสามารถผนวกอาณาจักรสุโขทัยเข้าไว้ได้ เป็นผลให้มีการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แม้กระนั้นก็ยังมิมีอาณาจักรอื่นๆ ตั้งตนเป็นอิสระอยู่ เช่น ล้านนา เป็นต้น นอกจากนี้การปกครองของรัฐจารีตไทยยังต้องประสบปัญหาการคมนาคม การติดต่อสื่อสาร รวมทั้งความรู้สึกร่วมของประชากรในรัฐเนื่องจากรัฐจารีตไทยไม่ได้คำนึงว่าตนเองเป็นชาติเดียวกัน เช่น คนอยู่ภาคกลางถือว่าเป็น “เผ่าไทย” ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียก “ลาว” ภาคใต้เรียก “แขก” และยังมีชนเผ่าเล็กๆ อื่นๆ อีกเช่น ขมุ เจ็ว ไปจนถึงเขมร การสร้างความอันหนึ่งอันเดียวกันจึงมิใช่เรื่องง่าย

แนวคิดทางการเมืองไทยสมัยจารีตนั้นให้ความสำคัญต่อคุณสมบัตินี้ และหน้าที่ของผู้ปกครองเป็นอย่างมาก ในขณะที่การกล่าวถึงถึงคุณสมบัตินี้ของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองนั้นน้อยมาก หรือแทบไม่มีเลย ทั้งนี้เป็นการสะท้อนโลกทัศน์ของสังคมเกษตรกรรม แบบประเพณีที่วิถีการผลิตยังพึ่งพิงธรรมชาติอยู่มาก ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองจึงถูกตีความเข้ากับลักษณะอย่างเป็นไปเองตามธรรมชาติที่เรียกว่า “ทฤษฎีองค์สภาพพ” หรือ “ลัทธิองค์อินทรีย์” (Organicism) (ทฤษฎี

องคัพพ มงว่ารัฐเป็นเสมือนสิ่งมีชีวิต ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์แบ่งหน้าที่กัน ทำ เช่น ปรากฏในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เรื่องรามเกียรติ์ว่า “อันพระนครทั้งหลาย ก็เหมือนกับ กายสังขาร กษัตริย์คือจิตวิญญาณ เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์” (ชลภูมิ บรรหาร 2552 : 25) ซึ่ง เน้นความสมดุลมากกว่าความขัดแย้ง เน้นความต่อเนื่องมากกว่าความเปลี่ยนแปลง เน้นความไม่เท่า เทียมกัน ไม่เสมอภาคกัน มากกว่าความเท่าเทียมและเสมอภาคซึ่งไม่ใช่สภาพตามธรรมชาติ เน้น เรื่องหน้าที่ซึ่งเป็นของผู้ปกครอง หรือผู้ที่อยู่ในฐานะสูงกว่าที่ต้องมีต่อผู้ที่อยู่ในฐานะต่ำกว่า จากนั้น จึงต้องให้ผู้ปกครองมีอภิสิทธิ์ด้วยควบคู่ไปกับการปฏิบัติหน้าที่

ความคิดการเมืองในสมัยจารีตนั้นมองสังคมและการเมืองเป็นเอกภาพทำนอง เดียวกับการมองสิ่งมีชีวิตอื่นในธรรมชาติ รัฐเปรียบได้กับร่างกาย พระมหากษัตริย์เปรียบได้กับ หัวใจและวิญญาณ ซึ่งเปรียบเสมือนองค์ประธานของร่างกาย ส่วนขุนนางและราษฎรเปรียบดั่งแขน ขา มโนทัศน์ดังกล่าวแสดงว่า มิติและความรับรู้เข้าใจในมนุษย์หรือความเป็นมนุษย์ รวมถึงชุมชน และจุดหมายของสังคมมีความหมายในแนวคิดและความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นสำคัญ สาระและ เนื้อหาของรัฐกับการเมืองจึงถูกกำกับและตีความภายในกรอบของพุทธทัศน์ ทัศนทางศาสนาและ การเมืองยังเป็นเรื่องเดียวกันที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ จุดมุ่งหมายทางการเมืองของรัฐไทยยุค จารีตจึงไม่ได้มีแต่วัตถุประสงค์ทางการเมือง หากแต่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมะด้วย

ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธธรรมนี้เน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะองค์รวมของ มนุษย์มากกว่าที่ความเป็นตัวตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักร เมื่อศาสนาผูกพันแน่นแฟ้นกับ การเมือง พระมหากษัตริย์ในรัฐจารีตจึงสามารถอ้างได้ว่า พระองค์เป็นทั้งเทพเจ้าทางศาสนา พราหมณ์ และเป็นพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาตามหลักนิคายหิโนยานอำนาจในการปกครองของ พระองค์มีความเชื่อทางศาสนารองรับโดยศาสนาพราหมณ์รองรับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในแง่ ของความเป็นเทพเจ้าอันมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ พุทธศาสนาให้การรับรองสถาบันพระมหากษัตริย์ใน ฐานะเป็นผู้มีคุณธรรมสูงสุด และให้แนวทางแก่พระมหากษัตริย์ในการจรโลงคุณธรรมใน อาณาจักรไว้

จากแนวคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การปกครองแต่โบราณของไทยไม่มีการแยก ออกจากกันระหว่างระบบการปกครองของมนุษย์และระบบจักรวาล ระบบที่ควบคุมจักรวาลอยู่คือ ระบบคุณธรรม อาณาจักรของมนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลก็ต้องอยู่ในระบบคุณธรรม เช่นเดียวกัน (วิไลเลขา ถาวรธนสาร 2545 : 52) ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ผู้ที่มีคุณธรรมสูงสุดใน โลกมนุษย์ คือ พระสงฆ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ผุดผ่อง พระมหากษัตริย์และ ผู้ปกครองถือว่าเป็นบุญบารมีและมีคุณธรรมรองลงมาจากพระสงฆ์ ทั้งนี้เพราะตามหลักกฎแห่งกรรม แล้ว ผู้ประกอบกรรมดีมามากจึงจะได้อยู่ในตำแหน่งที่สูงสุดในสังคมได้ แต่เนื่องจากพระสงฆ์ไม่มี

กลไกหรืออำนาจในการบริหาร จึงต้องมอบหน้าที่ในการรักษาคุณธรรมในสังคมให้แก่พระมหากษัตริย์ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ จึงต้องทำนุบำรุงพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของคุณธรรม ต้องเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา และส่งเสริมให้ราษฎรในอาณาจักรอยู่ในศีลธรรมอันดี ถ้าราษฎรปฏิบัติตามแนวคำสอนของคณะสงฆ์ ก็จะประกันได้ว่าสังคมนั้นจะมีความสุขและเจริญก้าวหน้าสถานะอันสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ ทางศาสนาของพระมหากษัตริย์นี้ ทำให้พระองค์ทรงมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองด้านอื่นๆ ด้วย

แนวคิดของผู้ปกครองไทยมีหน้าที่ปกป้องพุทธศาสนาเห็นได้ชัดเป็นรูปธรรมจากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯให้สร้างป้อมต่างๆ ที่สมุทรปราการ และสร้างเจดีย์ไว้ข้างหลังป้อมเหล่านี้ (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 32) การที่ไม่สามารถแยกระบบความเชื่อทางศาสนาและ “ระบบรวมเบ็ดเสร็จ” (Totalization) ซึ่งรวมเอาสิ่งที่ปัจจุบันได้แยกออกจากกันเป็นหลักต่างๆ คือหลักความเชื่อทางศาสนา หลักการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมเข้าไว้เป็นระบบเดียวกัน

ตัวอย่างลักษณะการปกครองในรัฐจาริต ที่เห็นได้ชัดเจนคือ หลักการปกครองแบบสมมติเทพ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสมัยอยุธยา ในหลักการปกครองนี้ถือว่าพระมหากษัตริย์คือสมมติเทพ ทรงเป็นเจ้าของชีวิตและแผ่นดิน ทุกสิ่งทุกอย่างในอาณาจักรดำรงอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการของพระมหากษัตริย์ราษฎรอยู่ในฐานะ “ข้า” ของพระมหากษัตริย์ ไม่มีกฎหมายใดๆที่จะบังคับให้พระมหากษัตริย์ทรงกระทำหน้าที่เฉพาะสำหรับราษฎร หากจะทรงมีพระราชกรณียกิจอย่างใดแล้ว ทุกอย่างก็ขึ้นอยู่กับพระราชวินิจฉัยและพระราชประสงค์ของพระองค์ สวัสดิการในสังคมที่ราษฎรได้รับก็ขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ มิใช่มาจากสิทธิทางกฎหมายที่มีการกำหนดไว้อย่างเป็นทางการ

ดังที่โยสต์ ฟาน สเคาเตน (Joost van Schouten) ชาวฮอลันดา ซึ่งได้เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อยุธยาว่า

“พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองโดยสิทธิขาด พระองค์มีพระราชอำนาจที่จะทำศึกสงครามได้ ทำไมตรี ลงโทษ หรือประทานอภัยอย่างหนึ่งอย่างใดกับใครก็ได้ทั้งนั้น พระองค์จึงมีพระราชอำนาจที่จะออกกฎหมาย ข้อบังคับตามใจชอบ โดยไม่ต้องขอคำแนะนำหรือความเห็นจากเจ้านาย ขุนนางผู้ใดเลย ทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นไปตามแต่พระองค์จะพึงประสงค์แต่มีประเพณีอยู่สิ่งหนึ่ง คือที่ประชุมเสนาบดีที่ปรึกษา จะทูลแนะนำในเรื่องสำคัญก็ยอมทำได้ แต่พระมหากษัตริย์ก็ยังมีพระราชอำนาจที่จะรับหรือไม่รับคำแนะนำนั้น ด้วยเหตุนี้สิ่งใดที่พระองค์ทรงพิจารณาว่าเป็นทางที่ดีที่สุดถึงนั้นประชาชนพลเมืองก็ต้องปฏิบัติตาม” (ชลภูมิ บรรหาร อ่างถึงใน กรมศิลปากร

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 : จดหมายเหตุของโยสดี ฟาน สเตาเดน พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง 2504: 6)

แนวคิดการปกครองในลักษณะนี้ถือว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่มีสิทธิในการวินิจฉัยแนวทางและการแก้ปัญหาต่างๆ ในการปกครองโดยไม่จำเป็นต้องฟังความคิดเห็นจากประชาชน การปกครองแบบดั้งเดิมของไทยไม่มีการแยกออกจากกันระหว่างความเชื่อทางศาสนาและระบบการปกครอง ผู้ปกครองซึ่งต้องมีหน้าที่รักษาระบบคุณธรรมนั้นถือว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสูงกว่าประชาชน ผู้มีคุณธรรมสูงย่อมมีปัญหาสูงด้วย ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองจึงทรงมีสิทธิที่จะเป็นผู้กำหนดแนวทางการปกครองและหลักปฏิบัติของบุคคลในสังคม การวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ถือว่าถูกต้องเพราะเป็นการวินิจฉัยตามกรอบของคุณธรรมผู้อยู่ใต้การปกครอง ซึ่งเป็นผู้มีคุณธรรมน้อยกว่าจะต้องปฏิบัติตามข้อวินิจฉัยโดยไม่มีข้อโต้แย้ง

จากลักษณะอำนาจดังกล่าวส่งผลให้ พระมหากษัตริย์จะไม่ทรงรับฟังคำวินิจฉัยที่แตกต่างออกไป ที่มาจากภายนอกหรือจากผู้อยู่ใต้การปกครอง การวินิจฉัยข้อราชการใดๆ ของพระองค์ขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ทั้งสิ้น โดยไม่มีการกำหนดเป็นข้อผูกมัดหรือสัญญา กฎเกณฑ์อันเป็นระบบอื่นๆ ไม่สามารถเข้ามาแทรกแซงข้อวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ได้ ดังปรากฏในบันทึกของ เซอร์จอห์น เบาว์ริง ที่ได้รวบรวมเอาบทคัดย่อที่บันทึกไว้โดยนักประวัติศาสตร์และผู้เดินทางเข้ามายังสยามก่อนที่จะเข้ามาและหนึ่งในนั้น ก็คือข้อมูลในจดหมายเหตุ โยส ฟาน สเตาเดน ที่ได้บันทึกเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อยุธยาไว้ดังนี้

“พระเจ้ากรุงสยามเป็นผู้มีสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียวในแผ่นดินของพระองค์ทรงสืบเชื้อสายมาจากตระกูลสูงศักดิ์ อันเก่าแก่ที่ปกครองบ้านเมืองอันยาวนาน เป็นธรรมเนียมที่พระองค์จะติดต่อแจ้งความประสงค์ในวาระอันเป็นวันสำคัญของแผ่นดินให้ขุนนางตำแหน่งสูงเรียกว่าอำมาตย์ ซึ่งอำมาตย์เหล่านี้จึงประชุมเจ้าหน้าที่แจ้งให้รับรู้พระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน และทุกคนร่วมกันพิจารณาคำตอบ หรือคำกราบบังคมทูลแนะนำต่อพระองค์ ทั้งนี้โดยความเคารพต่อพระบรมเดชาภาพของพระองค์ที่จะปลดปล่อยเจ้าหน้าที่บ้านเมืองตำแหน่งใดก็ได้โดยไม่มีการสนใจเลยว่าพระองค์เองเป็นผู้แต่งตั้ง โดยทรงมีพระบรมราชโองการให้บริพัตรภัยสินจากพวกเขาเหล่านั้น แม้กระทำความผิดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ผู้คนที่รับใช้พระองค์จะต้องแสดงความนอบน้อมประดุจทาส” (ชลภูมิ บรรหาร อ้างถึงใน กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 : จดหมายเหตุของโยสดี ฟาน สเตาเดน พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง 2504 : 16)

หลักการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจมากเช่นนี้มีส่วนให้พระมหากษัตริย์เป็นฝ่ายกำหนดบทบาทของผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครอง โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความ

ต้องการของราษฎรหรือผู้อยู่ใต้การปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงถือว่า ถ้าอาณาจักรอยู่ในความสงบไม่มีโจร ผู้ร้าย ไม่มีข้าศึกกรรณาก็เท่ากับ พระองค์ได้ทำหน้าที่คุ้มครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์อย่างสมบูรณ์แล้ว ผู้ปกครองของรัฐจารีตจึงไม่มีนโยบายที่จะปรับปรุงสวัสดิการความเป็นอยู่ของราษฎร เช่น การปรับปรุงการผลิต การสาธารณสุข การคมนาคม เป็นต้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับเมืองประเทศราช

การจัดการปกครองเมืองประเทศราชมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา สำหรับการปกครองหัวเมืองประเทศราชของรัฐสยามนั้นพบว่า เมืองประเทศราชมักเป็นเมืองที่เป็นชาวต่างชาติ ต่างภาษา มีกษัตริย์ปกครอง สำหรับหัวเมืองล้านนาไทยจะมีเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เชียงแสน น่าน ทางหัวเมืองลาว ก็จะมีหลวงพระบาง เวียงจันทร์ จำปาศักดิ์ ทางหัวเมืองมลายู ได้แก่ ปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และยังมีเขมรเป็นหัวเมืองประเทศราชอีกด้วย (ประเสริฐ วิทยารัฐ 2542:36) ดังนั้นหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้จึงมีเจ้าเมืองเดิมเป็นผู้ปกครอง แต่มีความผูกพันต่อราชธานี คือการส่งเครื่องราชบรรณาการ ดันไม้เงิน ดันไม้ทอง ตามกำหนดเวลา และช่วยราชการทหารตามแต่ทางกรุงเทพฯ หรือราชธานี จะมีไปบอกแจ้งไป ภารกิจของเมืองราชธานีคือ ปกป้องดูแลมิให้ข้าศึกศัตรู โจมตีเมืองประเทศราช

3.1 ความหมายของเมืองประเทศราช

เมืองประเทศราช เป็นเมืองที่มีเจ้าผู้ครองเมืองเป็นใหญ่ในเมืองของตนเอง แต่ก็ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมดูแลจากพระมหากษัตริย์ของเมืองที่มีความเจริญและยิ่งใหญ่กว่า ซึ่งเจ้าเมืองประเทศราชมีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายเป็นประจำซึ่งเครื่องราชบรรณาการมักจะเป็นสิ่งของที่มีค่าที่หัวเมืองประเทศราชจะต้องส่งให้ เพื่อแสดงออกถึงความจงรักภักดี มักจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ แก้ว แหวน เงินทอง ตลอดจนบุตรีคาของเจ้าเมืองนั้นๆ สำหรับเมืองประเทศราชของรัฐสยามนั้นมีสิ่งที่เจ้าเมืองที่ตกเป็นเมืองประเทศราชของรัฐสยามจะต้องปฏิบัติ (สุวิทย์ ธีรศาสน์ 43: 116-118) นั้นได้แก่

(1) การส่งส่วย ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นผลประโยชน์ที่รัฐสยามได้รับ เป็นกอบเป็นกำจากการปกครองประเทศราชและหัวเมืองอื่น และเป็นกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดการแก่งแย่งไพร่พลกันมากมาย

(2) การถวายเครื่องราชบรรณาการ เครื่องราชบรรณาการเป็นเครื่องหมายที่สำคัญที่สุดที่บอกว่าดินแดนส่วนใดเป็นประเทศราชของใคร เครื่องราชบรรณาการประกอบด้วย ดันไม้เงิน ดันไม้ทอง ซึ่งทำจากเงินแท้และทองแท้ กับของมีค่าอื่นๆ และยังมีของถวายพร้อมเครื่องราช

บรรณาการอีกด้วย ของถวายเครื่องราชบรรณาการทางฝ่ายรัฐสยามมิได้กำหนดว่าต้องส่งอะไรเท่าใด แล้วแต่ “น้ำใจ” ของเจ้าประเทศราชเอง แต่ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ทางรัฐสยามจะกำหนดว่าเป็นต้นสูงก็สอก มีใบและดอกเท่าไร น้ำหนักรวมเท่าใด

(3) ส่งกองทหารมาช่วยตามคำสั่ง เช่นในสมัยรัชกาลที่ 1 ไทยส่งกองทัพใหญ่ไปตีเมืองเชียงแสนและหัวเมืองไทยใหญ่ ไทยคือ ไทยจีน ไทยได้เกณฑ์ทัพจากหัวเมืองเหนือและหลวงพระบาง เวียงจันทน์ไปรบคราวนั้นได้ชัยชนะตีหัวเมืองต่างๆ ที่เคยขึ้นกับพม่ามาเป็น “ข้าขอบขัณฑสีมากรุงสยาม” รวม 40 เมือง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงของพม่า ได้เกณฑ์ไพร่พลจากเมืองประเทศราชไปทำหน้าที่ “กองลำเลียง”

(4) เกลี่ยกล่อมผู้คนให้มาตั้งบ้านแปงเมือง ในช่วงศตวรรษที่ 19 ขึ้นไป ประชากรไทยมีน้อยมากเมื่อเทียบกับปัจจุบัน กล่าวคือมีประชากรไทยในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีประมาณ 3.5 ล้านคนเท่านั้นเพราะเหตุที่ประชาน้อย พระเจ้าแผ่นดินหลายประเทศสมัยนั้นจึงพยายามเพิ่มประชากรของพระองค์ด้วยการยกกองทัพไปตีเพื่อนบ้าน แล้วกวาดต้อนมาเป็นประชากรของตนเอง การมีประชากรมากเท่ากับว่ารัฐสยามจะเก็บส่วยได้มาก การเกลี่ยกล่อมผู้คนให้มาอยู่ในพื้นที่ที่มีอำนาจเก็บส่วย จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่นิยมใช้ในสมัยนั้น การเกลี่ยกล่อมและกวาดต้อนผู้คนให้กลับมาสร้างบ้านแปงเมืองนั้น เป็นผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างเมืองหลวงซึ่งจะได้เก็บส่วยขณะเดียวกันก็เป็นประโยชน์แก่เจ้าเมืองที่ไปกวาดต้อนด้วย เพราะส่วนมากจะเอาผู้คนที่กวาดต้อนมาไว้ในพื้นที่ของตน เวลาเก็บส่วยส่งเมืองหลวงเจ้าเมืองก็แบ่งเป็นเปอร์เซ็นต์เป็นของตน

3.2 ทำเนียบหัวเมืองประเทศราชของรัฐสยาม

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัฐสยามมีหัวเมืองขึ้นอยู่ 474 หัวเมือง อันเป็นผลมาจากพระบรมบูรพกษัตริย์ราช และบรรดาบรรพบุรุษของไทย ได้พลีเลือดเนื้อและชีวิต รวบรวมเอาไว้เป็นเวลาหลายชั่วชีวิตคน นับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จนพระราชอาณาจักรไทย แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางใหญ่ไพศาล เป็นชาติมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่ในสุวรรณภูมิและภูมิภาค อาเซียอาคเนย์ คู่เคียงกับชาติใหญ่อีกสองชาติ คือจีนและอินเดีย ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ในเอเชียตะวันออก และเอเชียใต้ พระราชอาณาจักรไทยในครั้งนั้น มีความยิ่งใหญ่เจริญรุ่งเรืองสมดังบทเพลงที่ว่า ได้กล่าวถึงไว้ว่า

“บ้านเมืองเรารุ่งเรืองพร้อมอยู่ทุกหมู่เหล่า พวกเราล้วนพงศ์เผ่าศิวิไลซ์
เพราะฉะนั้นควรจะยินดีเปรมปรีดีดีใจ เรียกคนไทยว่าไทยแดนดินผืนใหญ่มีไร้ทาเสขา
ก่อนนี้มีเขตแดนนับว่ากว้างใหญ่ได้ไว้พลีเลือดเนื้อแลกเอา
รบ รบ รบ ไม่หวั่นใคร มอบความเป็นไทยให้พวกเรา แต่ครั้งนานกาลเก่าชาติเราเขาเรียก
ชาติไทยบ้านเมืองควรประเทืองไว้ตั้งแต่ก่อน แน่นนอนเนื้อและเลือดพลีไป

เพราะฉะนั้นเราควรเปรมปรีดี มีความภูมิใจแดนดินถิ่นไทย รวบรวมไว้ได้แสนจะยากเข็ญ
 ยากแค้นเคยกู้แดนไว้อย่างบากบั่น ก่อนนั้นเคยแตกฉานช้านเซ็น
 แม้กระนั้นยังร่วมใจ รวบรวมชาวไทยให้ร่มเย็น บัดนี้เราดีเด่นร่มเย็นผาสุกเรื่อยมา
 อยู่กินบนแผ่นดินทองถิ่นกว้างใหญ่ ชาติไทยนั้นเคยใหญ่ในบูรพา
 ทุกๆ เข้าเราดูธงไทย ใจจงปรีดาว่าไทยอยู่มา ด้วยความผาสุกถาวรสดใส
 บัดนี้ไทยเจริญวิสุทธิผุดผ่อง พี่น้องจงแซ่ซ้องชาติไทย
 รักษาไว้ให้มันคง เทิดธงไตรรงค์ให้เด่นไกล ชาติเชื้อเรายังใหญ่ชาติไทยบ้านเกิดเมืองนอน”
 (โครงการจัดทำหอมรดกไทย กระทรวงกลาโหม เมื่อ 19 ตุลาคม 2541)

สำหรับการจัดหัวเมืองประเทศราชของรัฐสยามที่ผู้วิจัยได้ศึกษาตามเอกสารจาก
 หอมรดกไทย กระทรวงกลาโหม 2541 พบว่าได้มีการจัดแบ่งหัวเมืองประเทศราชออกเป็นตามทิศ
 ดังนี้

(1) พื้นที่ทางทิศเหนือของรัฐสยาม ซึ่งปัจจุบันได้แก่บริเวณภาคเหนือ ภาคกลาง
 ตอนบน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี ของประเทศ
 ไทย รวมทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศลาว (หอมรดกไทย กระทรวงกลาโหม 2541) มีเมือง
 ประเทศราชจำนวน 53 หัวเมือง ดังต่อไปนี้

1. เมืองศรีภิรม เมืองพรหมพิราม เมืองเทพบุรี เมืองชาติกาล เมืองนครไทย
 เมืองด่านซ้าย สุดน้ำโทก 6 เมือง ขึ้นเมืองพิษณุโลก
2. เมืองชุมศรลำแดง เมืองชุมแสงสงคราม เมืองศรีพนมมาศ เมืองนครนาค
 อยู่ลำน้ำใหญ่ 4 เมือง ขึ้นเมืองพิษณุโลก
3. เมืองลับแลอยู่คอน เมืองปากเหือง เจ้าเมืองชื่อพระอะนะพินาศ เมืองน้ำปาด
 เมืองสว่างบุรี รวมลำน้ำพิชัย 3 เมือง ขึ้นเมืองพิชัย
4. เมืองตรอนตรีศิลป์ อยู่ตอนบนบูรพสวค์ เมืองบางโพ เมืองขุนกัน อยู่ลำน้ำ
 พิชัยฝั่งตก ขึ้นเมืองพิชัย
5. เมืองพิพัฒน์ ขึ้นเมืองพิชัย
6. เมืองทุ่งยั้ง เมืองสวรรคโลก ขึ้นมหาคไทย
7. เมืองพิชัย เมืองตรี เจ้าเมืองชื่อออกญาศรีสุริยราชาชัยอภัยพิริยพาหะ นา
 3000 ขึ้นมหาคไทย
8. เมืองพิมูลขึ้นพิชัย
9. เมืองสุโขทัย เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อออกญาศรีธรรมศุภราชชาติบดินทร
 สุรินทรฤไชย อภัยพิริยบรากรมพานุนา 10000 ขึ้นมหาคไทย

10. เมืองราชธานี เมืองงคราม เมืองพิรามรงค์ เมืองพิแรมมย์ ขึ้นเมือง
สุโขทัย 4 เมือง
11. เมืองโคกภู อยู่ฝั่งเหนือลำน้ำวัง เมืองศรีมาศอยู่คอน ขึ้นเมืองสุโขทัย
12. เมืองปอง ขึ้นเมืองเถินอยู่คอน
13. เมืองเถิน เจ้าเมืองชื่อพระยาเถินบุรี ขึ้นกรมมหาดไทย
14. เมืองกำแพงเพชร เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อออกญารามณรงค์สงคราม
รามภักดีอภัย พริยพาหะ ถือศักดินา 10000 ขึ้นกรมมหาดไทย
15. เมืองเชียงทอง เมืองเชียงเงิน อยู่ลำพิงฝั่งออก ขึ้นเมืองตาก
16. เมืองโกสามพิน เมืองบงการบุรี เมืองโบราณราช เมืองนาถบุรี เมืองไทร-
ตรึงค์ ขึ้นเมืองกำแพงเพชร 5 เมือง
17. เมืองป่าสักดี ผู้ครองเมืองชื่อเจ้านครจำป่าสักดี ประเทศราช ขึ้นกรม
มหาดไทย
18. เมืองโขงเจียม ขึ้นเมืองมหาดไทย
19. เมืองแซง ขึ้นเมืองเจียม
20. เมืองเขมราฐ เจ้าเมืองชื่อพระเทพวงศา ขึ้นกรมมหาดไทย
21. เมืองมุกดาหาร เจ้าเมืองชื่อพระจันทบุรีวงศ์ ขึ้นมหาดไทย
22. เมืองนครพนม ผู้ครองชื่อพระสุนทรราชวงศา มหาขัดดียวชาติ ประเทศราช
ทวาเวียง ดำรงรักษาศักดิ์ยศทฎาไกร ศรีพิชัยสงคราม เจ้าเมืองยศสุนทร และเมืองนครพนมทั้งสอง
เมือง ขึ้นกรมมหาดไทย
23. เมืองท่าอุเทน ขึ้นกรมมหาดไทย
24. เมืองไชยบุรี เจ้าเมืองชื่อพระไชยวงศา ขึ้นกรมมหาดไทย
25. เมืองเดชอุดม เจ้าเมืองชื่อพระศรีสุระ ขึ้นกรมมหาดไทย
26. เมืองศรีสะเกษ เจ้าเมืองชื่อพญาวิเศษภักดี ขึ้นกรมมหาดไทย
27. เมืองสาละวัน เจ้าเมืองชื่อเอกราช เมืองสะเม็ยร์ เมืองสะภาษ เมืองกง
อยู่ตะวันตกลำเซโค่นฝั่งของข้างเหนือ 4 เมือง ขึ้นกรมมหาดไทย
28. เมืองสีทันดร เจ้าเมืองชื่อพระอภัยราชวงศา ขึ้นกรมมหาดไทย
29. เมืองตระการ อยู่ลำแม่ขานฝั่งเหนือ เมืองแจ่ม อยู่ลำแม่แจ่มฝั่งตะวันออก
เมืองขาม อยู่ฝั่งน้ำขามหนตะวันตก เมืองพานอยู่ตอนหนใต้ขึ้นเมืองเชียงใหม่ 4 เมือง
30. เมืองหอด อยู่ลำแม่พิงฝั่งตะวันตก เมืองต้นต่าน พญาอินทศิริ ขึ้นเมือง
เชียงใหม่ 2 เมือง

31. เมืองลำพูน ไชยประเทศราช ผู้ครองเมืองชื่อตามนามเมือง ขึ้นกรม
มหาดไทย
32. เมืองยอง อยู่ฝั่งแม่กอง ตะวันออกตรงเมืองลำพูนข้าม ขึ้นเมืองลำพูน
33. เมืองป่าซาง อยู่ลำแม่ทาฝั่งตะวันตก เมืองหนองล่าง อยู่ลำแม่ลีฝั่งเหนือ
เมืองลี อยู่ปลายแม่ลีฝั่งใต้ ขึ้นเมืองลำพูน 3 เมือง
34. เมืองจัน เมืองเมาะ เมืองท่า เมืองลอง อยู่ตะวันออกนคร เมืองพยาก เมือง
งาว อยู่ตอนเหนือนคร เมืองเตาะ อยู่ฝั่งตะวันออกน้ำเตาะ เมืองวัง เมืองแจ้ห่ม อยู่ฝั่งแม่วังฝั่ง
ตะวันออก ขึ้นนครลำปาง 9 เมือง
35. เมืองเวียงคั่น เมืองพยาว อยู่ลำแม่วังฝั่งตะวันตก ขึ้นกรมมหาดไทย
36. เมืองนครลำปาง ประเทศราช ผู้ครองเมืองชื่อตามนามเมือง ขึ้นกรม
มหาดไทย
37. เมืองเสิม เมืองจาง อยู่แม่จางฝั่งเหนือ ขึ้นนครลำปาง
38. เมืองเชียงทอง เมืองโปง เมืองเงิน เมืองสราว เมืองปัว ขึ้นเมืองน่าน
39. เมืองน่าน ผู้ครองเมืองชื่อพระยามงคลยศประเทศราช ขึ้นมหาดไทย
40. เมืองหิน เมืองจั่ว อยู่ใต้ ขึ้นเมืองน่าน 2 เมือง
41. เมืองแพร่ เจ้าเมืองชื่อพญาแพร่ราชวงศาประเทศราช ขึ้นกรมมหาดไทย
42. เมืองสรอง เมืองแสนหลวง อยู่เหนือเมืองแพร่ ขึ้นเมืองแพร่
43. เมืองนำกุน เมืองนำอาย เมืองเพียง เมืองทุง อยู่ลำของใต้เมืองหลวง 5
เมือง เมืองด่านขวา เมืองเชียงเงิน อยู่ลำน้ำด่านตะวันออกเมืองหลวง 2 เมือง ขึ้นเมืองหลวงพระบาง
7 เมือง
44. เมืองมวย เมืองสะกก เมืองทิว เมืองบุญวัง เมืองหะท้าว เมืองไต เมืองปักแสง
อยู่ลำน้ำตะวันออกเมืองหลวง ขึ้น 7 เมือง
45. เมืองคำเกิด อยู่ระหว่างน้ำอ่อน ห่วงน้ำยวง ฝั่งเหนือ เมืองคำม่วน อยู่ลำ
น้ำอ่อนฝั่งเหนือ ขึ้นกรมมหาดไทย 2 เมือง
46. เมืองหาว อยู่ลำน้ำโขงฝั่งเหนือ ขึ้นเมืองคำม่วน
47. เมืองปอ อยู่ลำน้ำอ่อนฝั่งใต้ ขึ้นเมืองคำเกิด
48. เมืองว่า อยู่ลำน้ำมอญฝั่งตะวันออก ขึ้นเมืองคำม่วน
49. เมืองภูเวียง ขึ้นเมืองเวียงจันทร์
50. เมืองยศสุนทร เหนือลำพมูล พระสุนทรวงศา เจ้าเมืองนครพนม กินเมือง
ยศสุนทรด้วย ขึ้นกรมมหาดไทย

51. กรุงศรีสัตนาคนหุต อุดมราชธานี เมืองเวียงจันทร์ ประเทศราช อยู่ฝั่งลำ
ของปากเหนือ ขึ้นกรมมหาดไทย

52. เมืองนามสูง เมืองเชียงคาน อยู่เหนือเวียงจันทร์ ขึ้นเมืองเวียงจันทร์ 2
เมือง

53. เมืองท่าปอ เมืองพานพร้าว อยู่ฝั่งลำของข้างใต้ ขึ้นเมืองเวียงจันทร์ 2 เมือง
(2) พื้นที่ทิศตะวันออกของรัฐสยามซึ่งปัจจุบันได้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ตอนล่าง จังหวัดกาฬสินธุ์ ของประเทศไทย รวมทั้งบางส่วนของประเทศกัมพูชาจำนวน 18 เมืองขึ้น
ดังนี้

1. เมืองพระตะบอง เจ้าเมืองชื่อพระยาอภัยเบศวร์ ขึ้นกรมมหาดไทย
2. เมืองตะโหนด เขมร เมืองพนมสกล เขมร ขึ้นเมืองพระตะบอง
3. เมืองนครเสียมราฐ เจ้าเมืองชื่อพระยานุภาพไตรภพสบรรยุทธฤทธิ ขึ้น
เมืองพระตะบอง

4. เมืองระสือ เขมร ขึ้นเมืองพระตะบอง ถิ่นอาณาเขตต์เพียงนี้
5. เมืองพุทไธสมัน เขมร ขึ้นกรมมหาดไทย
6. เมืองจงกน เขมร เจ้าเมืองชื่อพญาสุรินทภักดีศรีประภัสสมล ขึ้นกรมมหาดไทย
7. เมืองพิมาย อยู่ทิศตะวันออกลำพินูล เมืองประโคนไชย และเมืองนางรอง
อยู่หนตะวันออก ขึ้นเมืองนครราชสีมา

8. เมืองปักธงไชย อยู่หนใต้เมืองนครราชสีมา เมืองพุทไธสงฆ์ อยู่หนเหนือ
นครราชสีมา ขึ้นนครราชสีมา

9. เมืองชนบท เจ้าเมืองชื่อพญาจันตประเทศ ขึ้นกรมมหาดไทย
10. เมืองจตุรัส อยู่ใต้ลำปะชี เมืองไชยภูมิ ขึ้นนครราชสีมา
11. เมืองภูเขียว เจ้าเมืองชื่อพระไกรสีหนาท อยู่หนตะวันออก ลำปะชี 2 เมือง
ขึ้นกรมมหาดไทย

12. เมืองสังขะ เจ้าเมืองชื่อพญาสังขบุรีศรีนครอจ ขึ้นกรมมหาดไทย

13. เมืองบุรีรัมย์ หนตะวันออกนครราชสีมา ขึ้นนครราชสีมา

14. เมืองสุวรรณภูมิ เจ้าเมืองชื่อพระรัตนวงษา ขึ้นกรมมหาดไทย

15. เมืองขอนแก่น เจ้าเมืองชื่อพระนกร ขึ้นกรมมหาดไทย

16. เมืองกาฬสินธุ์ เจ้าเมืองชื่อพญาไชยสุนทร ขึ้นกรมมหาดไทย

17. เมืองหนองหานน้อย เจ้าเมืองชื่อพระพิทักษ์เขตต์ขันธุ์ ขึ้นกรมมหาดไทย

18. เมืองเพ็ญ อยู่ลำน้ำสายบาตร ขึ้นเมืองกาฬสินธุ์

(3) พื้นที่ทิศตะวันตกของประเทศสยาม ปัจจุบันได้แก่ บริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทยจำนวน 8 เมืองได้แก่

1. เมืองกรุงเก่า ผู้รักษากรุงชื่อพระยาไชยวิชิต ศิทธสาตรา มหาประเทศราชชาติเสนาบดี ขึ้นกรมมหาดไทย
2. เมืองปรั้นประเทศ ข้าพระพุทธรบาท ขึ้นกรุงเก่า
3. เมืองลพบุรี หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองชื่อออกพระนครพราหมณ์ ขึ้นกรมมหาดไทย
4. เมืองสระบุรี หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองชื่อพระยาพิไชยธรรงศ์สงครามรามภักดีสินทรนรินทรเสนา มหาคณิศธานีศรีมหาสวรรค์ ศักดินา 3000 ขึ้นกรมมหาดไทย
5. เมืองประทุมธานี หัวเมืองชั้นตรี เจ้าเมืองชื่อพระยาพิทักษ์ทวยหาญขึ้นกรมพระกระลาโหม
6. เมืองนนทบุรี หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองชื่อพระนนทบุรีศรีมหาสมุทร ถือศักดินา 3000 ขึ้นกับกรมท่า
7. เมืองราชบุรี เดิมเป็นหัวเมืองชั้นจัตวา ยกขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นโท ผู้ครองเมืองพระยาสุรินทรฤาชัย อภัยประเทศราชชาติ พัทธยาธิบดี พิริยหาหะ ถือศักดินา 3000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม
8. เมืองกาญจนบุรี หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองชื่อพระยาประสิทธิ์สงคราม รามภักดีศรีพิเศษประเทศนิคม ภิรมราชไชยสวรรค์ ถือศักดินา 3000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม
9. เมืองศรีสวัสดิ์ หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองชื่อพระยาพิไชยชนะสงคราม รามภักดีถือศักดินา 3000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม

(4) พื้นที่ทิศใต้ของประเทศสยาม ปัจจุบันได้แก่ บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ของประเทศไทย รวมทั้งบางส่วนของประเทศมาเลเซีย จำนวน 24 เมือง ได้แก่

1. เมืองปราจีนบุรี หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองออกพระอุทัยธานี ถือศักดินา 3000 ขึ้นกรมมหาดไทย
2. เมืองกระบิลบุรี และเมืองประจันตคาม ขึ้นกับเมืองปราจีนบุรี
3. เมืองนครนายก หัวเมืองชั้นจัตวา เจ้าเมืองพระพิบูลยสงคราม ถือศักดินา 3000 ขึ้นกรมมหาดไทย
4. เมืองพนัสนิคม ขึ้นกับกรมท่า
5. เมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองชั้นเอก ผู้ครองเมืองชื่อเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเตโชชัย มหาสุริยาธิบดี อภัยพิริยบราพาหุ ถือศักดินา 10000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม

6. เกาะสมุยและเกาะพังน ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช
7. เมืองไทรบุรี เมืองแขก ผู้ครองเมืองชื่อพระยาอภัยธิเบศมหาประเทศราช
ชาติอธิบดีนทร อินทไธสวรรย ชั้นธเสมาเดชชิตพิริยพาห เมืองขึ้นนครศรีธรรมราช
8. เมืองสะตุล เมืองมะนาวา เมืองละงู เมืองปะหลิด และเมืองเกาะนางกาวิ
แขก ขึ้นกับไทรบุรี 5 เมือง
9. เมืองพัทลุง เดิมเป็นหัวเมืองชั้นตรี ยกเป็นหัวเมืองชั้นโท ผู้ครองเมืองชื่อ
ออกญาแก้ว โกรพพิชัยภักดีบดินทรเดโชชัย อภัยพิริยพาหะ ถือกักดินา 5000 ขึ้น กรมพระกระลาโหม
10. เมืองศรราชาและเมืองศรีขนา ขึ้นกับเมืองพัทลุง
11. เมืองปะเหลียว เมืองชรัต เมืองกำแพงเพชร เมืองสะทัง และเมืองพะโค
ขึ้นกับเมืองพัทลุง
12. เมืองระโนด ขึ้นกับนครศรีธรรมราช
13. เมืองสงขลา หัวเมืองชั้นโท ผู้ครองเมืองชื่อพระยาศรีวิเชียรศิริสุนทร
วิสุทธิศักดิ์ มหาพิชัยสงครามภักดี พิริยพาห ขึ้นกรมพระกระลาโหม
14. เมืองมณารา ขึ้นกับเมืองสงขลา
16. เมืองหนองจิก เจ้าเมืองชื่อพระยาวิเชียรศรีสุริยวงศารัตนเขตต์ประเทศราช
เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา
17. เมืองตานี เจ้าเมืองชื่อพระยาวิชิตภักดีศรีสุริยวงศารัตนเขตต์ประเทศราช
เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา
18. เมืองจะนะ เจ้าเมืองชื่อมหนุภาพปราบสงคราม ขึ้นกับเมืองสงขลา
19. เมืองเทพา เมืองสทิง และเมืองรัตนภูมิ ขึ้นกับเมืองสงขลา
20. เมืองยะหริ่ง เจ้าเมืองชื่อพระยาพิพัฒน์เสนามาตยาธิบดี ศรีสุรสงคราม
เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา
21. เมืองยะลา เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา
22. เมืองรามันห์ เจ้าเมืองชื่อพระยารัตนภักดีศรีราชบดินทรสุนทรวังศา
เมืองแขกขึ้นเมืองสงขลา เมืองสุพรรณ เมืองป่าหลวง มหาอรัญ เมืองปะดัง เมืองแขก ขึ้นกับเมือง
สงขลา
23. เมืองระแงะ เจ้าเมืองชื่อพระยาตะมะหงันภักดี ศรีสุวรรณประเทศวิเศษ
สวัสดิวังศา เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา
24. เมืองสาย เจ้าเมืองชื่อพระยาสุริยสุนทรบวรภักดี ศรีมหารายมังกดาตีลาอับล
ระซุน วิบูลขอบเขตต์ประเทศมลายู เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา

25. เมืองประหล้า เมืองจวบ เมืองปะโหละ เมืองพรายวัน เมืองสิบโปย และเมืองมายอน เมืองแขก ขึ้นกับเมืองสงขลา

3.3 รูปแบบและความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือกับรัฐสยาม

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐสยามยังถูกพม่าคุกคามมิได้ขาด ดังนั้นในระยะเวลาดังกล่าวรัฐสยาม จำเป็นต้องมีความระมัดระวังเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายทางการปกครองในหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับพม่า รวมทั้งเคยอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของพม่าเกือบ 200 ปี เพื่อให้เกิดความรู้สึกจงรักภักดีต่อรัฐสยามเพราะนอกจากจะเป็นการป้องกันมิให้หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือไปเข้ากับฝ่ายพม่า อันอาจก่อให้เกิดความยุ่งยากต่อรัฐสยามแล้ว หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือยังเป็นดินแดนที่มีความสำคัญที่จะเป็นด่านป้องกันพระราชอาณาเขตของรัฐสยามทางด้านเหนือให้พ้นภัยจากพม่า จากเหตุผลดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นการปฏิบัติของรัฐสยามต่อหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือในฐานะเมืองประเทศราชนั้น คงให้อิสระแก่บรรดาเจ้าผู้ครองเมืองต่างๆ อย่างเต็มที่ คือ ในการบริหารการปกครอง รวมทั้งในด้านเศรษฐกิจและการต่างประเทศ โดยรัฐบาลสยามไม่เคยส่งข้าราชการสยามเข้ามาควบคุมการปกครองในหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือเลย จนอาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เจ้าประเทศราชในหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือต่างมีอิสระภาพในการปกครองภายในอย่างเต็มที่ เปรียบเสมือนนครอิสระอีกครั้งหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือของรัฐสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดำเนินไปอย่างราบรื่น สยามปกครองดินแดนส่วนนี้ตามประเพณีหัวเมืองประเทศราชแต่โบราณ เจ้าเมืองของเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองของตนอย่างเต็มที่ โดยมีข้อกำหนดว่าทุกๆ 3 หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองให้ทางรัฐสยาม เพื่อแสดงความจงรักภักดี ทั้งยังต้องส่งส่วยอันได้แก่ ของที่มีค่าในดินแดนหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือมาถวายพระมหากษัตริย์ทุกปี ได้แก่ ไม้สัก งาม้าง น้ำรัก ฯลฯ นอกจากนี้ยังจัดสิ่งของที่เรียกว่า “ของถวาย” มาถวายพระมหากษัตริย์สยามเนื่องในโอกาสที่สำคัญ ๆ เช่น ในงานพระบรมศพพระมหากษัตริย์สยาม เป็นต้น เมื่อมีศึกสงคราม หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือจะต้องเกณฑ์ทหารมาช่วยทัพสยามนับเป็นข้อผูกมัดอันสำคัญยิ่ง ถ้าเมืองประเทศราชละเลยไม่ส่งทหารมาช่วยถือว่าเป็นกบฏ เป็นต้น

การปกครองดังกล่าว ทำให้หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือมีความจงรักภักดีต่อรัฐสยามมากขึ้น เพราะเมื่อตอนที่ล้านนาตกอยู่ใต้การปกครองของพม่านั้น พม่าปกครองโดยไม่เป็นธรรม และกดขี่มาก ชาวพื้นเมืองล้านนาจึงพยายามต่อต้านให้หลุดพ้นจากอำนาจของพม่าอยู่เสมอ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามกับดินแดนประเทศราชฝ่ายเหนือจึงมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมาตลอด การที่หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือของรัฐสยามได้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่ง

กรุงรัตนโกสินทร์โดยปฏิบัติเป็นประเพณีสืบต่อกันมาชั่วลูกชั่วหลาน และยังมีการส่งบุตรธิดาของเจ้าเมืองประเทศราชมาเชื่อมสัมพันธ์กับรัฐสยามนับว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่มีความแนบแน่นมากกว่าวิธีการอื่นใดของเจ้าเมืองประเทศราช ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสำคัญของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ นอกจากในด้านยุทธศาสตร์ซึ่งเป็นดินแดนกันชนระหว่างดินแดนในครอบครองของอังกฤษทางฝั่งตะวันตกและดินแดนในครอบครองฝรั่งเศสทางฝั่งตะวันออกแล้ว หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือยังมีความสำคัญในด้านเศรษฐกิจยิ่งขึ้นเป็นลำดับ หลังจากบริษัทป่าไม้ของอังกฤษเข้ามาลงทุนทำป่าไม้ในดินแดนดังกล่าว เครื่องราชบรรณาการและของเกณฑ์ที่หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือจำต้องส่งมาถวายพระมหากษัตริย์สยามเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่รัฐสยามเป็นจำนวนมาก สำหรับสภาพโครงสร้างการเมืองการปกครองของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือนั้นต่างมีโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเช่นเดียวกันหมดคือ นอกจากตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองแล้ว ยังมีตำแหน่งพระยาอุปราช พระราชบุตร พระยาราชวงศ์ และพระยาบุรีรัตน รวมกับตำแหน่งพระยาเมือง รวมเรียกว่า “เจ้าชั้น 5 ใบ” (ศรีสวัสดิ์ ประยูรเสถียร 2523: 19) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงยกตำแหน่งผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และน่าน ให้มีตำแหน่งเป็นเจ้าใน พ.ศ. 2399 ส่วนเมืองแพร่เนื่องจากผู้ครองนครเมืองแพร่ มิได้ลงมาเข้าเฝ้าในคราวผลัดแผ่นดินจึงไม่ได้รับการแต่งตั้งการ ถึงแม้ว่าเจ้าผู้ครองเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือจะได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยาตลอดจนตำแหน่งต่างๆ เสมอกันหมด แต่ในทางปฏิบัติในสามหัวเมืองแรก คือเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนนั้น เมืองเชียงใหม่จะมีอำนาจเหนือกว่าอีกสองเมือง ผู้ที่มีอาวุโสสูงจะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองการปกครองในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับความสำคัญ โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏอย่างชัดเจนว่า เชียงใหม่มีอำนาจเหนือลำปาง และลำพูนดังข้อความที่ปรากฏ คือ

“...อนึ่ง ทุกวันนี้พระยาเชียงใหม่กับพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่ ก็เป็นผู้ใหญ่กว่าพี่น้องทั้งปวงแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พญาเชียงใหม่ กับพญาอุปราชเมืองเชียงใหม่เอาใจใส่ดูแลราชการทั่วไปทั้ง 3 หัวเมือง...” (ชวลีย์ ณ ถลาง 2541: 49) การที่รัฐสยามได้ทรงพยายามยกตำแหน่งเจ้าเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือให้สูงขึ้นเพื่อเป็นการยกย่องให้เกียรติแก่เจ้าเมืองเหล่านั้น ทั้งนี้เข้าใจถึงสถานการณ์ที่รัฐสยามกำลังถูกคุกคามจากอิทธิพลชาติตะวันตก ดังนั้นการเลื่อนยศเจ้าเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือให้สูงขึ้นเท่ากับเป็นการแสดงอำนาจ และความเป็นเจ้าของหัวเมืองประเทศราชเหล่านั้นของรัฐสยาม

4. แนวคิดเกี่ยวกับรัฐชาติ (เอกวิทย์ มณีธร 2552 : 57)

รัฐชาติหรือรัฐประชาชาติ (Nation State) เป็นรัฐยุคใหม่ซึ่งได้วิวัฒนาการมาจากรัฐศักดินาและรัฐจักรภพ กล่าวคือเมื่อรัฐจักรภพและรัฐศักดินาเสื่อมลง กลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมและความรู้สึกนึกคิดอย่างเดียวกัน อยู่ภายใต้การปกครองของประมุขคนเดียวกัน มีความภาคภูมิใจในความเป็นพวกเดียวกัน ต่างก็มีความรู้สึกในลักษณะที่เรียกว่า “ชาตินิยม (Nationalism)” ขึ้น จึงได้มีการรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้นเพื่อก่อตั้งรัฐยุคใหม่ขึ้น รัฐแบบใหม่นี้มีลักษณะที่สำคัญคือมีความรู้สึกผูกพันต่อกัน มีความภูมิใจในความเป็นพวกเดียวกัน ถือเป็นสัญลักษณ์ เช่น พระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตและวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน มีรัฐบาล มีอำนาจอธิปไตย มีดินแดนหรืออาณาเขตแน่ชัดลักษณะการรวมตัวกันแบบนี้ได้เริ่มก่อตัวในยุคการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) กล่าวคือ ได้เกิดรัฐยุคใหม่ขึ้นในอิตาลีในคริสต์ศตวรรษที่ 4 เกิดขึ้นในอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 15 และมาเริ่มจริงๆ ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งเป็นระยะที่มนุษย์มีแนวความคิด และการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมมากขึ้น มีความก้าวหน้าทางวิทยาการมากขึ้น ความเชื่อแบบเก่าๆ ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาและพระเจ้าเสื่อมสลายไป รัฐยุคใหม่สมัยแรกๆ ได้แก่ อิตาลี สเปน อังกฤษ ฝรั่งเศส เป็นต้น จากนั้นมารัฐยุคใหม่ได้เกิดขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา มีรัฐต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งนับจนบัดนี้ก็มีรัฐ 200 รัฐแล้ว สำหรับไทยในฐานะรัฐยุคใหม่ เกิดขึ้นเมื่อมีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางภายหลังการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัฐชาติ (Nation state) ในประเทศไทยได้ดำเนินมาประมาณหนึ่งร้อยปีเศษแล้ว ระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบรัฐชาติและสิ่งๆ ที่ตามหลังมาได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในดินแดนประเทศไทยนี้ค่อนข้างใหญ่หลวง ทั้งในด้านบวกและด้านลบ การก่อเกิดของรูปแบบรัฐชาติในประเทศไทยนักวิชาการมักถือเอาสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะพ.ศ. 2435 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่เป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญ อันที่จริงรัฐสมัยใหม่ในประเทศไทยมีความแตกต่างจากหลายๆ ประเทศตรงที่ไม่ได้เกิดจากการโค่นล้มของ รัฐโบราณ หากแต่เป็นพัฒนาการต่อเนื่องมาจากความเสื่อมทรุดของรัฐจารีตอย่างเป็นขั้นเป็นตอนกระทั่งกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจในระดับที่รัฐค่อนข้างละมุนละม่อมอย่างเหลือเชื่อ ลักษณะของรัฐในสมัยที่ยังไม่เกิดแนวคิดของรัฐชาติมีความเด่นชัดในเรื่องต่างๆ (ทวิศักดิ์ เผือกสม 2547: 16) ดังนี้

- 1) ไม่มีพรมแดนชัดเจนและไม่ได้ถือหลักอธิปไตยเหนือดินแดน

2) รัฐและสังคมดำรงอยู่ควบคู่กัน โดยผ่านการจัดตั้งสังคมตามระบบไพร่ / ขุนนาง ทำให้สมาชิกของสังคมเป็นคนของรัฐไปโดยปริยาย ทุกคนมีนาย และรัฐก็ไม่มีกลไกการปกครองที่แยกจากการควบคุมกำลังคน

3) ประกอบด้วยศูนย์อำนาจใหญ่เล็ก แต่อำนาจไม่รวมศูนย์ หัวเมืองใหญ่มีฐานะกึ่งอิสระและประเทศราชปกครองตนเอง (Semi –autonomy) โดยพื้นฐาน

4) ไม่รังเกียจชาติพันธุ์ในความหมายทางการปกครอง กล่าวคือไม่ได้คัดคนออกเป็นนอกในตามความแตกต่างทางชาติพันธุ์ และไม่มีแนวคิดเรื่องชาติในความหมายสมัยใหม่ นอกจากนี้ผู้กุมอำนาจยังยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม แม้แต่ขุนนางก็มาจากหลายชาติพันธุ์ และแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่

5) รัฐมีบทบาทจำกัด แคปกป้องคุ้มครองไม่ให้ข้าศึกศัตรูมารุกราน และรักษาความสงบภายใน ศูนย์อำนาจไม่ว่าใหญ่หรือเล็กไม่ถือว่าตนมีบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษา

ลักษณะของรัฐโบราณที่ไม่มีแนวคิดเรื่องชาติแบบสมัยใหม่นั้น ถึงวันนี้คงเป็นที่ยอมรับกันมากขึ้นแล้ว อย่างน้อยในแวดวงวิชาการ ทว่าการที่ความจริงข้อนี้ยังไม่เป็นที่เข้าใจในหมู่นักวิชาการทั่วไปนับว่ามีส่วนอย่างยิ่งในการทำให้ปัญหาชาติพันธุ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน แก้ไขได้ยากขึ้น คนไทยจำนวนมากสร้างโลกทัศน์เรื่องชาติไทยโดยผ่านกระบวนการอบรมบ่มเพาะของรัฐในระยะหลัง ๆ ขณะที่ปัญหาอันเกี่ยวโยงกับความแตกต่างทางชาติพันธุ์ในหลายกรณี เช่นกรณีชาวมลายูในจังหวัดภาคใต้ กรณีพิพาทเรื่องเขาพระวิหารระหว่างคนไทย – เขมร หรือแม้แต่กรณีชาวกระเหรี่ยงในภาคเหนือ และชาวอุรักละโว้แถวริมฝั่งอันดามัน ฯลฯ ล้วนแล้วแต่จำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจสภาพการอยู่ร่วมกันของชาติพันธุ์ในสมัยก่อนรัฐชาติทั้งสิ้น

รัฐไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองและอพยพเข้ามาจากต่างแดนอยู่ร่วมกันภายใต้ศูนย์อำนาจที่มีชาวไทยเป็นผู้ปกครองหลายสิบชนชาติ ทั้งนี้โดยสามารถดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรมของตนได้อย่างอิสระเสรี โดยไม่มีสิ่งทีเรียกว่าวัฒนธรรมแห่งชาติมากำหนดแบบแผนพฤติกรรมหรือความคิดความเชื่อใดๆ ในสมัยนั้นเงื่อนไขในการอยู่ในราชอาณาจักรไทยได้อย่างปกติสุขจะมีเพียงอย่างเดียว คือต้องมีความจงรักภักดีต่อผู้กุมอำนาจ ซึ่งสามารถแสดงออกได้ด้วยการส่งบรรณาการในกรณีของเจ้าเมืองประเทศราช ไปจนถึงการเสียภาษีเป็นผลผลิตบางอย่าง (ส่วย) และทำหน้าที่เป็นพลรบในยามศึกสงคราม จริงๆแล้วในระดับราษฎรธรรมดาไพร่ที่ไม่ใช่คนไทยไม่ได้แตกต่างกับไพร่ที่เป็นชาวไทยโดยพื้นฐาน ขุนนางที่ไม่ใช่คนไทยก็มีอยู่มาก เพราะในสายตาของผู้ปกครอง ความแตกต่างทางชาติพันธุ์ในหมู่ผู้อยู่ใต้การปกครองแทบจะไม่มี ความหมายใดๆ ในทางการเมือง นอกเหนือไปจากชนชาติที่อยู่มาแต่เดิม

แล้ว ผู้ปกครองไทยในสมัยโบราณยังยินดีต้อนรับชนต่างแดนให้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรอีก เป็นจำนวนมากด้วยเงื่อนไขที่คล้ายกัน คือต้องสวามิภักดิ์และตอบสนองผลประโยชน์ของผู้ปกครองในบางด้าน เช่นนี้แล้วกรุงศรีอยุธยาจึงมีคนจากแดนไกลเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่หลายหมู่เหล่า ตั้งแต่ชาวจีน ชาวญี่ปุ่น ชาวมอญทวิป ชาวอาหรับ มาจนถึงฝรั่งชาติต่างๆ

นอกจากนี้ เนื่องจากระบบไพร่โดยตัวของมันเองให้ความสำคัญต่อกำลังคนมากกว่าสิ่งอื่นใดเพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่รัฐไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ทำสงครามแย่งกำลังคนกับรัฐอื่นๆ หลายครั้ง เมื่อฝ่ายไหนชนะก็กวาดต้อนราษฎร ของอีกฝ่ายหนึ่งมาอยู่ภายใต้อำนาจของตน การเข้ามาของไพร่เชลยเหล่านี้ยิ่งเพิ่มความหลากหลายทางชาติพันธุ์ให้กับประชากรในอาณาจักรไทยมากขึ้นอีก

ในทางกลับกันการไม่มีอยู่ของแนวคิดเรื่องชาติสมัยใหม่ภายใต้อำนาจรัฐโบราณ ก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นปกครองเท่านั้น ในหมู่ชนชั้นนำท้องถิ่นและราษฎรเองก็ไม่มีความคิดเรื่องชาติตามนัยสมัยใหม่เช่นกัน ซึ่งหมายความว่าพวกเขาสามารถเอาใจออกห่าง กระทบถอนตัวออกจากศูนย์อำนาจไทยได้ เมื่อเกิดความไม่พอใจ หรือเมื่อเห็นว่าศูนย์อำนาจอ่อนแอลง หรือเมื่อเห็นว่ามีศูนย์อำนาจอื่นน่าฝากเนื้อฝากตัวมากกว่า ตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้คือการยอมรับและอ่อนน้อมและเข้าร่วมกับกองทัพพม่ามาโจมตีกรุงศรีอยุธยาของหัวเมืองไทยจำนวนมาก เช่น เพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรีและสุพรรณบุรี เป็นต้น ทั้งนี้ยังไม่ต้องเอ่ยถึงหัวเมืองล้านนาอย่างแพร่ น่าน พะเยา เชียงแสนและเชียงของ ซึ่งร่วมมือกับกองทัพพม่าเข้าโจมตีอยุธยาในพ.ศ. 2310 ด้วย

การตีเส้นแบ่งพรมแดนอย่างตายตัวระหว่างรัฐไทยกับรัฐอาณานิคมรอบๆ (ซึ่งต่อมา กลายเป็นประเทศเพื่อนบ้าน) โดยตัวของมันเองอาจจะยังไม่ก่อปัญหาอะไรร้ายแรงโดยทันทีใน เรื่องชาติพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง トラบเท่าที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างศูนย์กลางกับหัวเมือง ชายขอบ (Center and Periphery) ยังคงเป็นแบบจารีตประเพณี อย่างไรก็ตาม ประเด็นมีอยู่ว่าแรง กดดันจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกได้ทำให้ผู้ปกครองไทยไม่อาจรักษาความสัมพันธ์ทางอำนาจ แบบก่อนสมัยใหม่ไว้ได้อีกต่อไป และเรื่องนี้ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจที่มีน้ำหนักมากที่สุดในการ ขับเคลื่อนให้มีการเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ซึ่งในด้านหนึ่งมีรูปธรรมอยู่ที่การเลิก ไพร่เลิกทาสอันหมายถึงการยกเลิกระบบการปกครองโดยขุนนาง โบราณไปพร้อมกัน และในอีก ด้านหนึ่งคือการสร้างกลไกการปกครองสมัยใหม่ซึ่งทำให้การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมี ความเป็นไปได้

กระบวนการเหล่านี้เป็นการแยกตัวระหว่างรัฐกับสังคม กล่าวคือจากนั้นเป็นต้นไป ประชาชนจะไม่ถูกยึดโยงกับศูนย์อำนาจ โดยผ่านการสังกัดหมวดหมู่ กรรม กองในระบบควบคุม กำลังคน หากจะถูกปฏิบัติในฐานะปัจเจกบุคคล ที่มีฐานะทางกฎหมายว่าอยู่ภายใต้อำนาจรัฐไทย

ไพร่ทาสที่ถูกปล่อยเป็นอิสระในพ.ศ. 2448 ได้กลายเป็นคนในบังคับสยาม (Siamese subjects) ซึ่งเป็นที่มาของฐานะพลเมืองในความหมายสมัยใหม่ หรือกล่าวอีกแบบหนึ่งคือเป็นจุดเริ่มต้นของผู้ที่จะถือสัญชาติไทยในเวลาต่อมา ขณะเดียวกันรัฐกลายเป็นองค์กรจัดตั้งทางอำนาจที่ปกครองประชาชนโดยตรงทุกหนแห่งจากศูนย์กลางลงไป ทั้งนี้โดยอาศัยเจ้าหน้าที่สมัยใหม่ที่รับราชการเป็นอาชีพ พวกเขามีหน้าที่ทำตามกฎระเบียบและนโยบายของรัฐที่กำหนดลงมาจากเบื้องบน ตามกระบวนการใช้อำนาจแบบอธิปไตยเหนือดินแดน

แม้ว่ารัฐจาริตของไทยจะเปลี่ยนไปในบางด้านหลังจากการก่อเกิดของรัฐธนบุรี – รัตนโกสินทร์ แต่การยอมรับชาติพันธุ์อื่นๆที่ไม่ใช่ชนชาติไทยในฐานะผู้อยู่ร่วมแผ่นดินเดียวกัน ก็ยังคงดำเนินต่อมาอย่างน้อยถึงกลางของรัชกาลที่ 5 อันที่จริงหลักฐานที่แสดงถึงการยอมรับและไม่รังเกียจชาติพันธุ์อื่นของรัฐไทยก่อนสมัยใหม่ที่เด่นชัดที่สุดอย่างหนึ่ง คือการสนับสนุนให้คนจีนเข้ามาตั้งรกรากตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาจนถึงตลอดจนสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นระยะยาวนานเกินหนึ่งร้อยปี (ประมาณพ.ศ. 2325 -2453) ตลอดช่วงดังกล่าวการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวจีนกับผู้ปกครองไทยนับว่ามีน้อยมาก มาเกิดขึ้นเอาตอนท้ายเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามคนจีนกลับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใกล้ชิดและได้รับการโปรดปรานจากฝ่ายผู้ปกครองไทยมานาน เพราะเป็นแหล่งที่มาของผลประโยชน์หลายอย่าง คนจีนในประเทศไทยจึงกลายเป็นเป้าหมายแรกของการอคติเชิงชาติพันธุ์ (Ethnic Prejudice) ที่ขบเคี้ยวโดยรัฐไทย อีกทั้งเป็นชาติแรกที่ถูกใช้เป็นจุดอ้างอิงในการนิยามความเป็นไทย ทั้งนี้จะมาจากมิติทางการเมืองหรือประเด็นความสัมพันธ์ทางอำนาจมากกว่าเรื่องอื่นใด

ประการแรก ฐานะทางเศรษฐกิจของคนจีนในประเทศไทยนั้นมึรากฐานมั่นคงมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และไม่ได้ลดความสำคัญลงแม้ในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ภายใต้กติกาการค้าเสรีแม้ว่านักธุรกิจจีนจะถูกช่วงชิงฐานะครอบงำไปบ้างในบ้างวงการ เช่นการขนส่งทางเรือและกิจการเหมืองแร่ เป็นต้น แต่กล่าวสำหรับการค้าปลีกภายใน ฝรั่งเศสกลับเข้าไม่ถึงตลาดไทย ชาวตะวันตกต้องพึ่งพ่อค้าจีนเป็นนายหน้าในการระบายสินค้าของตน ยิ่งไปกว่านั้นกิจการโรงสีข้าวซึ่งฝรั่งเคยได้เปรียบในด้านเทคโนโลยี ท้ายที่สุดถูกทุนจีนช่วงชิงไปได้ทำให้คนจีนแทบจะผูกขาดการค้าข้าว ซึ่งเป็นสินค้าออกโดยปริยาย ดังนั้นเมื่อพูดถึงเศรษฐกิจไทยโดยรวมแล้ว ในต้นศตวรรษที่ 20 นับว่าคนจีนมีฐานะควบคุมในสัดส่วนที่สำคัญ (ยุค ศรีอารีเย 2540: 87 -90)

ประการต่อมา ฐานะดังกล่าวของคนจีนทำให้ผู้ปกครองไทยเริ่มหันไปหวงกับอิทธิพลจีนมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะเมื่อระบบการค้าเสรีนับวันยิ่งทำให้พ่อค้าจีนพึ่งการคุ้มครองของชนชั้นนำไทยน้อยลง เพราะความเสื่อมลงของระบบการค้าเสรี และความเสื่อมลงของระบบเจ้าภีษณาพยากรหลัง พ.ศ. 2398 ยิ่งทำให้กลุ่มพ่อค้าจีนกับราชสำนักห่างเหินกันมากขึ้น คนจีนจำนวนไม่น้อย

หันไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของมหาอำนาจตะวันตก ทำให้อยู่นอกอำนาจรัฐไทยที่ตั้งรกรากอยู่ในประเทศไทย อย่างไรก็ตามก็ดึงดูดชนชาวจีนซึ่งอยู่ใกล้ศูนย์อำนาจยังคงเป็นฐานสำคัญในการเก็บภาษีของรัฐไทยในช่วงกลไกรัฐสมัยใหม่ยังขาดประสิทธิภาพ ทำให้ผู้ปกครองไทยในระยะเปลี่ยนผ่านทั้งเห็นความสำคัญของคนจีนและหวาดระแวงไปพร้อมๆ กัน

ประการสุดท้าย ซึ่งอาจจะมึนน้ำหนักรวมมากที่สุด คือในระยะต้นศตวรรษที่ 20 ขณะที่กลไกการปกครองสมัยใหม่ของรัฐไทยเพิ่งเริ่มก่อรูปขึ้นได้ไม่นาน ประเทศจีนก็ถูกกรุ่นไปด้วยบรรยากาศของการปฏิวัติซึ่งมุ่งเปลี่ยนรัฐโบราณของจีนให้เป็นรัฐสมัยใหม่แบบลอนรากรลอนดอน แนวคิดนิยมระบอบสาธารณรัฐดังกล่าวได้เผยแพร่มาถึงชุมชนจีนในประเทศไทยด้วย กระทั่งส่งอิทธิพลต่อนายทหารไทยบางส่วน เช่นกรณีขบถ ร.ศ. 130 (หรือที่เรียกกันว่าขบถหม้อเหล็ก) ทำให้ผู้ปกครองไทยในช่วงนี้ยังไม่ไว้วางใจคนจีนเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ การรณรงค์ต่อต้านคนจีนจึงเริ่มขึ้นพร้อมๆ กับการนิยาม “ความเป็นไทย” หรือกล่าวอีกแบบหนึ่งคือ แนวคิดที่เคยเปิดกว้างในด้านชาติพันธุ์สิ้นสุดลงพร้อมกับการก่อรูปของลัทธิชาตินิยมซึ่งนำโดยชนชั้นนำ (Elite Nationalism) การรณรงค์ต่อต้านคนจีนในสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ใช่เรื่องอัตวิสัย เพราะในขณะที่มีการแปรรัฐโบราณให้เป็นรัฐสมัยใหม่ ด้วยการรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง การบริหารและการคลังเข้าสู่ส่วนกลาง ตลอดจนโดยใช้กองทัพประจำการสมัยใหม่กับระบบราชการสมัยใหม่เป็นกลไกหลักในการบริหารประเทศตามระเบียบอำนาจใหม่ กล่าวอีกแบบหนึ่งก็คือ ในมิติที่สำคัญปฏิกริยาของรัฐไทยที่มีต่อคนจีนในช่วงนั้น โดยเบื้องลึกแล้วคือการแสดงออกซึ่งความไม่ไว้วางใจทั้งชนชั้นนายทุน และชนชั้นกรรมกร ซึ่งเกี่ยวโยงกับความเป็นสมัยใหม่ทั้งคู่ (ณรงค์ฤทธิ์ สุมาลี 2549 : 167-168)

สำหรับสถานการณ์ภายนอก การที่รัฐบาลจีนได้ประกาศใช้ พ.ร.บ. สัญชาติ เมื่อ พ.ศ. 2452 โดยมีเนื้อหารับรองบุตรที่มีบิดาเป็นคนจีน ไม่ว่าจะเกิดในประเทศใดก็ตามให้มีสัญชาติจีน ยิ่งส่งผลให้ผู้ปกครองไทยหวาดระแวงชาวจีนมากขึ้น เพราะเท่ากับหมายถึงการที่คนจีนหรือลูกจีนในประเทศไทยกลายเป็นชาวต่างชาติไปโดยอัตโนมัติ ในขณะที่เดียวกันความรู้สึกนี้ยังถูกทำให้ซับซ้อนยิ่งขึ้นด้วยการไม่อยากสูญเสียคนจีนเหล่านี้ไปให้อำนาจรัฐอื่น ในที่สุดรัฐไทยจึงออก พ.ร.บ. สัญชาติของตนเองใน พ.ศ. 2456 (สุมิตร ปิติพัฒน์ 2542: 31) โดยยืนยันชัดเจนเช่นกันว่า “บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม” ถือเป็นคนไทย ซึ่งหมายถึงว่าชาวจีนจำนวนมากที่เกิดในประเทศไทยได้เป็นเป็นผู้มีสัญชาติไทยไปโดยปริยาย

อย่างไรก็ดี ลัทธิชาตินิยมไทยซึ่งถูกก่อรูปขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 นั้น มิได้มีการพัฒนาการเป็นเส้นตรงเสียทีเดียว ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่นาน แนวคิดชาตินิยมของชนชั้นนำใหม่ในในระบบราชการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการศึกษาในประเทศตะวันตก ได้นำไปสู่การวิพากษ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างรุนแรง (ยศ สันตสมบัติ 2551 : 45) โดย

เปลี่ยนจุดเน้นจากพระราชอำนาจนำมาเป็นชาติของสามัญชน ขณะเดียวกันระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลับถูกมองว่าเป็นอุปสรรคต่อความเจริญ

ลักษณะเด่นประการแรกของแนวคิดเรื่องรัฐชาติและชาตินิยมแบบไทยคือเป็นชุดความคิดที่ก่อรูปและพัฒนาขึ้นมาจากชนชั้นนำ จากนั้นจึงส่งทอดมาปลูกฝังให้กับมวลชนชั้นล่างด้วยเหตุนี้แนวคิดดังกล่าวจึงมีนัยของความสัมพันธ์ทางอำนาจอย่างเลี่ยงไม่พ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาถึงสมัยอำนาจนิยมของกองทัพ จนถึงสมัยระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา

ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แนวคิดเรื่องชาติได้ก่อรูปขึ้นบ้างแล้ว แต่ลัทธิชาตินิยมยังไม่ได้ก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ความเจ็บช้ำขื่นของผู้ปกครองไทยที่ถูกมหาอำนาจตะวันตกขับต้อนกดดัน ตลอดจนการเสียดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลไปเป็นส่วนใหญ่ นับเป็นความทรงจำที่สำคัญ ซึ่งต่อมากลายเป็นจุดเริ่มต้นของลัทธิชาตินิยมไทย ดังตัวอย่างของแนวคิดพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์ ซึ่งเคยเสนอต่ออภิรัฐมนตรีสภาให้ยึดดินแดนที่เสียไปคืนมาใน พ.ศ. 2475 แนวคิดดังกล่าวนับว่าเกิดขึ้นก่อนการณรงก์ในเรื่องเดียวกันสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม หลายปี (บังอร ปิยะพันธุ์ 2538: 189-192)

อย่างไรก็ดี หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 แนวคิดเรื่องชาติของไทยได้ย้ายจุดเน้นจากการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เพื่อแสดงความเป็นคนไทยมาเป็นการสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) ของคนไทยในระดับสามัญชนอย่างทั่วด้านมากขึ้น ซึ่งหมายถึงว่าคนไทยควรจะมีภาษาเดียวกัน มีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมคล้ายกัน มีการยึดถือในประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของเผ่าพันธุ์แบบเดียวกัน อีกทั้งยังจะต้องสร้างอนาคตร่วมกัน

การนิยามความเป็นรัฐชาติในทิศทางนี้ ย่อมมีจุดหมายอยู่ที่การบูรณาการประชากรที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และกระจายอยู่ทั่วประเทศให้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (National Integration) แต่การจะทำให้สภาพดังกล่าวปรากฏเป็นจริงย่อมไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งนี้เนื่องจากในบางพื้นที่ของประเทศ บาดแผลจากการปะทะขัดแย้งกับรัฐอย่างรุนแรงในช่วงรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางยังไม่ได้จางหายไปโดยง่าย อีกทั้งยังนิยามความเป็นไทยที่เข้มข้นยังคงยึดเอาความเป็นคนอื่นของพวกเขาให้เด่นชัดขึ้นอีก อีกทั้งยังมีชาติพันธุ์เล็กๆตามชายขอบอีกเป็นจำนวนมากที่เข้าไม่ถึงกระบวนการทำให้เป็นคนไทย หรือยังหาความหมายชัดเจนไม่ได้ ในการเปลี่ยนชื่อ เปลี่ยนภาษา และวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง

ปัญหาใหญ่อย่างหนึ่งของลัทธิชาตินิยมไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475 กับ พ.ศ. 2487 คือการนิยามความเป็นคนไทยจากฐานคิดทางเชื้อชาติ ซึ่งทั้งขัดแย้งกับความจริงเกี่ยวกับองค์ประกอบของประชากรไทย และฐานะตามกฎหมายของพลเมืองไทยชาติพันธุ์อื่นๆ ซึ่งยังไม่

ต้องกล่าวถึงการสร้างความรู้สึกร่วมกันให้เกิดขึ้นในหมู่ประชากรหลากหลายเหล่าที่รัฐประสงค์จะ
ให้รักใคร่สามัคคีกัน

การดัดแปลงรัฐชาติในทิศทางนี้เริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนชื่อจากประเทศสยามเป็น
ประเทศไทย ในพ.ศ. 2482 ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรฐนิยม ฉบับที่ 1 ซึ่งรัฐให้
เหตุผลว่า เพื่อให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติ จากนั้นประกาศรฐนิยมฉบับที่ 2 ให้เอ่ยถึงหน้าที่ของ
ประชาชนในการป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ โดยใช้คำว่า “ชนชาติไทย” แทนคำว่าประชาชนหรือ
ราษฎรตลอดทั่วทุกข้อความ

จากทิศทางดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ประวัติศาสตร์ชาติไทยที่ถูกเขียนขึ้นในระยะ
ประมาณตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2500 จึงมักเต็มไปด้วยเรื่องราวของการถูกชาติอื่นข่มเหงรังแก
ขณะเดียวกันก็ภูมิใจที่ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกเหมือนดินแดนเพื่อนบ้าน
นอกจากนี้ความเป็นไทยยังหมายถึงการรักอิสระ ไม่ยอมลดตนเป็นทาสของผู้ใด ในอดีตคนไทยเคย
ช่วยกันกอบกู้เอกราช เคยสูญเสียดินแดนไปส่วนใหญ่กว่าประเทศไทยปัจจุบัน ชนเผ่าไทยแท้จริง
แล้วยังมีอยู่ในประเทศอื่นๆ เป็นจำนวนมาก

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในเรื่อง “ความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริ-
พงษ์ผริตเดชฯ ที่ต่อรัฐสยามในระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461” นั้นพบว่า ได้มีผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
และสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของการเมืองการปกครองและสังคมของเมืองน่านที่เกิดขึ้น
ในช่วงสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ โดยตรงมีจำนวนผลงานวิจัย 2 ผลงาน คือ โครงสร้างสังคม
การเมืองน่านจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ เป็นผลงานวิจัยของ ปติตตา นันทสิทธิ์ ที่เสนอต่อ
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช และ ผลงานการวิจัยของชฎาพร จินชานา คือ การวิเคราะห์สังคม
เมืองน่านจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ (พ.ศ. 2395 – 2451) โดยเสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ส่วนผลงานวิจัยที่มีความใกล้เคียงและได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ของหัวเมืองล้านนากับ
รัชกาลที่ 5 รวมถึงการปฏิรูปการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอ
วรรณกรรมและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ชฎาพร จินชานา (2549) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจาก
กฎหมายอาญาจักรหลักคำ (พ.ศ. 2395 -2451)” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สังคมเมืองน่าน
ด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในช่วง พ.ศ. 2395 -2451 จากกฎหมายอาญาจักร
หลักคำ โดยศึกษาค้นคว้าใช้วิธีการประวัติศาสตร์ และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ ข้อมูลที่

ใช้ในการศึกษาค้นคว้าเป็นหลักฐานชั้นต้น ได้แก่ ใบบอก สारตราในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลักฐานชั้นรอง ได้แก่ หนังสือปริญญาพันธ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และบทความ เพื่อประกอบการวิเคราะห์กฎหมายอาณาจักรหลักคำ

ผลการศึกษาพบว่าเนื้อหาในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ สะท้อนแนวคิดทางการปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ โดยผู้ปกครองมีแนวคิดแบบธรรมราชา และเป็นผู้มีบทบาทในการอุปถัมภ์ศาสนา ส่วนในการบริหารในเมืองน่านใช้ระบบเจ้าสามหลวงอย่างอาณาจักรล้านนาทั่วไป ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าหลวง (มี 32 ตำแหน่ง) จนกระทั่งต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ส่งข้าราชการมาเป็นข้าหลวงประจำเมืองระบบเจ้าสามหลวงจึงลดบทบาทลง กฎหมายอาณาจักรหลักคำสะท้อนเศรษฐกิจของเมืองน่านเป็นแบบพอยังชีพ เจ้าเมืองให้ความสำคัญกับที่ดินสนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรกำลังแรงงานสัตว์มีความสำคัญมากเห็น ได้จากการระบุโทษในกฎหมายอาณาจักรหลักคำถึงขั้นประหารชีวิต การทำมาหากินของชาวเมืองน่าน นอกจากการเกษตรแล้วยังมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของ การจับสัตว์น้ำ การหาของป่า เป็นต้น สังคมเมืองน่านมีการแบ่งชนชั้นเจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส มีศักดินาเป็นตัวแบ่งกลุ่มชนชั้น แต่ความสัมพันธ์ของแต่ละชนชั้นพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ส่วนเรื่องความเชื่อสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือผี ค่านิยมของชาวเมืองน่านก็เป็นไปตามหลักพุทธศาสนา ในด้านประเพณีที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำคือการแ่อ้วสาว (ผู้ชายไปจับผู้หญิงต้องมีการเซ่นไหว้ของขมา)

ปทิตตา นันทสิทธิ์ (2553) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “โครงสร้างสังคมการเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ” โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาโครงสร้างสังคมการเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จากการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกลุ่มตัวอย่างเลือกแบบเฉพาะเจาะจง คือกลุ่มบุคคลผู้มีความรู้ความเข้าใจในบทบัญญัติของกฎหมายอาณาจักรหลักคำ และรูปแบบการเมืองการปกครองของเมืองน่าน

ผลการวิจัยพบว่า จากกฎหมายอาณาจักรหลักคำของเมืองน่าน ที่เริ่มใช้ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ และถูกยกเลิกในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นเมืองน่านมีการปกครองร่วมกันระหว่างเจ้าเมืองเจ้านายและท้าวขุน มีหัวเมืองเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน จำนวน 45 หัวเมือง ซึ่งมีพ่อเมืองนายบ้านเป็นผู้ปกครองหัวเมืองนั้นๆ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของชนชั้นผู้ปกครอง ซึ่งได้แก่ เจ้าเมืองน่านมีอำนาจสูงสุดในด้านการเมืองการปกครอง โดยมีท้าวขุนเป็นผู้ช่วยเหลือและเป็นที่ปรึกษา โดยเจ้าเมืองเจ้านายจะให้อำนาจพ่อเมืองนายบ้านในการปกครองตนเองตามหลักจารีตของเมืองนั้นๆ กฎหมายอาณาจักรหลักคำยังได้สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างสังคมของเมือง

น่านที่ประกอบด้วย 2 ชนชั้น ได้แก่ ชนชั้นเจ้าเมืองเจ้านาย ชนชั้นท้าวขุน ชนชั้นพ่อเมืองนายบ้าน และชนชั้นพระสงฆ์ ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ชนชั้นไพร่ และชนชั้นทาส

เสาวภา ภาระพุดิ (2522) ได้ทำการวิจัยเรื่อง **“ปัญหาการปกครองของไทยในพระนครฯ ในหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว ระหว่างพ.ศ. 2431-2446”** ปรินญาณิพนธ์เสนอต่อมหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ปรินญาณการศึกษามหาบัณฑิต โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. นโยบายและวิธีการจัดการปกครองในพระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว
2. การปรับปรุงการปกครองในพระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว
3. สาเหตุและผลที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในพระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว
4. ปัญหาและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในพระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว

จากการศึกษาพบว่า สภาพการปกครองของไทยในพระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลได้ให้หัวเมืองเหล่านี้มีอิสระในการปกครองตนเองโดยมีพันธะกรณีทางด้านการถวายเครื่องราชบรรณาการ และพิธีแต่งตั้งผู้ปกครองในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ดินแดนพระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว ก็ต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากพวกฮ่อ และปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจึงเริ่มปรับปรุงการปกครองภายในหัวเมืองขึ้น และดินแดนพระนครฯหลวงพระบางโดยการจัดส่งข้าราชการส่วนกลางไปดำรงตำแหน่ง “ข้าหลวง” เพื่อควบคุมการปกครอง ในเวลาต่อมาข้าหลวงจึงกลายเป็นบุคคลสำคัญในการปรับปรุงการปกครองตามนโยบายของรัฐบาลไทย และเป็นตัวแทนของรัฐบาลกลางเพื่อจัดดำเนินการปรับปรุงการปกครองภายในทุกด้านตามสภาพความเหมาะสมของแต่ละหัวเมือง ผลที่ปรากฏจากการปฏิบัติงานของข้าหลวงได้ทำการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารราชการ การศาล การทหาร การเก็บผลประโยชน์ การปรับปรุงการค้า การพัฒนาการคมนาคมและการรักษาความปลอดภัย ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์แก่พระนครฯหลวงพระบางและหัวเมืองลาว แต่การปรับปรุงการปกครองของรัฐบาลไทยในครั้งนี้ได้ดำเนินการในช่วงเวลาที่สั้น ทั้งนี้เพราะได้เกิดเหตุการณ์ในวิกฤติสยาม ร.ศ. 112 มาเป็นอุปสรรคด้วยเหตุผลที่บังเกิดขึ้น รัฐบาลไทยต้องทำสัญญากับฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 โดยรัฐบาลไทยต้องสละสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมดให้ฝรั่งเศส เข้าครอบครอง ผลสะท้อนอันเกิดจากข้อบกพร่องในสัญญาฉบับนี้ได้สร้างปัญหาความยุ่งยากทางการปกครองให้แก่รัฐบาลไทยตลอดมา จนในที่สุดรัฐบาลไทยได้ขจัดปัญหาความขัดแย้งทั้งหมดด้วยวิธีการเจรจาทางการทูตกับรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นเวลาถึง 10 ปีและได้ทำการลงนามในกรณีพิพาททางการเมืองระหว่างประเทศโดยการยอมลงนามในสัญญาระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ซึ่งรัฐบาลไทยได้ยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้กับ

รัฐบาลฝรั่งเศส เพื่อแลกกับอิสรภาพของดินแดนจีน ทนุรีที่ฝรั่งเศสยึดครองจึงสามารถยุติปัญหาความขัดแย้งในดินแดนประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวลงได้

สร้อยศรี ประยูรเสถียร (2523) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การปฏิรูปมณฑลพายัพ พ.ศ.2436 – 2476” ปรินญาณิพนธ์เสนอต่อมหาวิทาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยมุ่งศึกษาถึงมูลเหตุ วิธิดำเนินการ ปัญหาอุปสรรค การแก้ไขและผลของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงระบบเทศาภิบาลโดยใช้เอกสารชั้นต้นเป็นหลัก

จากการวิจัยพบว่า ปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนลานนาไทยเป็นมูลเหตุของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ โดยมีประเทศอังกฤษเป็นฝ่ายเร่งเร้าให้รัฐบาลริบดำเนิการ ส่วนการดำเนินงานรัฐบาลใช้วิธีเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้เพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนจิตใจของเจ้านายเมืองเหนือผู้สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ แต่ในระยะแรกของการดำเนินการ รัฐบาลต้องประสบอุปสรรคเกี่ยวกับข้าราชการที่ส่งไปจากส่วนกลางมีจำนวนน้อย ขาดความรู้ความสามารถ ไม่เข้าถึงประชาชน ไม่สนใจหน้าที่ประพฤติดนข้ามแห่งราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน สร้างความรังเกียจแก่ราษฎร ขณะเดียวกันเจ้านายเมืองเหนือบางคนไม่พอใจการเข้าควบคุมของรัฐบาลจึงต่อต้าน แต่ในที่สุดก็สามารถยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครไปโดยปริยาย และผนวกดินแดนประเทศราชลานนาไทยไว้ในพระราชอาณาจักรอย่างสมบูรณ์

ชลภูมิ บรรหาร (2552) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” สารนิพนธ์เสนอต่อมหาวิทาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. เพื่อศึกษาปัจจัยด้านต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. เพื่อศึกษาผลจากความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผลการวิจัยพบว่า รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับช่วงเวลาแห่งการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามายังทวีปเอเชีย จากประสบการณ์ส่วนพระองค์ สถานการณ์ภายในประเทศ ผนวกกับการที่ทรงมีความรอบรู้ในสถานการณ์ภายนอกประเทศขณะนั้นเป็นอย่างดี ทำให้พระองค์ทรงริเริ่มแนวพระราชดำรินทางการเมืองแบบทันสมัย

เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสถานการณ์ด้านการต่างประเทศในขณะนั้น โดยแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบทันสมัยของพระองค์ประกอบด้วยหลัก 3 ประการดังนี้

1. ความมีเหตุผลของอำนาจ (Rationalization of Authority) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ให้เป็นเอกเช่นคนธรรมดา ทรงปรับเปลี่ยนแนวคิดของคนทั่วไปเพื่อให้เห็นว่าการได้มาซึ่งอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นมิได้มาจากเทพดาเบื้องบนแต่ประการใด นอกจากนี้ยังทรงใช้พระราชอำนาจอย่างมีเหตุผลและกฎเกณฑ์ที่แน่นอนโดยใช้หลักแห่งกฎหมาย ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการพิจารณาคดีให้ยึดหลักเหตุผลและเอกสารเป็นสำคัญมากกว่าวิธีพิจารณาคดีแบบเดิมที่เคยยึดถือกันมา ทรงพยายามเปลี่ยนหรือแทนที่ลักษณะของอำนาจดั้งเดิมที่กระจุกกระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ให้มาเป็นอำนาจสูงสุดเพียงแห่งเดียวคือที่เมืองหลวงหรือราชสำนัก

2. การจำแนกแยกแยะ และทำหน้าที่ตามความชำนาญเฉพาะอย่างของโครงสร้างของระบบการเมือง (Differentiation and Specialization) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงระบบบริหารราชการแผ่นดินให้มีประสิทธิภาพโดยทรงจ้างชาวต่างชาติหลายคนมาทำงานในสายงานเฉพาะด้านที่คนไทยยังขาดทักษะอยู่ เช่น งานด้านกฎหมาย ด้านการทหารและตำรวจ นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริมการศึกษาแบบตะวันตก ทั้งการศึกษาภายในประเทศและการศึกษาต่างประเทศ เพื่อสร้างบุคลากรที่จะรองรับระบบการทำงานสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น

3. การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนและกลุ่มต่างๆ ของสังคม (Political Participation) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมากกว่าสมัยก่อนๆ ซึ่งทำให้ขุนนาง และราษฎรมีความรู้สึกว่าพวกเขามีบทบาทในการกระทำใดๆ ที่มีผลทางการเมือง เช่น การถวายความเห็น หรือการลงคะแนนเสียงเลือกผู้ดำรงตำแหน่งทางราชการ การถวายฎีกา รวมทั้งการมีส่วนรับผิดชอบต่อบ้านเมืองโดยช่วยเป็นหูเป็นตาดูแลความเรียบร้อยของบ้านเมืองร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีการชักชวนให้ช่วยกันสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ โดยถือว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องช่วยกันรับผิดชอบเพื่อเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมผลจากแนวพระราชดำรินี้ทำให้เกิดผู้มีส่วนร่วมทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นขุนนาง ราษฎร ชาวยุโรปทั้งชายหญิง และชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยในประเทศ

ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแล้วยังส่งผลให้ประเทศเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการดำเนินชีวิตของราษฎร จากสังคมแบบจารีต

ดั้งเดิม ก้าวไปสู่สังคมแบบใหม่ จึงนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงของไทยในทุกด้าน ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีความสำคัญในแง่ของการวางรากฐานสังคมไทยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระราชโอรส) ได้ทรงดำเนินการต่อจนนำไปสู่การปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในที่สุด

สมศักดิ์ ลือราช (2529) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 -2453)” โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ (1) ศึกษาสภาพโดยทั่วไปทางด้านภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ความเป็นมาทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมดั้งเดิมของเมืองแพร่และน่านโดยสังเขป (2) ศึกษาบทบาทของเมืองแพร่และน่าน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยสังเขปเพื่อเป็นฐานที่จะทำการศึกษาอย่างละเอียดต่อไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (3) เพื่อศึกษาถึงปัจจัยต่างๆ ที่ส่งเสริมความสำคัญของเมืองแพร่และน่าน รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาของรัฐบาลและปฏิกิริยาของผู้นำท้องถิ่น ที่มีต่อการตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทั้งนี้เพื่อมุ่งศึกษาแนวนโยบายต่างๆ ที่กรุงเทพฯปฏิบัติต่อหัวเมืองแพร่และน่าน

ผลการศึกษาพบว่า การแผ่อิทธิพลของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสและสภาพการปกครองภายในที่ไม่เหมาะสม รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้เป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงกระตุ้นให้รัฐบาลเข้าไปดำเนินการควบคุมและจัดระบบการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ให้รัดกุมและเหมาะสมยิ่งขึ้น ทั้งนี้รัฐบาลมีความมุ่งหมายที่จะรวมหัวเมืองทั้งสองนี้ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในการดำเนินการของรัฐบาลระยะแรกนั้น รัฐบาลได้พยายามแก้ไขปรับปรุงแบบค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่ง พ.ศ. 2442 รัฐบาลจึงสามารถลดบทบาทของเจ้านายพื้นเมืองที่เคยมีอยู่แต่เดิมให้หมดไป พร้อมทั้งยุบฐานะจากหัวเมืองประเทศราชเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรไทยได้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม การดำเนินการของรัฐบาลก็ประสบปัญหาต่าง ๆ มากมายกล่าวคือ ปัญหาจากการแทรกแซงของฝรั่งเศส ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ปัญหาเชื้อชาติและความยากจนของราษฎร ตลอดจนปฏิกิริยาต่อต้านจากเจ้านายชาวพื้นเมือง แต่ปัญหาดังกล่าวก็ได้รับการแก้ไขสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งส่งผลให้นโยบายการปฏิรูปของรัฐบาลประสบผลสำเร็จทำให้เมืองแพร่และน่านเข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรไทยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

พรรณนิภา อพิษฐพงษ์ (2535) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “เจ้า ไพร กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476” ปริญญาโทได้เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ (1) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้สถานภาพและบทบาทของเจ้า ไพร ในล้านนาเปลี่ยนแปลงไประหว่าง พ.ศ. 2424 – 2476 (2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยน

สถานภาพและบทบาทของเจ้า โพร ในล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476 (3) เพื่อศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของเจ้า โพร ในล้านนาระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476 วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า การศึกษาค้นคว้าจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) เป็นสำคัญ หลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) และการสัมภาษณ์ (Oral History) ประกอบ

ผลการศึกษาพบว่าสังคมล้านนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสังคมที่มีเจ้าผู้ครองนคร เจ้านาย ขุนนาง โพร ทาส และพระสงฆ์ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคมซึ่งชนชั้นต่างๆ เหล่านี้ต่างก็มีความสัมพันธ์กันตามบทบาทและหน้าที่ของตนในสังคม เจ้าผู้ครองนครและเจ้านาย เป็นกลุ่มบุคคลที่มีสถานะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมสูงสุด โดยมีฐานะเป็นชนชั้นผู้ปกครองที่มีอำนาจในการบริหารบ้านเมือง การพิจารณาตัดสินคดีความต่างๆ มีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรป่าไม้ การจัดเก็บภาษีอากร ตลอดจนการใช้แรงงาน โพร และทาสในสังกัด ส่วนชนชั้นโพรจัดเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในสังคมและต้องสังกัดมูลนาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้านายคนใดคนหนึ่งเสมอ โพรมีพันธะในการส่งส่วยแรงงานหรือส่วยสิ่งของ รวมทั้งการทำงานรับใช้มูลนายที่ขึ้นสังกัด สำหรับชนชั้นทาส มีฐานะเป็นหลักทรัพย์อย่างหนึ่งของนายเงินที่สามารถซื้อขายได้ นอกจากนั้นทาสยังมีพันธะที่ต้องทำงานรับใช้ผู้เป็นนายเงิน ซึ่งส่วยใหญ่เป็นชนชั้นเจ้านายและขุนนาง

สังคมล้านนาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญภายหลังที่รัฐบาลเข้ามาปฏิรูปการปกครองนับตั้งแต่ พ.ศ. 2427 เป็นต้นไป โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมดินแดนล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งการดำเนินนโยบายของรัฐบาลได้ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมดังนี้ มีการจัดตั้งเสนา 6 ตำแหน่ง เพื่อโอนอำนาจจากเจ้าผู้ครองนครและบุตรหลาน ไปสู่ข้าราชการจากส่วนกลาง ส่วนการดำเนินงานในระบบโพรได้มีการโอนสังกัดโพรมาขึ้นกับกรมมหาดไทย และกรมทหารเท่านั้น ซึ่งมีผลทำให้อำนาจการควบคุมโพรของมูลนายแต่เดิมหมดสิ้นไป และการดำเนินการเรื่องทาสนั้นได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินศก 124 ในพ.ศ. 2455 จำนวนทาสในล้านนาจึงค่อยๆ ลดลง ดังนั้นจากการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปการปกครองดังกล่าว มีผลทำให้โครงสร้างของสังคมล้านนา มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ เจ้านาย และราษฎร

6. ประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ

ภาพที่ 2.1 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจารี
ราชานุภาวรักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาล ภูบาลบพิตรสถิต ณ นันทราชวงษ์

ที่มา: <http://www.nectec.or.th/oncc/province/pictures/n6/nan-202-1.jpg>

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ (ต้นสกุล ณ น่าน) เป็นโอรสเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ เจ้าผู้ปกครองเมืองน่านกับแม่เจ้าสุนันทา ประสูติเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2374 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีพระนามเดิมว่า "เจ้าสุริย ณ น่าน พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ทรงเอาใจใส่ในการทหารและเป็นนักรบมาตั้งแต่พระชันษาเยาว์ พระองค์ได้มีโอกาสติดตามเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ พระบิดาออกรบศึกครั้งใหญ่เมื่อพระชันษา 22 ปี คือศึกเมืองสิบสองปันนามือเมื่อพ.ศ. 2396 หลังจากนั้นยังได้มีโอกาสเข้าร่วมในการทำศึกเมืองเชียงตุงโดยได้ตามเสด็จกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ใน พ.ศ. 2397 นอกจากภารกิจการศึกษาสงครามแล้วยังได้ช่วยเหลืองานราชการของเมืองน่านอย่างเข้มแข็งเต็มความสามารถ ได้มีโอกาสเป็นตัวแทนของเจ้าเมืองน่านในการถวายเครื่องราชบรรณาการอยู่เป็นประจำ จึงเป็นโอกาสอันดีของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้มีโอกาสได้พบเห็นความเปลี่ยนแปลงและความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง อันนำมาสู่วิสัยทัศน์และแนวคิดในอันที่จะนำไปปรับปรุงพัฒนาเมืองน่านให้มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นต่อไป ในพ.ศ. 2398 ทรงได้รับ

พระราชทานสัญญาบัตรเป็น พระยาราชวงษ์ ต่อมา พ.ศ. 2431 ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำที่ เจ้าอุปราช ต่อมาเมื่อเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ พระบิดาถึงแก่พิราลัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ลงไปเข้าเฝ้าที่ กรุงเทพฯ แล้วแต่งตั้งให้เป็นเจ้าครองเมืองน่าน แทนพระราชบิดา ปราบภูมามว่า เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราช วงศาธิบดี ใน พ.ศ. 2436 ขณะที่มีพระชันษาได้ 63 ปี ภายหลังที่ได้ขึ้นครองเมืองน่าน ได้แสดงออกถึงความรู้ความสามารถในการปกครองบ้านเมือง และความจงรักภักดีต่อรัฐสยาม จนกระทั่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครน่าน” ในพ.ศ. 2446 โดยมีพระนามปรากฏตามสุพรรณบัฏว่า “**พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจาริ ราชานุภาวรักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาล ภูบาลบพิตรสถิต ณ นันทราชวงษ์**” นับเป็นพระเจ้านครน่านองค์แรก

ภาพที่ 2.2 พระเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดช ฯ หรือเจ้าหลวง

ที่มา : http://www.lannaworld.com/cgi/lannaboard/pict/ID_15377_3.jpg

และองค์เดียวในประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน ที่ได้รับการยกย่องและได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็น “พระเจ้านครน่าน” ซึ่งตำแหน่งดังกล่าวในประวัติศาสตร์ของเมืองน่านยังไม่เคยมีเจ้าผู้ครองเมืองน่านท่านใดที่ได้รับเกียรติยศที่สูงส่งเช่นนี้ จึงนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของชาวเมืองน่านนับว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกันระหว่างเมืองน่านและรัฐสยาม กล่าวได้ว่าตำแหน่ง “พระเจ้านครน่าน” นั้น มีพระอิสริยยศเทียบเท่า “เจ้าต่างกรม” เนื่องจากพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลี

พระบาท โดยเฉพาะเมื่ออยู่เมือง ไกลก็ยังมีได้คิดแต่ความลำบาก อุตสาห์ฝ่าทางกันดารมา ฝ่าทุลละอองธุลีพระบาทอยู่เป็นเนื่องๆ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง พระราชดำริว่า “เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้านครเมืองน่าน ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมา ช้านาน และได้เคยไปราชการทัพศึกมีบำเหน็จความชอบมาแต่ยังเป็นตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ในนคร เมืองน่าน ครั้งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน ก็อุตสาห์ปกครอง บ้านเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ โดยซื่อสัตย์สุจริต มีความโอบอ้อมอารีเป็นที่นิยมนับถือของ เจ้านายท้าวพระยา และไพร่บ้านพลเมืองทั่วไปเป็นอันมาก ทั้งมีความสวามิภักดิ์ต่อราชการเป็นนิจ แม้มีราชการสำคัญเกิดขึ้นข้างฝ่ายเหนือคราใด เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ก็ได้พร้อมใจกับเจ้านายบุตร หลานเข้าช่วยราชการโดยแข็งแรงทุกคราวมา จนเมื่อเกิดเหตุผู้ร้ายก่อการจลาจลขึ้นในมณฑลพายัพ เมื่อรัตนโกสินทรศก 121 นี้ เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ก็ได้จัดเจ้านายบุตรหลานแลท้าวพญาไพร่พล นครเมืองน่านช่วยกันปราบปรามผู้ร้าย และเป็นกำลังสำคัญในการจัดเสบียงอาหารพาหนะจัดส่ง กองทหารโดยมิได้ขาด” (ราชวงศาปกรณ์ พงศาวดารเมืองน่าน)

การแต่งตั้งเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเป็นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ปรากฏรายละเอียด ตามพระบรมราชโองการ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 20 วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 หน้า 610) ดังนี้

การตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องเต็มยศทหารบกทรงประดับ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ปรัตนราชวราภรณ์แผ่นดิน เสด็จออกท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหา ปราสาท ประทับ ณ พระที่นั่งพุทไธยาภายใต้พระมหาเศวตฉัตร พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการ แต่งเต็มยศฝ่าทุลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน เจ้าพนักงานประ โคมเศวตฉัตรโห่ทีก กองทหาร ทำเพลงเศวตสรณเสริญพระบารมีแล้ว พระยาศรีสหเทพราชปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย นำเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครเมืองน่าน เข้าฝ่าทุลละอองธุลีพระบาท เฉพาะหน้าพระที่นั่งแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทร โวหาร เจ้ากรมพระอภัยมณีอ่านประกาศตั้งเจ้านครเมืองน่านเป นพระเจ้านครเมืองน่าน จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงหลั่งน้ำสังข์แลทรงเจิมแล้ว ได้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสุพรรณบัตรตั้งให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครเมืองน่านเป นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครเมืองน่าน แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานสวมเสื้อครุยพระ เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ แลทรงสวมชฎา พระราชทานแล้ว เจ้าพนักงานเชิญเครื่องยศต่างๆ ที่เป็นของ พระราชทานมอบให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช คือ สังข์เหลี่ยมทองคำ ๑ หีบหมากไม้แดงหุ้มทองคำ

ยา ๑ กากระบอทองคำ ๑ กระบี่ฝักทองคำศิรษ์นาคลงยา ๑ เลื่อเยียรบับ ๒ เลื่อ ฝ้านุ่งเยียรบับ ๑ ฝ้านุ่งเขียนทอง ๑ เจียรบาตร ๑ แล้วพระราชทานพระบรมราชโฆวาทแลพระราชทานพรแก่พระเจ้า นครเมืองน่านแล้วเสด็จขึ้น พระบรมวงษานุวงษ์ แลพระเจ้านครเมืองน่าน ข้าราชการกราบถวาย บังคมลาออกมา (ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 20 ตอนที่ 35 วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 หน้า 609)

ภาพที่ 2.3 รูปเต็มพระยศของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ

ที่มา : http://www.lannaworld.com/cgi/lannaboard/reply_topic.php?id=15377

พระบรมราชโองการ ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๔๔๖ พรรษา ปีตยุบันกาลจันทรคติ นิยม สะสะสังวัจจรกติกมาส กาฬปักกษย์ จตุทสี่ดิถีพุทธวาร สุริยคติกาล รัตน โกสินทรศก ๑๒๒ พฤศจิกายนมาศ อัฐฐารสมมาสาหุณพิเศษ บริเจทกาลกำหนด

พระบาท สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บดินทรเทพยมหามงกุฏ บวรยศรัตนราชวิ วงษ์ วรุตมพงษ์บริพัตร วรชัคคิยราชินิกโรดม จาตุรันตบรม มหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุ ชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรกรีบรมนารถ มหามงกุฎราชวรานุกร สุจริตมูลสุสาชิต อรรคอุกฤษฐ ไพบูลย์ บวรพาดุล กฤษฎาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษฎ์ วัฒนฤกษ์วิจิตร โสภากยสรรพวงค์มหา ชโนคมวงคประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพคุณผลอุดมบรมสุขุมล ทิพยเทพาวตารไพศาล

เกียรติคุณอคุณพิเศษ สรรพเทพศรานุกรักษ์ วิสิฐศักดิ์สมญาพินิตประชานารถ เปรมกระมลขัตติยราช
 ประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย์อุคมเดชาธิการ บริบูรณ์คุณसारสยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหา
 ปรีวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิรินทร อเนกชนนิกรสโมสรสมมต ประสิทธิ์วร
 ยศมโหคมบรมราชสมบัติ นพปฎลเสวตรนัทราดินันต์ ศิริรัตโนปลักษณ์มหา บรมราชาภิเศกาภิสิต
 สรรพทศทิวชิตไชย สกกลมไหสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาศิราชวโรดม บรม
 นารถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์อคุณยศคีร์รคนเรศราชิปดี เมตตากฤษณาสี
 ตลหฤไทย อโนปไมยบุญการ สกกลไพศาลมหารัชฎาธิบดินทร์ ปรมินทร์ธรรมิกมหาราชาราช
 บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครเมืองน่าน ได้รับราชการสนองพระเดช
 พระคุณมาช้านาน แลได้เคยไปราชการทัพศึกมีบำเหน็จความชอบมาแต่ยังเป็นตำแหน่งเจ้าราชวงศ์
 ในนครเมืองน่าน ครั้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ตั้งให้เป็นเจ้าผู้ครองนครเมือง
 น่านก็อุสาหปกครองบ้านเมือง ต่างพระเนตร พระกรรณ โดยซื่อสัตย์สุจริต มีความโอบอ้อมอารี
 เป็นที่นิยมนับถือของเจ้านาย ท้าวพระยา แลไพร่บ้าน พลเมืองทั่วไปเป็นอันมาก ทั้งมีความ
 สวามิภักดิ์ต่อราชการแผ่นดิน แม้มีราชการสำคัญเกิดขึ้นข้างฝ่ายเหนือคราวใด เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช
 ก็ได้พร้อมใจกับเจ้านายบุตรหลานช่วยราชการ โดยแข็งแรงทุกคราวมา จนเมื่อเกิดเหตุผู้ร้ายก่อการ
 จลาจลขึ้นในมณฑลพายัพเมื่อรัตน โกสินทร ศก ๑๒๑ นี้ เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ก็ได้จัดเจ้านายบุตร
 หลานแลท้าวพระยาไพร่พลนครเมืองน่านช่วยปราบปรามผู้ร้าย แลเป็นกำลังจัดเสบียงอาหาร
 พาหนะ ส่งกองทัพได้รับราชการเป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก

อนึ่ง เจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดช มีความจงรักภักดี ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยเฉพาะ แม้
 อยู่เมืองไกลก็มีได้คิดแก้ความลำบาก อุสาหฝ่าทางกันดารมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเนืองๆ ผิด
 กับเจ้านครเมืองน่านแต่ก่อนๆ มา เป็นเหตุให้ทรงพระกรุณาสนิทชิดชอบพระราชอัธยาไศรยเป็นอัน
 มาก

ทรงพระราชดำริเห็นว่า นครเมืองน่านก็เป็นนครใหญ่อันหนึ่งในหัวเมืองประเทศราชข้าขอบ
 ขันธิสีมา เจ้านายที่ปกครองนครเมืองน่านต่างพระเนตร พระกรรณ สืบตระกูลวงศ์ ต่อๆกันมา ยัง
 หาได้มีเจ้าตนใด ได้เคยรับพระราชทานเกียรติยศเป็น พระเจ้าประเทศราชไม่ แลบัดนี้ เจ้าสุริยพงษ์
 ผริตเดช ก็เจริญชนม์ไวยิ่งกว่าบรรดาเจ้าประเทศราชทั้งปวง ทั้งมีอัธยาไศรยเป็นสัตย์ธรรมมั่นคง
 จงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเนืองนิตย์ แลมีความชอบความดีมาในราชการเป็นอันมาก
 สมควรจะทรงกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ยกย่องอิสริยยศเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ยิ่งขึ้นกว่าแต่
 ก่อน ให้เป็นเกียรติยศแก่นครเมืองน่านแลตระกูลวงศ์สืบไปได้จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่ง
 ให้สถาปนาเลื่อนยศถาบรรดาศักดิ์ เจ้านครเมืองน่าน ขึ้นเป็น พระเจ้านครเมืองน่าน มีนามตามจารึก

ในสุพรรณบัฏที่ว่า พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรุษมหา ราชวงษาธิบดี สุจริต จาริราชานุภาพรักษ์ วิบูลยศักดิ์กิตติไพศาล ภูบาลบพิตรสถิตย์ธมน์นันทราชวงษ์ พระเจ้านครเมืองน่าน ได้ปกป้องเจ้านาย บุตรหลาน แสนท้าว พระยาลาว ราษฎรในเมืองน่านแลเมืองขึ้นทั้งปวง ให้ปรากฏเกียรติยศเดชาภาพสืบไป ของเจริญชนมายุพรรณสุขพล ปฏิภาณคุณสารสมบัติ สรรพศิริ สวัสดิ์พิพัฒนามงคลทุกประการ ปกป้องพระราชอาณาเขตร์ชั้นชสีมา โดยความซื่อตรงต่อ กรุงเทพมหานคร ดำรงอยู่ยืนยาวสืบกาลนานเทอญ

นอกจากนั้นยังได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สิ่งของประดับยศ และเหรียญ ต่างๆ ดังนี้

- ตราช้างเผือกชั้นที่ 3 เมื่อพ.ศ. 2430
- ตรามงกุฎสยามชั้นที่ 1 ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440)
- ตราหุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)
- ตราช้างเผือกชั้นที่ 2 ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)
- ตราปฐมจุลจอมเกล้า ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446)
- เหรียญจักรพรรดิมาลา
- เหรียญรัชฎาภิเศกมาลา
- เหรียญประพาศมาลา
- เหรียญทิวาภิเศก
- เหรียญรัชมงค
- เหรียญรัชมั่งคลาภิเศก

และได้รับพระราชทานเครื่องยศ ได้แก่

- สังข์เหลี่ยมทองคำ
- หีบหมากไม้แดงหุ้มทองคำ
- กากะบอกทองคำ
- กระบี่ฝักทองคำ

นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานสิ่งของสำหรับพระเกียรติยศอาทิ ชฎา เป็นต้น ต่อมา ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงได้โปรดให้มีการพระราชทาน นามสกุล ณ น่านให้กับบุตรหลานทายาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เพื่อเป็นการยกย่องและเชิดชูเกียรติในการแสดงออกถึงความจงรักภักดีที่มีต่อรัฐสยามของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ต่อไป

สำหรับประวัติทางด้านส่วนพระองค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีชายา 7 คน
ได้แก่

1. สมรสกับแม่เจ้ายอดหล้า มีบุตรธิดารวมกันทั้งหมด 13 คน ได้แก่
 - (1) เจ้าคำบุ
 - (2) เจ้าคำเครื่อง
 - (3) เจ้ายศ
 - (4) เจ้านางอัมรา
 - (5) เจ้าน้อยรัตน ต่อมาได้เป็นเจ้าราชวงศ์
 - (6) เจ้าน้อยบริศ
 - (7) เจ้านางบัวเขียว ภายหลังได้สมรสกับเจ้าบุรีรัตน (บรม)
 - (8) อำมาตย์ตรีเจ้าบุรีรัตน (สุทธิสาร)
 - (9) เจ้าราชภาคินัย (จันทวงศ์)
 - (10) เจ้าหนานบุญรังสี
 - (11) เจ้าราชภาคินัย (น้อยมหาวงษ์)
 - (12) เจ้าราชคนัย (น้อยยอดฟ้า)
 - (13) เจ้านางสมุท
2. สมรสกับแม่เจ้าคำปลิวมีบุตรธิดารวมกันทั้งหมด 4 คน
3. สมรสกับแม่เจ้าจอมแพง มีบุตรธิดารวมกันทั้งหมด 3 คน ได้แก่
 - (14) แม่เจ้าบัวแวน ภายหลังได้สมรสกับเจ้าราชบุตร (เจ้าน้อยอนุรุท)
 - (15) เจ้าแหว
 - (16) เจ้าน้อยครุฑ
4. สมรสกับแม่เจ้าคำเกี้ยว มีธิดา 2 คน ได้แก่
 - (17) เจ้านางเกี้ยวคำ
 - (18) เจ้านางคำอ่าง
5. สมรสกับแม่เจ้ายอดหล้า มีบุตรธิดารวม 7 คน ได้แก่
 - (19) เจ้านางเทพมาลา
 - (20) เจ้านางเทพเกษตร
 - (21) เจ้าน้อยอินแสงสี
 - (22) เจ้านางจันทวดี
 - (23) เจ้านางศรีสุภา

(24) เจ้านางดวงมาลา

(25) เจ้านางประภาวดี

6. สมรสกับหม่อมศรีคำ มีบุตรธิดารวมทั้งหมด 7 คน ถึงแก่กรรมไปตั้งแต่ยังเล็ก 5 คนที่ยังค้นพบรายชื่ออยู่ได้แก่

(26) เจ้านางแว่นแก้ว

(27) เจ้านางศรีพรหมมา ต่อมาพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ยกให้เป็นบุตรบุญธรรมของพระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน) กับคุณหญิงอุ้น ต่อมาทั้งสองท่านได้ถวายเจ้าศรีพรหมมาไว้ในพระอุปการะของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ได้ใช้ชีวิตในวัยเยาว์ร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงภายในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาเจ้าศรีพรหมมาได้ติดตามบิดามารดาบุญธรรมไปดำรงตำแหน่งทูตรัสเซียและอังกฤษ ภายหลังได้กลับมารับราชการเป็นคุณข้าหลวงในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ มีหน้าที่คอยตามเสด็จฯ และถวายการรับใช้ บางคราวท่านยังได้เป็นล่ามติดต่อกับแขกจากต่างประเทศ และในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ตรัสขู่ว่าเจ้าศรีพรหมมาแต่พระราชมารดาเพื่อจัดงานเสกสมรสพระราชทานกับหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร มีทายาทคือหม่อมราชวงศ์อนุพร กฤดากร และหม่อมราชวงศ์เพ็ญศรี กฤดากร ซึ่งในยุคนั้นหม่อมศรีพรหมมา กฤดากร ณ อยุธยา เป็นกุลสตรีที่มีความสามารถทางด้านภาษาอังกฤษและเชี่ยวชาญในเรื่องของการถนอมอาหารมาก (สิทธิศักดิ์ ชงเงิน 2537 : 82-83)

7. สมรสกับหม่อมบัว มีบุตรธิดา 7 คน ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเด็ก โดยที่เหลือมีปรากฏนามดังนี้

(1) เจ้านางต่อมแก้ว

(2) เจ้าคำ

(3) เจ้านางเกียรทอง

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้รับราชการสนองพระคุณพระเดชมารวมเวลา 63 ปี จนถึง พ.ศ. 2460 ได้ประชวรด้วยโรคชรา ทรงบ้ำงทรุดบ้ำงเสมอมาจนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2460 อาการมากขึ้นและแพทย์หลวงได้ประกอบยารักษาโดยเต็มกำลังแต่ก็ยังไม่หายจนกระทั่งถึงวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2461 เวลา 4 นาฬิกา 50 นาที ก่อนเที่ยง พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ก็ถึงแก่พิราลัย ด้วยอายุ 87 ปี 2 เดือน 28 วัน ครองเมืองนานมาได้ 25 ปี (ราชวงศานุวงศ์ พงศาวดารเมืองน่าน)

ภาพที่ 2.4 อนุสาวรีย์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ หน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน

ที่มา : http://www.lannaworld.com/cgi/lannaboard/pict/ID_15377_.jpg

ภายหลังที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ถึงแก่พิราลัย เจ้ามหาพรหมสุรธาตาได้ขึ้นปกครองเมืองน่านแทนและเป็นองค์สุดท้ายก่อนที่ระบบเจ้าเมืองจะถูกยกเลิกไป หลังจากนั้นเจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครน่านจึงได้ยก “หอคำ” ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้สร้างขึ้นเป็นที่พักอาศัยเมื่อ พ.ศ. 2446 มีลักษณะตัวอาคารโอโถงงดงามก่ออิฐถือปูนแข็งแรง แต่ ตกแต่งให้อ่อนช้อยสวยงามด้วยลายลูกไม้ นับเป็นสถาปัตยกรรมก่อสร้างที่ดีเด่นแห่งหนึ่งของเมืองไทย โดยได้มอบหอคำหลังนี้พร้อมที่ดินให้แก่รัฐบาลเพื่อใช้เป็นศาลากลางจังหวัดน่าน ต่อมาเมื่อกระทรวงมหาดไทยได้ก่อสร้างอาคารศาลากลางจังหวัดหลังใหม่ขึ้น กรมศิลปากรจึงได้ขอรับมอบอาคารเพื่อใช้เป็นสถานที่จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน ขึ้นใน พ.ศ. 2517 แล้วจึงนำ

โบราณวัตถุตลอดจนสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี มาจัดแสดงให้ชม สำหรับบริเวณด้านหน้าของพิพิธภัณฑเป็นที่ตั้งอนุสาวรีย์พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ผู้เป็นเจ้าของหอคำแห่งนี้ด้วย ในวันที่ 5 เมษายน ของทุกปี ซึ่งเป็นวันคล้ายวันถึงแก่พิราลัยของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ชาวเมื่อน่านจะร่วมกันประกอบพิธีวันพระเจ้าน่านเพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีและแสดงออกถึงความกตัญญูตเวทีต่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ปกครองเมื่อน่านให้มีความสุขสงบและเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนถึงปัจจุบัน

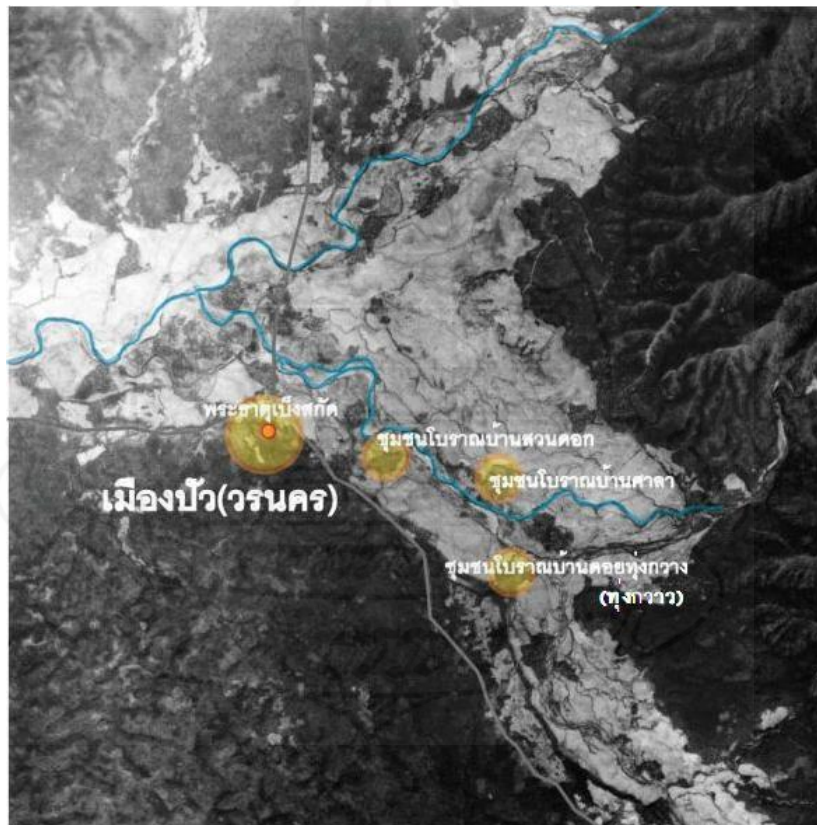
6. ประวัติเมื่อน่าน

ภาพที่ 2.5 อาณาเขตของเมื่อน่านในอดีต

ที่มา : สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เทศบาลเมืองน่าน (2555: 6)

เมืองน่านในอดีตเป็นนครรัฐเล็กๆ ก่อตั้งขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านและแม่น้ำสาขาในหุบเขาทางตะวันออกของภาคเหนือ ตำนานพระธาตุแช่แห้งว่ามาจาก “น่าน” ซึ่งสันนิษฐานว่าพระภิกษุผู้เขียนตำนานพระธาตุจากความเชื่อให้ชื่อเมืองน่านใกล้เคียงกับคำว่า “นันท” เพราะชื่อเมืองน่านในภาษาบาลีคือ นันทบุรี ส่วนพื้นเมืองน่านว่าชื่อเมืองนันทบุรี เพราะตั้งตามชื่อผ้าขาวนันทะ (นักบวชห่มผ้าขาว ผู้ทรงศีล นุ่งขาวก่อนจะบวช) ซึ่งบ้านอยู่ที่นั่นและได้ชื่อว่า “เมืองน่าน” เพราะเมืองตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำน่าน จึงตั้งชื่อเมืองตามชื่อแม่น้ำ “น่าน” ปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 8 ราว พ.ศ. 1915 นอกจากนั้นยังมีคำว่า “กาว” หรือบางครั้งใช้ “กาวน่าน” คำว่า “กาว” ใช้เรียกชนเผ่าพื้นเมืองในน่านมาช้านานแล้ว และเรียกเมืองว่า “เมืองกาวเทศ” หมายถึงเมืองของชาวกาว ในชินกาลมาลีปกรณ์เรียกกษัตริย์ราชวงศ์ภูคาวว่า “พญากาว” ตำนานเมืองเชียงใหม่เรียก “พระยากาวน่าน” คำว่า กาว ค่อยหายไปหลังจากเมืองน่านตั้งเมืองได้มั่นคงแล้วจึงใช้คำว่า “น่าน” แทน กาว (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2542 :38)

ภาพที่ 2.6 แผนที่แสดงเขตเมืองปัวในอดีต

ที่มา : สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เทศบาลเมืองน่าน (2555: 7)

เมืองน่านสมัยก่อนสุโขทัยมีกำเนิดเป็นหลักฐานครั้งแรกที่เมืองวรรณคร หรือเมืองปัว ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดน่าน มีอาณาจักรเล็กๆ เป็นส่วนหนึ่งของล้านนาไทย ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดเมืองหลวงพระบาง เมืองท่าขุน อยู่ ณ ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และสิบสองปันนา ทิศใต้จรดเมืองย่าง ทิศตะวันตกติดต่อเมืองพะเยา (สมเจตน์ วิมลเกษม 2537 : 17) อาณาจักรล้านนา สุโขทัย และพะเยา ทั้งสามอาณาจักรมีความสัมพันธ์กันมาโดยตลอด พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการที่พะเยาขยายอำนาจมายึดเมืองปัว ในพ.ศ. 1865 นอกจากนั้นชื่อของเมืองน่านยังปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 8 กล่าวถึงแคว้นสุโขทัยสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ตอนหนึ่งว่า “เบื้องเหนือบ้านน่าน...ถึงเจ้าพญาผากองเจ้าเมืองน่านเมืองพลัว” (พลเดช ศรีสุข 2551: 3)

ภาพที่ 2.7 แผนที่แสดงขอบเขตเมืองน่านในอดีต

ที่มา : สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เทศบาลเมืองน่าน (2555: 11)

เมืองน่านในสมัยสุโขทัย

เมืองน่านในสมัยสุโขทัยพบว่าเมืองน่านมีความสัมพันธ์กับกรุงสุโขทัยทั้งทางด้านการปกครอง ศาสนาและความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์สุโขทัย ดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 45 และหลักที่ 64 จารึกวัดช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน กล่าวถึงการกระทำสัตย์สาบานระหว่างปู่พญา (เจ้าพญาผากอง) ของเมืองน่าน และพระมหาธรรมราชาที่ 2 กษัตริย์ครองสุโขทัย ในปีพุทธศักราช 1935 เพื่อช่วยเหลือกันเมื่อเกิดสงคราม และก่อนหน้านั้นเจ้าพญาผากองเคยยกกองทัพ

จากเมื่อน่านลงมาช่วยพระมหาธรรมราชาที่ 2 รบกับเสด็จพระธรรมราชาที่ 1 (ขุนหลวงพองั่ว) เพื่อป้องกันกำแพงเพชร แต่ไม่สามารถทานกำลังทัพจากกรุงศรีอยุธยาได้ (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 จารึกหลักที่ 45 และ 64 : 62 -67 และ 148 -151 อ้างถึงใน สมเจตน์ วิมลเกษม 2545 : 9)

ภายหลังพญาผากองพิราลัย เจ้าคำตัน โอรสของพญาผากองสืบราชสมบัติมาได้ 11 ปี ก็ถูกขุนหลวงเมืองใต้ (กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา) ลอบปลงพระชนม์โดยการนำยาพิษใส่ในน้ำให้เจ้าคำตันทรงในพิธีราชาภิเษกที่ท่าลี่ เมื่อพ.ศ. 1941 เนื่องมาจากสาเหตุเดียวที่พญาผากอง ผู้เป็นบิดาถูกลอบปลงพระชนม์ คือกรุงศรีอยุธยาต้องการลิครอนอำนาจสุโขทัย และไม่พอใจที่เมื่อน่านมีสัมพันธไมตรีกับสุโขทัยอย่างใกล้ชิดด้วย

ในพ.ศ. 1942 เจ้าเมืองแพร่ได้แก่ พญาเถร และพญาอุ่นเมืองสองพี่น้องได้เข้ายึดเมื่อน่าน มาเข้าศรีจันทร์อะอนุชาของเจ้าคำตันที่ครองเมืองแทนพี่แล้วพญาเถรขึ้นครองราชย์แทน ส่วนเจ้าหญิงผู้เป็นน้องของเจ้าศรีจันทร์อะหนีไปพึ่งพญาเชลียง (เมืองศรีสัชนาลัย) พญาเถรครองเมื่อน่านได้ 6 เดือน 10 วัน เป็นไข้ปาง (มาลาเรีย) และพิราลัยในที่สุด ท้าวอุ่นเมือง ผู้น้องจึงขึ้นครองราชย์แทนที่ได้ 1 ปี เจ้าหญิงได้ขอลี้พลจากพญาเชลียงยกมาตีเมืองคืนได้ และจับตัวเจ้าอุ่นเมืองไปถวายพญาเชลียง เจ้าพญาหุงครองเมื่อน่าน 8 ปี จึงพิราลัยด้วยไข้มะหลากอากาศ (แผลเรื้อรังมีเชื้อบาดทะยัก)

เจ้าปู่เจิ้งผู้เป็นโอรสได้ครองเมืองแทนในปีพ.ศ. 1950 ได้สร้างวัดพระธาตุช้างวัดคำวรวิหารขึ้นในพ.ศ. 1955 และสร้างวัดพระธาตุเขาน้อยกับวัดพญาภู แต่ยังไม่สร้างวัดพญาภูไม่ทันแล้วเสร็จก็พิราลัยเสียก่อนด้วยโรคท้องร่วง ในพ.ศ. 1960 รวมครองราชย์ได้ 11 ปี (พญาจ้าวพารผาสุมผู้เป็นหลานปู่ หลังจากได้ครองเมื่อน่านแล้วสร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้างพระพุทธรูปทองคำปางลีลา ปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนีประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างคำวรวิหาร)

เจ้าพันตันได้ครองเมืองแทนบิดา ได้ 10 ปี สิ้นพระชนม์แล้วเจ้าจ้าวพารผาสุม หรือเจ้าพญาจ้าวพารผาสุมครองเมืองได้ 8 ปี

ภายหลังพญาจ้าวพารผาสุมพิราลัยแล้ว เจ้าอินตะแก่นท้าวครองเมืองแทนเกิดการแย่งราชสมบัติขึ้นระหว่าง 3 พี่น้อง โอรสของพญาจ้าวพารผาสุมเอง คือเจ้าแปง และเจ้าหอพรหมวางแผนชิงเมืองจากพี่ คือเจ้าอินตะแก่นท้าวในพ.ศ. 1977 เจ้าอินตะแก่นท้าวจึงหลบหนีไปอยู่ที่เมืองเชลียง เจ้าแปงจึงได้ขึ้นครองราชย์ ต่อมาในพ.ศ. 1978 เจ้าอินตะแก่นท้าวจึงขึ้นครองราชย์เป็นครั้งที่ 2 นานถึง 16 ปี

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ เป็นช่วงที่แคว้นสุโขทัยอ่อนกำลังลงกรุงศรีอยุธยามีอำนาจมากขึ้น และได้ขยายอาณาจักรขึ้นมาถึงภาคเหนือตอนล่างและที่สุดได้ผนวกแคว้นสุโขทัยไว้ในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาด้วย ทางภาคเหนือตอนบนอาณาจักรล้านนาเองที่มีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่

เป็นปีกแผ่นอย่างมั่นคงได้รวบรวมเมืองใหญ่น้อยในลุ่มแม่น้ำปิง ลุ่มแม่น้ำกกและลุ่มแม่น้ำวังในอาณาจักร คงเหลือเพียงเมืองน่านและเมืองแพร่ที่ยังเป็นรัฐอิสระอยู่

หลังจากที่พระเจ้าติโลกราชครองราชย์ในเมืองเชียงใหม่แล้ว พระองค์จึงเริ่มให้ความสนใจเมืองน่านและเมืองแพร่ เพราะต้องการยึดไว้ในอาณาจักร เพื่อเสริมกำลังต่อสู้กับกรุงศรีอยุธยาต่อไป และเพื่อมิให้กรุงศรีอยุธยาขยายอาณาเขตมาประชิดมากเกินไป พระเจ้าติโลกราชจึงเข้ายึดเมืองแพร่ในเวลาต่อมา เจ้าอินตะแก่นท้าวหวังที่จะไปผูกสัมพันธ์ไมตรีกับเมืองเชียงใหม่ จึงได้ส่งเกลือจากบ่อมาง (อยู่ในเขตตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ปัจจุบันยังผลิตอยู่) ไปเป็นบรรณาการแก่เมืองเชียงใหม่ในพ.ศ. 1993 แต่ไม่เป็นผล พระเจ้าติโลกราชจึงยกทัพมายึดครองเมืองน่านได้ในที่สุด

เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1993 -2101)

ในพ.ศ. 1993 พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์นครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองเมืองน่านและแหล่งบ่อเกลือบ่อมางที่มีความอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือ จึงได้จัดทัพยกมา โดยโปรดให้เจ้าเมืองลือเป็นแม่ทัพ ยกกำลังพลมาทางเมืองปง (อยู่ในเขตจังหวัดพะเยา) ผ่านเมืองควนข้ามช่องเขาทางใต้ของคอยาว อันเป็นยอดหนึ่งของเทือกเขาผีปันน้ำถึงเมืองน่านตั้งทัพอยู่ที่สวนตาลหลวงใช้ปืนใหญ่ (อะม็อกสินาค) ยิงประตูลูกธนูตามพังแล้วกรีฑพลเข้ายึดเมืองน่านได้ พญาอินตะแก่นท้าวไม่อาจต้านทานได้จึงอพยพหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองเซียง และต่อมาได้พิราลัยที่เมืองเซียงนั่นเอง เมืองน่านจึงผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าติโลกราชหลังจากยึดเมืองน่านได้แล้ว ได้แต่งตั้งให้เจ้าผาแสง โอรสของเจ้าเปง น้องของเจ้าอินตะแก่นท้าวครองเมืองน่านสืบต่อมา

ระยะแรกเมืองน่านยังคงมีฐานะเป็นประเทศราชของอาณาจักรล้านนา แต่หลังจากที่พญาผาแสงพิราลัยในปี พ.ศ. 2004 ฐานะของเมืองน่านถูกลดลงเป็นเพียงหัวเมืองในราชอาณาจักรล้านนา เจ้าเมืองน่านเป็นขุนนางที่กษัตริย์เมืองเชียงใหม่จัดส่งมาปกครองทั้งสิ้น เจ้าอินตะแก่นท้าวจึงเป็นเจ้าเมืองน่านลำดับที่ 17 และเป็นองค์สุดท้ายที่สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ภูคานับแต่เจ้าขุนฟองเป็นต้นมา

ขุนนางคนแรกที่พระเจ้าติโลกราชได้แต่งตั้งให้มาครองเมืองน่าน คือหมื่นสร้อยเชียงของ (พ.ศ. 1005 -2009) แล้วได้ย้ายสลับเปลี่ยนให้ขุนนางคนอื่นมาครองอยู่เพียงระยะสั้นๆ ไม่เกิน 3-5 ปี อาจเป็นเพราะเกรงว่าจะมีการแข็งเมืองเกิดขึ้น แต่ภายหลังพระเจ้าติโลกราชสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ระบบขุนนางของล้านนามีความเข้มแข็งมากขึ้น กษัตริย์ล้านนาเริ่มเปลี่ยนระบบจากการเป็นผู้นำทางการบริหารบ้านเมืองจริงๆ มาเป็นสถาบันที่เหล่าขุนนางเลือกสรรกันขึ้นมาจากเชื้อพระวงศ์ ผู้ปกครองเมืองน่านบางพระองค์จึงครองได้มากกว่า 5 ปี ปรากฏว่าขุนนางที่มาปกครองเมืองน่านที่

นานกว่า 5 ปี มีเพียง 3 พระองค์คือ ท้าวบุญแฝงปกครองเมืองน่านครั้งแรก 8 ปี (พ.ศ. 2032 -2039) ครั้งที่สอง 10 ปี (พ.ศ. 2040 -2050) พญาค่ายอดฟ้าปกครองเมืองน่านครั้งที่สอง 8 ปี (พ.ศ. 2062 - 2069) และเจ้าพญาพลเทพฤๅษย์ครองเมืองน่านนานที่สุดถึง 10 ปี

ช่วงระยะเวลาที่เมืองน่านได้เข้าไปรวมอยู่กับอาณาจักรล้านนาเวลายาวนานถึง 96 ปี (พ.ศ. 2005 -2101) สภาพของบ้านเมืองน่านคงปกคิสุขดั้งเดิม เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะตัวเจ้าเมือง มิได้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวเมืองโดยทั่วไป อีกทั้งผู้ปกครองเมืองน่านแม้ว่าจะได้รับการแต่งตั้งมาจากเชียงใหม่ แต่เอาใจใส่และป้องกันเมืองน่านอย่างถึงที่สุดเมื่อมีข้าศึกมารุกราน ดังเหตุการณ์ในพ.ศ. 2023 พวกแควหรือญวน ยกทัพมาตีเมืองน่าน และพระเจ้าติโลกราชให้ท้าวขาก่าน (ครองเมืองน่านระหว่าง พ.ศ. 2019-2023) คุ่มกำลังพล 40,000 คน ออกต่อสู้จนได้รับชัยชนะฆ่าชาวญวนตายเป็นอันมาก พระเจ้าติโลกราชเกรงว่าญวนจะ โกรธเค้นและจ้องเวร จึงให้ท้าวขาก่านไปครองเมืองเชียงรายแทน

ตลอดระยะเวลาเกือบ 100 ปี ที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของอาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนามาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปวัฒนธรรมทางด้านศาสนา ปรัชญาศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัยอย่างชัดเจน รูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หมดไป แต่กลับปรากฏเจดีย์ทรงกลม เจดีย์ทรงแปดเหลี่ยม เข้ามาแทนที่

เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. 2103 -2328)

ระหว่าง พ.ศ. 2096 – 2101 พระเจ้าบุเรงนองแห่งเมืองหงสาวดียกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ พระเมกุฎพระเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ครั้งนั้นไม่สามารถต้านทานกองทัพของพระเจ้าบุเรงนองได้ จึงยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช และต่อมากองทัพพม่าได้ยกมาตีเมืองน่านเจ้าพญาพลเทพฤๅษย์เจ้าเมืองน่านหนีไปพึ่งเมืองหลวงพระบาง พระเจ้าบุเรงนองจึงแต่งตั้งให้พญาหน่อคำเสถียรชัยสงครามมาเป็นเจ้าเมืองน่านแทน และได้ใช้เมืองน่านเป็นฐานกำลังในการยกกองทัพเพื่อปราบปรามดินแดนล้านช้างต่อไป

ภาพที่ 2.8 เจดีย์วัดพระธาตุเขาน้อย

ที่มา : <http://www.nanamulet.com/forum.php?action=view&tid=2&topic=442>

ในสมัยพญาหน่อคำเสถียรชัยสงครามเป็นเจ้าเมืองน่าน (พ.ศ. 2103 - 21341) ได้ทำการซ่อมแซมพระธาตุแช่แห้งที่ชำรุดทรุดโทรมมากในพ.ศ. 2123 และสร้างวิหารหลวงที่วัดพระธาตุแช่แห้งแทนวิหารหลังเดิมที่ผุพังในพ.ศ. 2134 และพิราลัยในปีเดียวกันรวมครองราชย์ได้ 32 ปี

เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ได้ครองเมืองน่านต่อจากพญาหน่อคำเสถียรชัยสงครามผู้เป็นบิดา และได้เสด็จไปสร้างวัดคอนแทนในเมืองพ้อ (ตั้งอยู่ในอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน) และได้อภิเษกมหาสามีเจ้าขวนแขวนเป็นสังฆราชาและกลับมาอภิเษกเจ้าแช่แห้งเป็นสังฆราชา ต่อมาในพ.ศ. 2140 พระเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ได้เริ่มแข็งข้อต่อพม่า พม่าจึงได้ส่งเจ้าฟ้าสารวดี (มังนรธาช่อ โอรสของบุเรงนอง) ผู้ครองนครเชียงใหม่ยกทัพมาปราบปรามเกิดการต่อสู้กันที่ปากงาว เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์สู้ไม่ได้ จึงหนีไปเมืองล้านช้าง (เมืองหลวงพระบาง) เจ้าฟ้าสารวดีจึงแต่งตั้งให้พญาแขก (ขุนนางเมืองน่าน) รักษาเมือง ระหว่างพ.ศ. 2140 -2143 ได้ 3ปี เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ได้ให้ความช่วยเหลือกำลังพลจากล้านช้างไปตีเมืองเชียงใหม่แต่ไม่สำเร็จ อาศัยที่พญาแขกยกกำลังจากเมืองน่านไปช่วยเมืองเชียงใหม่แล้วกลับมาไม่ทัน เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์จึงกลับมายึดเมืองน่านคืนเสียก่อนและครองเมืองน่านสืบต่อมาอีก 4 ปี (พ.ศ. 2143 -2146)

ในพ.ศ. 2146 พระเจ้ามังนรธาช่อ ยกพลมาจากเมืองเชียงใหม่มาตีเมืองน่านอีก เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ และเจ้าบ่อน้ำมอบหมายให้เจ้าศรีสองเมืองน้องคนสุดท้องไปอยู่เฝ้ารักษาประตูหิ้งน้อย แต่เจ้าศรีสองเมืองกลับเป็นขบถ เปิดประตูเมืองรับพม่าเข้าศึกเข้ามา จับเจ้าบ่อน้ำได้แล้วนำ

ไม้หนีบอกจนตาย นำศพไปทิ้งในบ่อน้ำด้านตะวันตกของวัดภูมิินทร์ ส่วนเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ถูกพระเจ้ามังนรธาช้อจับตัวเอาไปประหารที่เมืองเชียงใหม่ เจ้าศรีสองเมืองได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองน่าน ชื่อว่า พญาพลศึกซ้ายชัยสงครามในพ.ศ. 2146

ในพ.ศ. 2158 เจ้าศรีสองเมืองพลศึกซ้ายชัยสงคราม เจ้านครเมืองน่าน ไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่และให้เจ้าอุ่นเมืองผู้น้องครองเมืองน่านแทน ต่อมาในพ.ศ. 2167 พระเจ้าสุทโธทรมหาราชได้ยกกองทัพมาตีเมืองน่าน เจ้าอุ่นเมืองไม่สามารถต้านกองทัพพม่าได้ จึงอพยพชาวบ้านชาวเมืองน่านรวมทั้งพระราชครูเจ้าแช่แห่ง คุรุบาทศรีบุญเรือง และคนทั้งหลายหลบหนีไปเมืองล้านช้างทางบ่อว่า (ในเขตอำเภอแม่จริม ปัจจุบัน) การศึกครั้งนี้พม่าได้กวาดต้อนเอาชาวเมืองน่านไปไว้ที่เมืองหงสาวดีเป็นจำนวนมาก และทำความเสียหายกับเมืองน่านมิใช่น้อย

ในพ.ศ. 2168 พญาหลวงเมืองนคร (เจ้าเมืองนครลำปาง) เป็นเจ้าครองเมืองน่านสืบต่อมาถึง 14 ปี จึงพิราลัย พญาเชียงราย ได้มาเป็นเจ้าปกครองเมืองน่านอี 11 ปี และพิราลัยในเมืองน่านอีกองค์ พระเจ้าสุทโธทรมหาราชจึงแต่งตั้งให้เจ้าพญาแหลมมูมเจ้าเมืองเชียงของเป็นเจ้าเมืองน่าน จนกระทั่ง พ.ศ. 2205 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ส่งกองทัพมาตีเมืองน่านและจับตัวเจ้าพญาแหลมมูมไปประหารที่กรุงศรีอยุธยา

ต่อมาในพ.ศ. 2246 เจ้ากรุงอังวะได้ยกทัพมาตีเมืองน่าน ในการทำศึกครั้งนี้พม่าได้ทำความเสียหายให้กับเมืองน่านอย่างหนัก มีการจุดไฟเผาวัดวาอาราม ผู้คนต่างหลบหนีทิ้งบ้านทิ้งวัดเข้าไปหลบซ่อนตามป่าเขา เมืองน่านจึงถูกทิ้งร้างเป็นเวลานานถึง 5 ปี เจ้าฟ้าเมืองคองและเจ้าฟ้าเมียวซา ขุนนางพม่าได้เข้ามารวบรวมไพร่พลตั้งบ้านเรือนขึ้นมาใหม่ และเจ้าฟ้าเมียวซาได้ปกครองเมืองน่าน สืบต่อมาเมืองน่านก็ถูกรุกรานจากกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาบ้าง ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าบ้าง นับแต่พ.ศ. 2322 เมืองน่านจึงตกอยู่ในความวุ่นวายสับสน ดังปรากฏความในพงศาวดารเมืองน่านตอนหนึ่งว่า “ในกาลยมนั้นเมืองล้านนาไทยก็ บ่มั่น บ่เที่ยง สักบ้านสักเมืองแล ดังเมืองน่านเราเป็นเปล้าห่างสูญ หาทำวพระยาบ่ได้แล” เจ้านายก็ยังหลงเหลืออยู่ตามบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตเมืองน่านและเมืองข้างเคียงต่างแตกความสามัคคีแบ่งแยกออกจากกันหันไปเข้าข้างพม่าบ้าง กรุงศรีอยุธยาบ้าง ประกอบกับระยะนี้สถานการณ์ในกรุงธนบุรีไม่เรียบร้อยมีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ส่วนทางฝ่ายพม่านั้น โปมะยูง่วน ยังคงคุมกำลังตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน

เมืองน่านขึ้นอยู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2331-2474)

ในพ.ศ. 2328 กองกำลังฟื้นฟูเมืองโดยการสนับสนุนของกองทัพไทยได้ร่วมกันขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ เมืองน่านจึงกลายเป็นเมืองขึ้นของรัฐไทยเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ของล้านนา ในระยะแรกเมืองน่านแบ่งเป็นสองฝ่าย คือ พระยามงคลวรยศเป็นเจ้าเมืองแต่งตั้งโดยกรุงเทพฯ

ตั้งอยู่ที่ท่าปลา (อำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์) และเจ้าอัครวิบูลย์เป็นเจ้าเมืองน่านที่พม่าแต่งตั้งอยู่ที่เมืองเทิง ในพ.ศ. 2329 เจ้าอัครวิบูลย์ได้ติดต่อพระยามงคลวรวงศ์ที่เมืองท่าปลา ขอเข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารกรุงเทพฯ พระยามงคลวรวงศ์จึงมอบบ้านเมืองให้เจ้าอัครวิบูลย์ปกครอง ปีต่อมาเจ้าอัครวิบูลย์ก็ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่กรุงเทพฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอัครวิบูลย์ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองน่านต่อไป การดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองน่านนั้นได้รับการแต่งตั้งจากรัฐไทยโดยพระมหากษัตริย์จากกรุงรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองน่านก็เป็นบุคคลผู้สืบเชื้อสายเจ้าเมืองน่านองค์ก่อน ๆ ตำแหน่งเจ้าเมืองน่านอยู่ในฐานะของประมุขของเมืองน่านได้รับความเคารพยำเกรงอย่างสูงเหนือคนสามัญทั่วไป มีธรรมเนียมและพิธีการที่แสดงถึงอำนาจและยศศักดิ์อย่างชัดเจน เมืองน่านมีธรรมเนียมเฉพาะในการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองน่านกันมาช้านาน แม้ว่าจะได้รับการแต่งตั้งจากรพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ผู้ได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองน่านจะต้องกลับมาประกอบพิธีของบ้านเมืองอีกครั้งหนึ่ง โดยจะมีพิธีขึ้นสำนักด้วยการออกพญาแสนท้าว ต้อนรับแขกเมือง และออกเยี่ยมเมืองโดยมีขบวนข้าราชการพร้อมด้วยเครื่องอิสริยยศ เพื่อให้พลเมืองน่านได้ชื่นบานมีและเป็นการแสดงถึงอำนาจตามที่ได้รับการแต่งตั้งมา (กรมศิลปากร “เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ 2530 : 60)

ภาพที่ 2.9 เมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ ผลิตเดชฯ

ที่มา: สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เทศบาลเมืองน่าน (2555: 13)

เมืองน่านในช่วงสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ ฝริตเดช ฯ นั้น กล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่รัฐสยามกำลังมีการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปแบบ เนื่องจากในขณะนั้นรัฐสยามถูกแทรกแซงจากการล่าอาณานิคมจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสและอังกฤษ จึงทำให้รัฐสยามจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อไม่ให้เสียเปรียบการปรับเปลี่ยนที่สำคัญที่เห็นได้อย่างเด่นชัด การรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเพื่อให้ง่ายต่อการปกครอง จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน อาทิเช่น ด้านการปกครอง ด้านการทหาร ด้านการศึกษา ด้านการคมนาคมด้านสังคมและวัฒนธรรม ที่ปรับตัวเพื่อให้เกิดการยอมรับจากนานาประเทศ เนื่องจากรัฐสยามในขณะนั้นยังมีความล้าหลังอยู่มาก

เมืองน่านในสมัยของพระเจ้าสุริยพงษ์ ฝริตเดช ฯ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของรัฐสยามด้วย กล่าวได้ว่าด้วยเมืองน่านนั้นเป็นเมืองประเทศราชของรัฐสยามจึงทำให้เมืองน่านจำเป็นต้องปรับตัวตามรัฐสยาม การปรับตัวดังกล่าว และด้วยเหตุที่เมืองน่านเป็นรัฐชายขอบที่มีเมืองขึ้นที่ขึ้นตรงต่อเมืองน่านเป็นจำนวนมากและเมืองขึ้นเหล่านั้นยังมีพรมแดนติดต่อกับประเทศลาว ซึ่งในขณะนั้นประเทศลาวได้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศสดังนั้น เมืองขึ้นของเมืองน่านจึงมีโอกาสสูงเสี่ยงที่จะต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศสตามไปด้วย เมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ ฝริตเดช ฯ จึงมีความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเมืองน่านในขณะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปรับตัวเพื่อไม่ให้ต้องเสียเปรียบต่อลัทธิจักรวรรดินิยม พระเจ้าสุริยพงษ์ฝริตเดช ฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน ได้มีแนวความคิดที่สอดคล้องกับพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในการที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย จึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง ปฏิรูปการศึกษา ได้มีการยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ ปฏิรูปด้านสังคม วัฒนธรรม มีการส่งเสริมให้ชาวเมืองน่านใช้ภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นภาษาไทยกลาง ซึ่งนับได้ว่าเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะมีความยากลำบากในการเปลี่ยนแปลง แต่เพื่อความอยู่รอดของเมืองชายขอบจึงจำเป็นต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงภายในเมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ นั้น ทำให้สภาพบ้านเมืองน่านนั้น มีความเปลี่ยนแปลงหลายด้าน อาทิเช่น ด้านการปกครอง จากเดิมที่อำนาจทางการปกครองเป็นของเจ้าเมืองแต่เพียงผู้เดียว แต่ต่อมาได้มีการส่งข้าราชการจากรัฐสยามเข้ามาบริหารจัดการบ้านเมือง ทำให้อำนาจของเจ้าเมืองลดลง ได้มีการนำระบบราชการเข้ามาใช้ในเมืองน่าน มีการกำหนดระยะเวลาในการทำงาน มีการกำหนดวันหยุด กำหนดระเบียบวินัยในการทำงาน ซึ่งทำให้ระบบการบริหารราชการบ้านเมืองมีระเบียบวินัยเพิ่มมากขึ้น ในด้านของกฎหมายการปกครองนั้น ภายหลังจากที่พระเจ้าสุริยพงษ์ฝริตเดช ฯ ได้ยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้สำหรับปกครองตนเองของเมืองน่านและเมืองขึ้นของเมืองน่าน กฎหมายอาญาจักรหลักคำมีความ

ล้าหลังในด้านการบังคับใช้ มีบทบาทโทษที่ค่อนข้างโหดร้ายมีโทษสูงสุดคือการประหารชีวิต กฎหมายอาญาจักรหลักคำไม่ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ เนื่องจากไม่มีวิธีการพิจารณาคดีที่ มุ่งเน้นการสอบสวนพยานมักใช้วิธีการเลี้ยงท่าย จึงทำให้ไม่เกิดความเป็นธรรมต่อผู้ถูกกล่าวหา สำหรับด้านการศึกษา นั้น ได้มีคณะมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเมืองน่าน ทำให้เกิด การก่อตั้งโรงเรียนขึ้นในเมืองน่าน ซึ่งจากแต่เดิมที่ชาวเมืองน่านนิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในวัด และส่วนมากมักเป็นเด็กผู้ชาย ส่วนเด็กผู้หญิงนั้น ไม่ได้รับการศึกษา การศึกษานั้น ได้มีส่วนส่งเสริม ให้เมืองน่านมีความพัฒนาเพิ่มมากขึ้น เพราะพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นใน เมืองน่านเพื่อมุ่งพัฒนาให้ผู้คนในเมืองน่าน ได้มีโอกาสศึกษาเรียนรู้ และเข้ารับราชการซึ่งเป็นกลไก ที่สำคัญในการพัฒนาเมืองน่านให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป สำหรับสภาพสังคมของเมืองน่านในสมัยของ พระเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดชฯ นั้น ได้มีความเจริญทางด้านวัตถุหลายด้านอาทิเช่นการนิยมนำก่อสร้าง อาคารบ้านเรือนที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรม เลียนแบบชาวยุโรป การนิยมนำแบบการแต่งกายที่ มิดชิด มีการนิยมใส่ถุงเท้า มีการสวมรองเท้า ซึ่งพบได้มากในบรรดาเจ้านายบุตรหลานของเมือง น่าน การนิยมนวดและเขียนภาษาไทยกลางแทนการพูดภาษาพื้นเมืองซึ่งไม่สามารถสื่อสารกับ ข้าราชการที่เดินทางเข้ามารับราชการ ในเมืองน่าน เป็นต้น สภาพบ้านเมืองน่านในสมัยพระเจ้าสุริย พงษ์ ผริตเดชฯ จึงกล่าวได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงครั้งที่สำคัญทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง การ ศาสด การศึกษา และสภาพสังคม ที่เจ้าผู้ครองเมืองน่าน ได้พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงเมืองน่านให้ทัน กับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป นับว่าเป็นการริเริ่มการเปลี่ยนแปลงและนำความทันสมัยเข้ามาสู่เมืองน่าน ในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

เจ้าเมืองน่านที่ได้รับการแต่งตั้งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนกระทั่งตำแหน่งเจ้าเมืองน่าน ถูกยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ 7 ดังรายนามต่อไปนี้

1. เจ้าฟ้าอัครวิบูลย์ พ.ศ. 2329 – 2353 แสดงความจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 1 แห่ง ราชวงศ์จักรีเป็นอย่างยิ่ง นับแต่เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2331 ได้ยกทัพไปสมทบทัพเชียงใหม่และ ลำปางไปตีเมืองเชียงแสนคืนจากพม่า และลงมาร่วมพิธีพระบรมศพรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2353 จนตน ประชวรและถึงพิราลัยที่กรุงเทพฯ

2. เจ้าสุมนเทวราช พ.ศ. 2353 -2368 ได้ยกทัพตีเมืองลำ เมืองพง เชียงแจ้งภูคา แล้ว กวาดต้อนผู้คนมาเมืองน่าน นำพญาหัวเมืองเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2353 ได้นำช้างเผือกมาถวาย รัชกาลที่ 2 ต่อมา พ.ศ. 2360 นำทัพเวียงน่านเสียหลายมาก ได้ทูลขอรัชกาลที่ 2 ขอย้ายเวียงน่านไป ยังเวียงเหนือ ศูนย์กลางนครรัฐน่านอยู่ที่เวียงเหนือ 36 ปี และในพ.ศ. 2367 มาร่วมพิธีพระบรมศพ รัชกาลที่ 2 เกิดประชวรถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 ให้ปลงศพ ณ ที่วัดแจ้ง

3. เจ้ามหายศ พ.ศ. 2368 – 2378 ในพ.ศ. 2369 ได้เกณฑ์พลน่านไปร่วมปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ ในพ.ศ. 2390 น่านถูกเกณฑ์ไปรบที่เมืองหลวงพระบาง พระบารมีซึ่งขณะนั้นอยู่ในอาณาจักรไทย

4. เจ้าอชิตวงศ์ พ.ศ. 2379 ครองเมืองได้ 7 เดือน ก็ประชวร ถึงแก่พิราลัยขณะมาเฝ้ารัชกาลที่ 3

5. เจ้ามหาวงศ์ พ.ศ. 2381 – 2394 สร้างพระวิหาร วัดสภารศ พ.ศ. 2381 สร้างวัดพระเกิด และบูรณะวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง

6. เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ พ.ศ. 2395 – 2434 ในพ.ศ. 2396 รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าให้เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ยกทัพไปตีสิบสองปันนา และเชียงรุ่งขอสวามิภักดิ์ต่อรัตนโกสินทร์จึงไม่เสียเลือดเนื้อ พ.ศ. 2397 – 2398 น่านยกทัพไปช่วยทัพของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทตีเมืองเชียงตุง พ.ศ. 2398 แม่น่านเปลี่ยนเส้นทางห่างแนวกำแพงเวียงใต้ ซึ่งถูกน้ำท่วมในสมัยเจ้าสุมนเทวราชจนต้องย้ายเมืองมาเวียงเหนือ พอน้ำเบี่ยงทาง เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ย้ายเมืองจากเวียงเหนือมาเวียงใต้ตามเดิม แล้วซ่อมแซมกำแพงเมือง ในสมัยเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ได้มีการบังคับใช้กฎหมายเพื่อควบคุมชาวเมืองน่านให้อยู่ในกฎจารีตประเพณีของบ้านเมือง โดยมีการบัญญัติกฎหมายสำหรับปกครองเมืองน่าน ที่เรียกว่า “กฎหมายอาณาจักรหลักคำ”

7. พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ (ต้นตระกูล ณ น่าน) พ.ศ. 2436 – 2461 เป็นโอรสของเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ประสูติเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2374 ทิวศกเมื่อ 5 เมษายน พ.ศ. 2461 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนการปกครองหัวเมือง โดยโปรดให้มีข้าราชการมาดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ พ.ศ. 2446 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ขึ้นเป็น “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ฉัยนันทบรมหาราชวงศาธิบดีสุจริตจรรีราชานุภวรักษ์วิบูลศักดิ์กิติไพศาลภูบาลพิตรสถิต ณ นันทราชวงศ์” ทรงเป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียว พ.ศ. 2446 โปรดให้สร้างหอคำอาคารทรงไทยผสมตะวันตกเป็นวังพำนัก และเป็นที่ว่าราชการ

8. มหาอำมาตย์โท นายพลตรีเจ้ามหาพรหม สุทธาดาฯ (มหาพรหม ณ น่าน) พ.ศ. 2461 – 2474 โอรสเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ กับแม่เจ้าขอดแก้ว ประสูติ พ.ศ. 2387 ในพ.ศ. 2432 ได้ติดตามเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ไปรบที่หลวงพระบาง ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นนายพลตรีพิเศษ ในกรมทหารบก พ.ศ. 2469 รับเสด็จฯ รัชกาลที่ 7 ประพาสน์เชียงใหม่ เป็นผู้อันเชิญพระขวัญในนามเจ้าประเทศราช พ.ศ. 2474 ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครน่านถูกยุบเลิกไป (คณะทำงานเอกลักษณ์น่าน 2549: 46 -49)

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งศึกษาความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2461 โดยการศึกษาวิเคราะห์แบบพรรณนา ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลทั้ง 2 ด้านได้แก่

1.1 ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับข้อมูลด้านเอกสาร ทุกรูปแบบ ทั้งเอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น และหลักฐานชั้นรอง โดยได้ค้นคว้าแหล่งข้อมูลดังต่อไปนี้ สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดน่าน ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดน่าน โรงเรียนสตรีศรีน่าน และห้องสมุดมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

1.2 การศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลผ่านประชากรที่ต้องศึกษา ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์บุคลากรของจังหวัดน่านที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และทราบประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ในคำถามลักษณะปลายเปิด เพื่อไม่จำกัดข้อมูลที่ได้รับ และเพื่อให้ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการทำการวิจัยในครั้งนี้ให้ได้มากที่สุด

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ในการศึกษาวิจัยในเรื่อง ความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยาม ใน พ.ศ. 2436 - 2461 ประชากรที่ใช้ศึกษาได้เลือกเป็นบุคลากรทั้งผู้ดำรงตำแหน่งทางการศึกษาในจังหวัดน่าน และบุคลากรผู้ที่ได้รับการยกย่องจากจังหวัดน่านให้เป็นผู้ทรงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะค้นคว้าหาข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ จากจำนวนประชากรที่ผู้วิจัยได้สนทนาและปรึกษาในการหาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นพบว่าในปัจจุบัน มีจำนวนบุคคลในจังหวัดน่านที่มีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ก่อนข้างจำกัด สำหรับผู้ที่มีอายุมาก และมีความรู้ก็ได้ล้มหายตายจากไป หรือบางท่านก็ทราบเรื่องราวประวัติศาสตร์เมืองน่านได้บางส่วน และบางท่านอาจจะหลงลืมข้อมูลไปบ้างตามที่ได้รับทราบมาแต่ก็เป็นเรื่องที่น่ายินดีพบว่าปัจจุบันในจังหวัดน่านได้มีการ

สร้างกลุ่มเยาวชนจังหวัดน่านที่มีความรู้ความสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่านขึ้นมา และให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่านที่ถูกต้อง โดยกลุ่มเยาวชนเหล่านี้ จักเป็นตัวแทนของคนรุ่นเก่าที่จะได้ถ่ายทอดถึงเรื่องราวความเป็นมาของจังหวัดน่านให้ผู้คนรุ่นหลังได้ทราบกันต่อไป

1.2 กลุ่มตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้เลือกสอบถามและบันทึกข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เก็บไว้เป็นหลักฐานประกอบการศึกษาวิจัยนั้น มีจำนวน 3 ท่าน ได้แก่

1. เจ้าสมปรารถนา ณ น่าน เป็นธิดาที่สืบเชื้อสายโดยตรงของเจ้าประคิษฐ์ และเจ้าแม่โคมทอง เจ้าประคิษฐ์ ณ น่าน เป็นโอรสของเจ้าพรม และเจ้าดาวเรือง เจ้าพรมเป็นโอรสของเจ้าบริยศและเจ้าแม่คำอ่าง เจ้าบริยศ เป็น โอรสของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ กับแม่เจ้ายอดหล้า ซึ่งกล่าวได้ว่าเจ้าสมปรารถนา ณ น่าน มีทายาทระดับโหลนของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และเป็นทายาทของตระกูล ณ น่าน ที่ทราบรายละเอียดข้อมูลประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เป็นอย่างดี

2. นายสมเจตน์ วิมลเกษม หรืออาจารย์สมเจตน์ อาจารย์ประจำโรงเรียนสตรีศรีน่าน ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการสอนวิชาเขียนตำราภาษาล้านนา บทความ และสารคดีแนะนำการท่องเที่ยวจังหวัดน่านให้ผู้สนใจได้ศึกษา เป็นการส่งเสริมให้เยาวชนเกิดความรัก สรทธาและภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นของตนเอง

3. นายนิยม สองสีโย หรืออาจารย์นิยม บุคลากรผู้ทรงความรู้ทางด้านภาษาพื้นเมืองน่าน และมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และยังเป็นบุคคลที่ได้อนุรักษ์ให้เยาวชนรุ่นหลานของเมืองน่าน ได้อนุรักษ์รักษาภาษาพื้นเมืองของเมืองน่าน โดยเปิดโอกาสให้ผู้สนใจได้ศึกษากับท่านอาจารย์

สำหรับประเด็นที่สำคัญในการสัมภาษณ์ นั้นเป็นการให้ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ได้กล่าวถึงข้อเท็จจริงตามแบบสัมภาษณ์ซึ่งแบบสัมภาษณ์นั้น ได้มีการสัมภาษณ์ถึงประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตามที่ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์นั้นได้ทราบข้อมูลมา มีการสัมภาษณ์ถึงกฎหมายอาณาจักรหลักคำซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้ในการปกครองตนเองของเมืองน่านซึ่งผู้ตอบแบบสัมภาษณ์นั้นเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในกฎหมายอาณาจักรเป็นอย่างดี มีการสัมภาษณ์ในประเด็นของประวัติศาสตร์ของเมืองน่านซึ่งมีความเป็นมายาวนานผู้ตอบแบบสัมภาษณ์นั้นจะต้องมีข้อมูลความรู้ที่ค่อนข้างแม่นยำเพื่อไม่ให้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นคลาดเคลื่อน ในการสัมภาษณ์ครั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำเนื่องจากเป็นข้อมูลเก่าแก่ ประกอบกับผู้ตอบแบบสัมภาษณ์บางท่านได้มีอายุมากแล้วอาจจะมึนบางประเด็นที่ค่อนข้างไม่เข้าใจ ดังนั้นผู้ศึกษาวิจัยจึงได้ตั้งประเด็นการ

สัมภาษณ์ในแบบสอบถามแบบปลายเปิดและบางประเด็นต้องมีการสัมภาษณ์แบบชี้แนะเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเพื่อนำไปวิเคราะห์ผลในบทต่อไป

2. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการทำวิจัยเรื่องความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยาม ใน พ.ศ. 2436 – 2461 นั้น โดยในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการทำวิจัย 2 รูปแบบ ได้แก่

1. การใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้ออกแบบสัมภาษณ์ไว้เป็น 2 ส่วน ได้แก่

- ข้อมูลประวัติและข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ และผลงานที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัย
- ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจของผู้ตอบแบบสอบถาม เพื่อผู้วิจัยจะได้นำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป ซึ่งคำถามที่ผู้ตอบแบบสอบถามนั้นจะเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของเมืองน่าน และประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ แบบสอบถามเป็นการถามในลักษณะปลายเปิด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ตอบแบบสอบถามได้แสดงความคิดเห็น และแสดงถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลด้านการวิจัยอย่างถูกต้อง และเปิดเผยเพื่อเกิดประโยชน์ให้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลเชิงลึกที่ได้รับจากกลุ่มตัวอย่าง นำไปวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยต่อไป

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาประกอบการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารที่เป็นผลงานวิจัย หนังสือ ตำรา และบทความต่าง ๆ รวมทั้งการเก็บข้อมูลในด้านการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 3 ท่านที่ได้ให้การอนุเคราะห์ให้ข้อมูล ซึ่งกล่าวได้ว่าการนำข้อมูลทั้งทางเอกสาร มาผนวกกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ทำให้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์เพื่อศึกษาถึงความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยาม ในระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2461 ในบทต่อไป

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำผลการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์ นำมาประมวลศึกษา วิเคราะห์แบบพรรณนา นำข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงและความคิดเห็นมาวิเคราะห์บรรยาย อธิบายพร้อมเหตุผลและการอ้างอิง และนำเสนอผลการศึกษาโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาในเรื่องความคิดและบทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในระหว่าง พ.ศ. 2436 -2461 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และบทบาทที่มีต่อการปกครองต่อรัฐสยาม ซึ่งได้มีปฏิรูปการปกครอง อาจกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิรูปการปกครองครั้งสำคัญที่เรียกว่าพลิกแผ่นดินเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยกเลิกระบบการเมืองการปกครองแบบเก่ามาเป็นการปกครองที่ทันสมัยเนื่องจากสยามรัฐกำลังอยู่ในช่วงที่ถูกคุกคามจากประเทศตะวันตกและเสี่ยงต่อการที่สยามรัฐจะถูกแบ่งแยกดินแดนถูกยึดครองจากชาติตะวันตก

4.1 ความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อการปกครองเมืองน่าน

ในสมัยที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าผู้ครองนครน่านได้มีบทบาทที่สำคัญต่อการปกครองเมืองน่านเป็นอย่างมาก มีการพัฒนาและปรับปรุงการปกครองเมืองน่านหลายด้าน เพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากกรุงเทพฯ และการแทรกแซงพรมแดนของชาติตะวันตก เนื่องจากพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลและเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อจะให้เมืองน่านได้มีการพัฒนาเทียบเท่ากับหัวเมืองล้านนาใกล้เคียง ที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองไปก่อนหน้านี้ ประกอบกับบุคลิกภาพอันโดดเด่นที่เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อล้นเกล้ารัชกาลที่ 5 อย่างหาที่สุดมิได้ รวมทั้งมีจิตใจที่โอบอ้อมอารี พร้อมถึงซึ่งความซื่อสัตย์สุจริต ทำให้เป็นที่ยอมรับและโปรดปรานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายเมืองเหนือ รวมทั้งบรรดาชาวต่างชาติที่ได้เดินทางเข้ามาในเมืองน่าน

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในสมัยที่ปกครองเมืองน่านได้มีแนวคิดในทางการเมืองการปกครอง อาทิเช่นแนวคิดการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา โดยการใช้ความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนามาควบคุมคนในเมืองน่าน แนวคิดสมัยใหม่ในการจัดการปกครองเมืองน่าน และแนวคิดการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์แต่ละประเด็นดังนี้

4.1.1 แนวคิดการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา

1. การใช้ความเรื่องผีควบคุมพฤติกรรมคนในสังคม

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแพร่ในเมืองน่าน พบว่าชาวเมืองน่านนั้นมีความเชื่อในเรื่องของการนับถือผีสางเทวดา ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าวิถีชีวิตของชาวเมืองน่านส่วนใหญ่อยู่ใกล้ชิดธรรมชาติมีความผูกพันกับธรรมชาติ แวดล้อมด้วยป่าไม้สูงใหญ่ มีความผูกพันในความเชื่อที่มองไม่เห็น หากมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นในชีวิตก็เข้าใจว่าเกิดจากการกระทำของผีสางเทวดาเป็นผู้กระทำ ชาวเมืองน่านเมื่อมีความเชื่อในเรื่องสิ่งใดก็มักจะยินยอมให้สิ่งเหล่านั้นมีอิทธิพลเหนือตน เมื่อเชื่อเรื่องผีและนับถือผีก็จะยินยอมและปฏิบัติตามความเชื่อต่างๆ เพื่อความสงบสุขในการดำเนินชีวิตประจำวันจะต้องมีการปฏิบัติตามให้อยู่ในจารีตประเพณีเพื่อไม่ให้ผีคิดผี ชาวเมืองน่านนั้นมีความเข้าใจว่าโลกของมนุษย์กับโลกของผีนั้นซ้อนกันอยู่และมีความเกี่ยวข้องกัน โดยเชื่อว่าผีนั้นมีจำนวนมากมายในทุกหนทุกแห่ง ทั้งในเมือง หมู่บ้านทุ่งนา แม่น้ำ เหมืองฝาย ป่าภูเขา และในบ้านเรือนจะมีผีปกปักษ์รักษาอยู่ ดังสะท้อนให้เห็นในคำสวดผีฉบับปั๊บบ้านของเก่า (เอกสารเก่าแก่ของล้านนาทำมาจากระดาษสา) จากอำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน ได้กล่าวไว้เห็นว่า

“ดูราผี สัพพะว่าผีทั้งหลาย อันอยู่ในนารกขงเขต ประเทศป่าไม้และแดนดิน สายสมินเขื่อนถ้ำ ทุกท่าน้ำลำขิมข้ม ทั้งฝิยาและฝิโป่ง ฝิเสื่อ โท่งและฝิเลื่อนา ฝิตายโหงและฝิตายท่า ฝิป่าฝิบ้าน ฝิเมืองคน ฝิตายกลางป่าไม้ป่าไพรสมทังใหญ่ มีทั้งฝิเสื่อไร่และฝิเสื่อสวน มีทั้งฝิหัวหลวง พวงเป็นหมู่และเป็นขุม...” จากเอกสารพับสาดังกล่าว ได้กล่าวถึงผีของชาวเมืองน่านว่าผีมีอยู่ได้ทุกหนทุกแห่ง มีมากมายหลายชนิด มีทั้งที่เป็นกลุ่มและอยู่ลำพัง ความเชื่อในเรื่องของผีดังกล่าว จึงได้สะท้อนให้เห็นถึงการนับถือผีของชาวเมืองน่านว่าได้มีการนับถือผีจำนวน 4 กลุ่มใหญ่ๆ (สุรพล คำรหัสกุล 2542 :119 -143) ดังนี้คือ

(1) **ผีบรรพบุรุษ** ชาวล้านนามีความเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนเวลาตายไปแล้วก็ตายเฉพาะส่วนของร่างกายเท่านั้น ส่วนดวงวิญญาณอันเป็นหลักใหญ่ของชีวิตนั้นมิได้หายสาบสูญไปไหน หากแต่มีความอาศัยอาวรณ์ผูกพันอยู่กับพวกเขาตลอดไป คอยติดต่อสัมพันธ์อยู่กับลูกหลาน สิ่งสถิตอยู่บริเวณสถานที่ที่ลูกหลานอาศัยอยู่ เช่นอยู่ตามบ้านเรือน และสถานที่ต่างๆ วิญญาณบรรพบุรุษเหล่านี้แสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้พิทักษ์รักษาปกป้องคุ้มครองลูกหลานภายในครอบครัวและภายในชุมชน คอยสอดส่องดูแลความเป็นอยู่และความประพฤติของลูกหลาน

(2) **ผีอารักษ์ หรือ ผีอะฮัก** ผีอารักษ์หรือผีอะฮัก เป็นผีอีกประเภทหนึ่งที่ก่อนข้างจะมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับชุมชนและวิถีชีวิตของชาวเมืองน่านอยู่เสมอ ผีบรรพบุรุษกับผีอารักษ์มีความแตกต่างกันอยู่ที่บทบาทและหน้าที่ในการให้ความคุ้มครอง กล่าวคือผีบรรพบุรุษจะเป็นผีที่ทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองเครือญาติและครอบครัว ส่วนผีอารักษ์นั้นมีหน้าที่ให้การปกปักษ์

รักษาบ้านเมืองและชุมชน ให้ความคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินตลอดจนอำนวยความสะดวกสมบูรณ์ ให้เกิดแก่สมาชิกในชุมชนนั้นๆ ในชุมชนนั้นๆ จะต้องมีที่ตั้งศาลหรือหอขึ้นเพื่อบวงสรวง บอกกล่าวขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทางที่สิงสถิตรักษาสถานที่แห่งนั้น และอัญเชิญให้มาเป็นประธานสถิตอยู่ ณ หอแห่งนั้นเพื่อช่วยคุ้มครองคนในชุมชนนั้นๆ สำหรับทุกๆ ปีจะต้องมีพิธีการเลี้ยงผีโดยทุกคนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมและถือเป็นหน้าที่ของคนในชุมชน หากไม่มาร่วมในการเลี้ยงผี ชาวเมืองน่านเชื่อว่าผีอารักษ์จะไม่ให้การคุ้มครอง และยังคงงโทษาให้เกิดความเจ็บป่วยต่างๆ ได้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการนับถือผีอารักษ์หรือผีอะฮักนั้นจะเป็นกิจกรรมในชุมชนที่ทำให้เกิดการสังสรรค์ร่วมกัน

(3) *ผีเจ้านาย หรือ ผีวีรบุรุษ* จะมีภาระหน้าที่สำคัญคือการให้ความคุ้มครองดูแลความสงบสุขและปกป้องรักษาทุกๆ อย่าง ตั้งแต่ คน สัตว์ พืช ป่า และแม่น้ำลำธาร ดูเหมือนว่าอำนาจของผีเจ้านายนั้นจะมีมากกว่าผีเสื้อบ้าน เลื้อเมือง ซึ่งมีขอบเขตของบทบาทเฉพาะพื้นที่คือ แต่ละหมู่บ้านและเมืองเท่านั้น แต่ผีเจ้านายนั้นจะมีขอบเขตความรับผิดชอบกว้างขวางไปได้ทั่วโดยไม่จำกัดพื้นที่และแผ่ไปได้ไกล ผีเจ้านายหรือผีวีรบุรุษของชาวเมืองน่านที่ได้รับความเคารพนับถือและมีการเลี้ยงผีมาจนถึงปัจจุบันคือ ผีเจ้าหลวงคดยงกุกา ซึ่งถือว่าเป็นผีบรรพบุรุษของชาวเมืองน่านที่มีความเชื่อว่าสามารถที่จะดูแลชาวเมืองน่านทั้งที่อยู่ในเมืองน่านและไปอยู่ในพื้นที่อื่นๆ พิธีกรรมเกี่ยวกับผีเจ้านายหรือผีวีรบุรุษ จะมีความคล้ายคลึงกันกับการเลี้ยงผีประเภทอื่นๆ ในเมืองน่าน

(4) *ผีครู* ชาวเมืองน่านเชื่อว่าความรู้ทุกอย่างนั้นมีครูเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้การที่จะเรียนรู้หรือขอรับวิชาความรู้ใดๆ เพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาชีพและป้องกันภัยสำหรับตนนั้น จะมีพิธีกรรมที่เรียกว่า “การขึ้นผีครู” โดยการนำข้าวตอกดอกไม้มาเป็นเครื่องพลีกรรมแก่บุคคลหรือครูที่ตนจะเรียนรู้ด้วย ซึ่งเมื่อครูรับเป็นลูกศิษย์แล้ว ลูกศิษย์จะต้องปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ รวมทั้งมีจริยธรรมและจรรยาบรรณที่เกี่ยวข้องกับวิชานั้นๆ อย่างเคร่งครัด การปฏิบัติตนต่อผีครูนั้นๆ จะต้องมิหึงบุษชาติครูอยู่ในเรือนของตน การกระทำการใดๆ ผู้นับถือผีครูจะต้องบอกกล่าวผีครู ในกรณีที่มีการกระทำผิดหรือกระทำไม่เหมาะสมไปจากที่ครูสั่งสอนไว้ ผีครูอาจจะทำให้เกิดเจ็บป่วยแก่ทั้งตนเองและคนใกล้เคียงได้

ความเชื่อในเรื่องผีของชาวเมืองน่านและชาวไทยสยามมีความคล้ายคลึงกันคือมีความเชื่อในเรื่องของผีบรรพบุรุษซึ่งเชื่อว่าเป็นผีปู่ย่าตายาย ผีวีรบุรุษคือบุคคลเมื่อยังมีชีวิตอยู่เป็นคนดีที่มีความเก่งกล้าสามารถเป็นพิเศษ เป็นผู้นำ เป็นเจ้าเมืองหรือเป็นผู้ก่อตั้งบ้านเมืองหรือนครซึ่งเมื่อตายไปแล้วก็ยังมีผู้คนเคารพนับถือ ผีเจ้าที่เจ้าทางหรือการนับถือศาลหลักเมืองที่เชื่อว่าผีเทพยดาที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาบ้านเมืองให้เกิดความสงบสุขในบ้านเมืองนั้น สำหรับความ

แตกต่างในความเชื่อเรื่องผีของชาวเมืองน่านกับชาวไทยสยามจะเห็นในด้านของการประกอบพิธีกรรม ซึ่งชาวไทยสยามไม่ได้เน้นในเรื่องของการประกอบพิธีกรรมหรือเน้นในความยิ่งใหญ่ของพิธีกรรมแต่จะแสดงออกในเรื่องของความเชื่อความศรัทธาและไม่กระทำตนให้ผิดจารีตประเพณีอันจะก่อให้เกิดการถูกตำหนิจากผู้คนในสังคมนั้น ๆ ได้ ดังนั้นพิธีกรรมทางความเชื่อเรื่องผีของชาวไทยสยามจึงมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปไม่ได้ยิ่งใหญ่เหมือนชาวเมืองน่านที่เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมหรือการเลี้ยงผีนั้นทางชาวเมืองน่านจะให้ความสำคัญและมองว่าเป็นเรื่องของความร่วมมือทางสังคมซึ่งพิธีกรรมการเลี้ยงผีซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนในสังคมได้มีส่วนร่วมในการทำร่วมพิธีกรรมดังกล่าว สำหรับการเลี้ยงผีที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์กับคนส่วนใหญ่ในเมืองน่านนั้นจะพบว่าผีอารักษ์หรือผีอะฮักนั้นมีผลต่อการแสดงออกถึงชนชั้นผู้ปกครองได้เป็นอย่างมากเนื่องจากเจ้าเมืองจะต้องเป็นผู้ดำเนินการทำพิธีกรรมดังกล่าว แนวคิดในการใช้ความเชื่อในเรื่องผีควบคุมคนในสังคมของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นยังได้มีส่วนส่งเสริมให้ผู้ปกครองได้รับความเคารพยำเกรงผู้นำเนื่องจากคนในสังคมกลัวการผิผี คือถูกผีลงโทษให้มีอันเป็นไปหากไม่ปฏิบัติตามกฎกติกาในสังคมที่ได้กำหนดไว้ สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในฐานะผู้ปกครองเมืองน่านนั้น ได้ให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมการเลี้ยงผีอย่างสม่ำเสมอโดยพิธีกรรมยังได้เน้นบทบาทของเจ้าเมืองในการเป็นตัวแทนระหว่างคนกับผี ดังที่ปรากฏไว้ในพงศาวดารเมืองน่านที่ได้กล่าวถึงการเป็นตัวแทนในพิธีกรรมการเลี้ยงผี การเซ่นไหว้ผีอารักษ์ที่ปกปักรักษาเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ว่า

“...เครื่องแกมพระยาอารักษ์เจ้า แต่งเครื่องแกมและคั้นเบ๊ย 6 ร้อย หมาก 6 ไหม สรีสวัสดิสิทธิการริตครองแห่งพระยาอารักษ์เจ้าในบวกดอที่นี้หื้อแจ่งแต่เช่นท้าวกินก่อนขุนกินก่อนสืบมาต่อเท่าเช่นนางพินทามา นางแม่น้อยเขาเขี้ยวมีดังนี้ ท้าวพระยาตนใดมากินเมืองน่านตั้งอันหื้อยอบยังอยู่ที่หนึ่งก่อนแล้วหื้อมีเทียนเงิน 3 เหลี่ยม เทียนคำ 3 เหลี่ยม เทียนนาค 3 เหลี่ยม ข้าวตอกคอกไม้ หมาก 3 ขด พรวัว 3 ตั่ง เหล้า 3 ออม ผ้าขาว 3 รา มาขึ้นหอศาลหลวงเมืองปัวที่นี้ก่อนจึงเข้าเมืองแล้วหื้อแกมหมูบึงตัวหนึ่ง มีเทียนเงิน 3 เทียนคำ 3 เทียนนาค 3 เหล้าก็ตวยตามสันเดียนั้นแลเมื่อจักเข้าไปอยู่ในเวียง ก็หื้อมีเทียน 3 คู่ ข้าวตอกคอกไม้ หมาก 3 ขด พรวัว 3 ตั่ง เหล้า 3 ออม ไข่หอศาลจอดในเวียงแล้วจึงเข้าอยู่และอันใดเป็นประเพณีอันเป็นแล้ว สรีสวัสดิสิทธิการริตครองแห่งพระยาอารักษ์เจ้าในบวกดอที่นี้หื้อแจ่งแต่เช่นท้าวกินก่อนขุนกินก่อนกระทำหื้ออุฒิกแก้วท้าวพระยาและอยู่ได้ ๓ ปีแล้ว แกมประตุมิ่งเมืองตั้งเครื่องใหม่หื้ออันอยู่ได้ ๓ ปีแล้ว แกมอำเมืองเล่า เถิงถาลเมื่อเดือนเกียงเดือนยี่ก็ได้แกมเจียงแต่ปีหั่วที่มาหื้อปีหล้างเป็นปางปีแต่ท้าวพระยามาหื้อปีแล ท้าวพระยาแพนก็ยอมกรุณาบวกดออารักษ์ได้ตั้งผู้หนึ่งไว้หื้อเป็นแก้วไว้หื้อเก็บหอมบวกดอปล่าวเดินแล้วหื้อขอเอาหาลาบไม้หนังสืออันเป็นริตเป็นครองแต่ก่อนหื้ออันคือว่าอย่าหื้อเอาหญาข้าง หญาฆ่าเสียริบไว้

ไพร่เมืองดอกไม้เงินคำ อยู่มือที่อคริว สรงน้ำกล่ำกราว บ่อที่ออกจากนอกบ้านนอกเมืองแม่การศึก ท้าวพระยาหากจักเจียงฐานข้ากับเจ้าพ่อกับลูก ชูแห่งดั่งอันเท่าเอาข้าต่ออารัก্ষมีชาวการ ๒ คน เอา ชาวป่วยเมือง ๒ คน ทือหาบไปอยู่กับด้วยท้าวพระยาในเมืองบ่ที่ออกนอกเมืองทางใดสักแห่งแล อันหนึ่งเล่าเข้ากาคบเสียไร ไปคำก็บ่เสียเกินครั้งว่า ชาวข้าต่ออารัก্ষขึ้นกับที่อ้อมบัญชีไว้กับตัวชู คนไปรอดนายเกินบ่ที่อ้อมแก่สักคนแล ประการหนึ่งข้าหนีคนปล่อย และข้าท้าวบ่าวพระยาข้าขุนหาย นายหลง คำนหอกค้ำนเครื่องหนีมาว่าจักเข้าพึ่งต่ออารัก্ষกันว่าลูกทางใต้มารอดน้ำคุณ มาทางวัน ตรรอดศาลาบ่อส้ม ศาลาน้ำพางมาทางเหนือรอดอันสร็จจอมของ รอดสบน้ำเป็นแดนแล มาทางวัน ออกรอดนาพาพาลารอดต้นสร็จหลักควาย เป็นแดน ชุมนี้หล้างเป็นแดนที่อารัก্ষเจ้าเสียงแล ประการ หนึ่งชาวป่วยเมืองเข้าต่ออารัก্ষยอมเข้าหาผู้เฒ่าผู้แก่ก่อนจึงไปรอดนางที่พร้อมกันแล้วจึงทือผู้้นั้น แก้มโยงเทียนก่อนเป็นแก้มไปพร้อมแล้วแต่งขัน โยงมีเทียนมีเงิน ๒๒ เบี้ยพัน ๓ หมากพัน ๓ เทียน คู่หนึ่ง เหล้ม ๒๒ พลั้งผู้เป็นจำข้านั้น โยงเทียนอารัก্ষเจ้าหากว่าผู้นี้คิดด้วยฝิมด และคิดด้วยผา แผลดคิดด้วยข้าวของหากว่าแล...” (นิคม สองสิโย 2545 : 36 -40) แปลความได้ว่า ผู้ปกครองเมือง น่านจะต้องกระทำพิธีเลี้ยงผีก่อนที่จะเข้าปกครองบ้านเมือง ของบุชาเช่นไหว้ผีอารัก্ষนั้น ประกอบด้วยเทียนเงิน เทียนคำ เทียนนาค อย่างละ 3 เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ หมากพลู เหล้า ผ้า เป็นต้น เมื่อเจ้าเมืองได้ทำการเลี้ยงผีอารัก্ষแล้วจึงจะสามารถที่จะเข้าไปอยู่ในเมืองนั้นได้ ต่อมาเมื่อเข้าไปปกครองผู้คนแล้วจักต้องทำพิธีกรรมการเลี้ยงผีอีกครั้ง ในบทสวดการเลี้ยงผียังได้กล่าวถึงอาณาเขตแดนที่ปกปักษ์รักษาเมืองน่านของผีอารัก্ষ มีคำตั้ง และข้อห้ามสำหรับเจ้าเมืองผู้ปกครองรวมทั้งถึงวิธีแก้ไขหรือวิธีขอมาต่อผีหากได้มีการกระทำผิดต่อผีที่ชาวเมืองเคารพนับถือต่างๆ ซึ่งกล่าวได้ว่าการเป็นตัวแทนการทำพิธีกรรมดังกล่าวของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ มีส่วนช่วยในการ ส่งเสริมและยกย่องฐานะของผู้ปกครอง และมีส่วนช่วยในการควบคุมจริยธรรม คุณธรรมของผู้คน ให้อยู่ในกรอบจารีตประเพณี ควบคุมคนในสังคมให้เกิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีศูนย์กลางทางจิตใจร่วมกัน ทั้งนี้ด้วยบรรดาเมืองขึ้นของเมืองน่านนั้น ต่างถูกกวาดต้อนมาจากที่ต่างๆ ย่อมมี วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมไม่เหมือนกัน แม้กระทั่งการนับถือผีก็มีความแตกต่างกันออกไป

2) การนำพระพุทธศาสนาควบคุมพฤติกรรมคนในสังคม

พงสาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงพุทธศาสนาที่ได้เข้ามาเผยแพร่มในเมือง น่านในสมัยพระยากานเมือง (เจ้าผู้ครองเมืองน่านลำดับที่ 5 ของราชวงศ์ภูคา) ได้เคยเดินทางไป เมืองสุโขทัยในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทเพื่อช่วยเหลือพระมหาธรรมราชาลิไทสร้างวัด และพระมหาธรรมราชาลิไทได้ให้พระยากานเมืองได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุจากกรุงสุโขทัย พร้อมกับพระพิมพ์เงินและพิมพ์ทอง อย่างละ 20 องค์ มาบรรจุในเจดีย์ที่ดอยภูเพียงแห่งนี้ นอกจากนั้นยังได้มีการส่งพระสงฆ์เข้ามาเผยแพร่มพระพุทธศาสนาในเมืองน่าน ในสมัยพระมหา

ธรรมราชาลิไท ส่วนหลักฐานทางด้านโบราณคดียังได้พบพระพุทธรูปของเมืองน่าน ที่มีพุทธลักษณะแบบพระพุทธรูปสุโขทัย (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ 2544 : 42) จึงทำให้ชาวเมืองน่านได้หันมานับถือพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ มีความเชื่อในเรื่องของการทำดีได้ดี ประกอบกับผู้ปกครองเมืองน่านทุกพระองค์ต่างยึดหลักพุทธศาสนาในเรื่องของคุณธรรมมาปกครองคน อาทิเช่น ทศพิชราชธรรม จักรวรรดิวัตร เป็นต้น

ความเชื่อและศรัทธาดังกล่าวได้ส่งผลต่อความคิดและวิถีชีวิตของคนในสังคมในอันที่จะประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของศีลธรรม เกรงกลัวต่อการทำบาปทั้งปวง เชื่อว่านรกสวรรค์มีจริง จึงอาจกล่าวได้ว่าชนชั้นผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีความสำคัญและมีบทบาทในการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การควบคุมคนในสังคมนั้นๆ อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ ซึ่งหลักการดังกล่าวได้สอดคล้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงนำหลักธรรมราชาปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้เกิดความสุข ดังนั้นแนวคิดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ ในเรื่องนี้จึงได้มีความคล้ายคลึงและได้ยึดแบบอย่างของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการใช้ธรรมะในการปกครองปวงชน

ผู้วิจัย ได้ศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นแบบอย่างของผู้ปกครองในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาดังที่ปรากฏในพระราชดำรัสที่ว่า

“ข้าพเจ้าย่อมรู้สึกว่าเป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าที่จะต้องทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งคู่กับพระราชอาณาจักร ให้ดำเนินไปในทางวัฒนาถาวรพร้อมกันทั้งสองฝ่าย” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/157 พระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงเมืองน่าน จัดการบ้านเมืองเรียบร้อย 9 มกราคม ร.ศ. 119 – 15 มกราคม ร.ศ. 118)

พระราชดำรัสดังกล่าว จึงก่อให้เกิดการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากอย่างเป็นรูปธรรมและส่งผลให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนปัจจุบัน จากการค้นคว้าผู้วิจัยพบว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดให้มีการปรับปรุงพระพุทธศาสนาในประเทศไทย หลายๆ ด้าน ดังนี้

(1) การสังคายนาพระไตรปิฎก การชำระและการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นอักษรไทย ได้ใช้เวลายาวนานถึง 6 ปี เริ่มต้น พ.ศ. 2431 ถึง พ.ศ. 2436 พระองค์ได้ทรงปรารภถึงเรื่องนี้หลายประการ กล่าวคือ

- เป็นการดำเนินการตามขัดติยะประเพณีที่ปฏิบัติกันต่อๆ มาของพระมหากษัตริย์ในปางก่อนที่ทรงสร้างในการสังคายนาพระธรรมวินัย
- พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เมื่อจัดพิมพ์แล้วจะช่วยส่งเสริมให้ธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแพร่หลาย เป็นกุศลอันยิ่งใหญ่

- การพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทยจะช่วยให้สะดวกแก่การค้นคว้าและการพิมพ์เป็นเล่มสมุดสะดวกต่อการเก็บและรักษา แม้ไม่ทนเหมือนจารีกลงบนใบลาน แต่ก็สามารถจัดพิมพ์ใหม่อีกได้ง่าย การชำระและการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้เสร็จทันงานฉลองรัชดาภิเษก (การครองราชย์ครบรอบ 25 ปี) ของพระองค์ ทรงพระราชทานแก่พระอารามหลวงและวัดราษฎร์ทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมืองโดยทั่วกัน นับเป็นการพิมพ์คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาฉบับภาษาไทยครั้งแรกในประเทศไทย

(2) ทรงโปรดให้มีการสร้างวัดขึ้นใหม่หลายวัด คือ วัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทราวาส วัดเบญจมบพิตร วัดอภัยวงศ์นิมิต วัดจุฬาทิศราชนรรมสภา วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ และทรงปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ โดยพระราชทรัพย์ส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ วัดมหาธาตุจึงมีสร้อยนามในเวลาต่อมาว่า “วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์”

(3) ทรงโปรดให้มีการส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเพราะทรงห่วงใยเรื่องคุณธรรมใน พ.ศ. 2424 ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ จะให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขต่างๆ พระอาราม จัดทำที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรก มีประกาศจัดการศึกษาในหัวเมืองนิมนต์ให้พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรเอาใจใส่สอนธรรมแก่ประชาชน และฝึกสอนวิชาความรู้ต่างๆแก่กุลบุตร ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระองค์ทรงห่วงใยเรื่องคุณธรรมคือความซื่อสัตย์สุจริตของผู้ที่ได้รับการศึกษาไปแล้วเป็นอย่างมาก เพราะผู้ที่ได้รับการศึกษาก็มิใช่จะมีหลักประกันได้ว่าจะเป็นคนดีทุกคนไป หากขาดการศึกษาเรื่องการศึกษา

(4) ทรงให้ความสำคัญแก่การศึกษาของพระสงฆ์ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมขึ้นตามวัดต่างๆ เพื่อเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร ได้ทรงกำหนดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมเป็นประจำทุกปี ทรงส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุตินิกาย โดยโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงสองแห่งจนกลายเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ในปัจจุบันคือ

- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดตั้งเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2432 ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

(5) ทรงตราพระราชบัญญัติเพื่อเป็นแนวทางในการบริหารคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 นับเป็นกฎหมายของพระสงฆ์ไทยฉบับแรกของไทยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นอกจากจะทำให้เกิดผลดีแก่ประเทศชาติในด้านต่างๆ ยังก่อให้เกิดผลดีในส่วนของพระองค์ด้วย ทำให้ฐานะการเมืองของพระองค์มั่นคงขึ้น เพราะ

ประชาชนต่างให้ความจงรักภักดีในฐานะที่ทรงปฏิบัติพระองค์ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมคือทศพิธราช-ธรรม จักรวรรดิวัตร สังคหวัตถุ และทรงเป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภ์อย่างแท้จริงจึงทำให้การปกครองในสมัยของพระองค์ประสบความสำเร็จ และยังสามารถรักษาความเป็นเอกราชของประเทศจากภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกไว้ได้ ทั้งนี้ นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ประชาชนชาวไทย

ความยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ในด้านพุทธศาสนานั้น ได้เป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้ปกครองที่ได้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างเพื่อให้ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองได้มีความเคารพนับถือและเชื่อฟังอย่างแท้จริงนั้น ยังจะก่อให้เกิดความสงบสุขในบ้านเมืองเพราะทุกคนจะเกรงกลัวต่อการกระทำความชั่วทั้งปวง จากแนวพระราชดำริและผลการปรับปรุงพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ นั้น ได้ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีต่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในอันที่จะประพฤติปฏิบัติตนและทำนุบำรุงในพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปในดินแดนดินไทยได้อย่างยาวนานนั้น ประกอบกับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นทรงเป็นผู้ที่มีจิตใจยึดมั่นนับถือในพระพุทธศาสนา ทรงบำเพ็ญกรรมดีตามคตินิยมของผู้เป็นประมุขเนื่องในทางศาสนาสืบมาแต่โบราณอันเรียกว่า “**ทศพิธราชธรรม**” ซึ่งเป็นหลักธรรมในการปกครองบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความสงบสุขให้บังเกิดขึ้นกับเมืองน่าน ดังที่ปรากฏในเอกสารพื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิดได้กล่าวถึงหลักการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้ใช้หลักทศพิธราชธรรมเพื่อมาปกครองไพร่พลเมืองน่านว่า

“...ศรีสวัสดิ์จกกล่าวทศสราษธรรมสิบประการดังนี้ ทานัง สีลัง บริจาคัง อชชวัง มัททวัง ดับปิง อโกชัง อวิหิงสา ชันติ สัจจา อวิโรชนัง ทานังคือว่า ทือทานอัน ๑ สีลัง ทือรักษาศิล ๕ สีล ๘ เป็นถ้วน ๒ บริจาคัง สละข้าวของ ช้าง ม้า เสื้อผ้า เงินคำ ที่ดินทือแต่เสนาอา มาตย์และมิตรสหาย เป็นถ้วน ๓ อชชวัง มีปรกติอันชื่อถ้วน ๔ มัททวัง มีปรกติคืออ่อนน้อมในผู้ เฒ่าผู้แก่เป็นถ้วน ๕ ดับปิง ทือกระทำการกิจการอันกลัวและร้อนแก่ข้าศึกคือบาป อโกชัง บ่อ เคื่องเคียดเป็นถ้วน ๖ อวิหิงสา บ่อเบียดเบียนเยี้ยะร้ายแก่ประชารัฐชาวบ้านชาวเมืองเป็นถ้วน ๗ ชันติ มีปรกติอันอดใจเป็นถ้วน ๘ สัจจา มีสัจจะอันหมั่นเที่ยงรู้อยู่รู้กลางเป็นถ้วน ๙ อวิโรชนัง คือบรีตมังยังจาริตครองประเพณีแห่งท้าวพระยาอันเป็นแล้ว เมื่อก่อนนั้น เป็นถ้วน ๑๐ แล...” (พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด จังหวัดน่าน 2541: 67) การปกครองโดยหลักธรรมของผู้ปกครอง นั้นสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นศรัทธาในพุทธศาสนาของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งแสดงให้เห็นปรากฏเห็นในการทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาในเมืองน่าน

ในพงสาวดารเมืองน่านยังได้กล่าวถึงการทำนุบำรุงในพระพุทธศาสนาของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตั้งแต่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอุปราช จนกระทั่งเป็นเจ้าเมืองน่าน โดย

ได้ปรากฏถึงการสร้างวัดวาอาราม ปฏิสังขรณ์และบูรณะวัด รวมทั้งการบริจาค การถวายทานต่างๆ เพื่อเป็นการทำนุบำรุงในพุทธศาสนาของเมืองน่าน ดังนี้

(1) ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2249) สร้างพระวิหารวัดคอยธาตุเขาน้อย 1 หลัง กว้าง 5 สอก ยาว 8 วา 2 สอก มีหน้ามุขออก 3 ด้าน ก่อฐานพระประธานไว้กลางพระวิหาร พระวิหาร เครื่องไม้สักก่ออิฐโอบปูนหลังคามุงกระเบื้องไม้สัก ประดับด้วยแก้วและปิดทองคำด้วยงดงาม เสียค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 4,839 บาท

(2) ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดแช่แห้ง 1 หลัง ยาว 10 วา 2 สอก 10 นิ้ว กว้าง 4 วา 2 สอก 10 นิ้ว และได้ซ่อมแซมฐานพระไสยาสน์พระวิหารก่ออิฐถือปูนมุงกระเบื้องไม้ยมเพดานลงรักปิดทอง และก่อสร้างกำแพงแก้วรอบพระวิหาร 4 ด้าน ยาวด้านละ 18 วา 2 สอก 10 นิ้ว ได้ว่าจ้างช่างชาวพม่ามาเป็นควบคุมการก่อสร้าง เสียค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นเป็นเงิน 4,000 บาท

(3) ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) สร้างกุฏิสำหรับพระครูนนทสมณจารย์เจ้าคณะจังหวัด 1 หลัง 8 ห้อง ยาว 9 วา กว้าง 2 สอก กว้าง 2 วา พื้นกระดานและฝากระดานทำด้วยไม้ตะเคียนและไม้สักหลังคามุงกระเบื้อง มีระเบียงยาวตามกุฏิ 1 ด้าน มีหน้ามุขออก 1 ข้าง และมีเพดานตลอด กั้นฝาเป็นห้อง สูงตั้งแต่พื้นดินถึงพื้น 4 สอก ตั้งแต่พื้นถึงช่อ 8 สอก ทั้งหมดเสียค่าใช้จ่ายไปจำนวน 2,500 บาท

(4) ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) ได้สร้างพระเจดีย์แช่แห้งน้อยจำนวน 1 หลัง ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปองค์เข้ามาประดิษฐานไว้ในโกฐุทำด้วยทองคำ แล้วเอาประจุโกฐุแก้ว แล้วเอาเข้าบรรจุในกำป็นใหญ่ และมีดอกไม้ทองคำเป็นพวงๆ มีเครื่องสักการบูชาหลายอย่างหลายประการ แล้วเอาเข้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์ดังนี้ การก่อสร้างสิ้นเงินไป 4,406 บาท 92 สตางค์

(5) ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453) ได้ก่อสร้างหอพระไตรปิฎกในบริเวณวัดช้างค้ำ 1 หลัง 8 ห้อง ยาว 16 วา 1 สอก กว้าง 5 วา 2 สอก หลังคาทำเป็นชั้นๆ ก่ออิฐทาสี เครื่องบนไม้สัก มุงกระเบื้องไม้สัก ทำอย่างแน่นหนา มีเพดานหน้าจั่ว 2 ข้าง และเพดานทำเป็นลวดลายต่างๆ ลงรักปิดทอง และประดับด้วยแก้วสีต่างๆ พระสมุหอินทร์ การก่อสร้างเสียค่าใช้จ่ายเป็นเงิน 23,558 บาท

ในสกเดียวกันนี้ ได้สร้างโรงอุโบสถวัดแช่แห้งน้อย จำนวน 1 หลัง เครื่องบนไม้สัก หลังคามุงกระเบื้องไม้สัก ก่ออิฐถือปูน ข้างในมีเพดานลงรักปิดทองและปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปในพระอุโบสถนั้นอีก 3 องค์ ลงรักปิดทองใหม่ หดเงินไป 4,000 บาท

ในสกเดียวกันนี้ ได้สร้างพระวิหารวัดสวนหอม ตำบลหัวเวียงจำนวน 1 หลัง ก่ออิฐถือปูนมีเพดาน ลงรักปิดทอง หดเงินไป 4,600 บาท

ในศกเดียวกันนี้ ได้ปฏิสังขรณ์พระวิหารใหญ่วัดช้าง 1 หลัง เปลี่ยนเครื่องบนไม้สัก และต่อมานำมุกออก 1 ห้อง รวมเป็น 8 ห้อง ทำตามรูปเดิม เป็นแต่หน้ามุขและเปลี่ยนเครื่องบน หลังคามุงกระเบื้องดิน ประดับตกแต่งเสาในพระวิหารและเพดานกับหน้าจั่วทั้ง 2 ช้าง ทำเป็นลวดลายลงรักปิดทอง และประดับแก้วสีต่างๆ กับช่อมแซมฐานพระประธานและธรรมมาสน์ ลงรักปิดทอง กับปิดทองพระประธานในพระวิหารนี้ และมีการทำบุญฉลองเป็นการใหญ่โต ครีกรื่นมาก สิ้นเงินไป 12,419 บาท 85 สตางค์

ในศกเดียวกันนี้ ได้ซ่อมแซมห้วยนาควัดพระธาตุแช่แห้ง ซึ่งแตกหักลงมาทั้งสองหัวสิ้นเงิน 300 บาท และได้ก่อสร้างสระน้ำที่วัดพระธาตุแช่แห้ง กว้าง 12 วา 4 ศอก ด้าน ด้านเท่าๆ กัน ก่ออิฐถือปูน เพื่อให้สัตว์ได้อาศัยน้ำ สิ้นเงินไป 300 บาท และสร้างพระเจดีย์ใหญ่ในวัดสวนตาล แต่ยังไม่สำเร็จพระเจ้าสุริยพงษ์ได้ถึงพิราลัยไปเสียก่อน ต่อมานายพลตรี เจ้าอุปราชผู้รั้งตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมือง ผู้เป็นน้อง และเจ้านายบุตรหลาน ได้จัดการซ่อมสร้างต่อไปจนสำเร็จ (ราชวงศาศปกรณัม พงศาวดารเมืองน่าน)

จากหลักฐานที่ปรากฏดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดในการปกครองของผู้ปกครองที่ได้ให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาและใช้หลักธรรมในการปกครองไพร่พลเมืองของตน เพื่อให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุขร่มเย็นนั้น ถึงแม้ว่าเมืองน่านจะมีความแตกต่างกันทางด้านวัฒนธรรม ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี กับทางชาวไทยสยาม แต่พระเจ้าสุริยพงษ์มริตเดชฯ จึงได้พยายามใช้พุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางในการควบคุมคนในสังคมให้ยึดถือศาสนาพุทธคือศาสนาประจำชาติไทย ซึ่งชาวเมืองน่านก็เป็นชาวไทย จึงต้องมีความเคารพศรัทธาร่วมกันช่วยกันทำนุบำรุงพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดศูนย์รวมความศรัทธาร่วมกันระหว่างชาวเมืองน่านและชาวไทยสยามได้ทำให้ชาวเมืองน่านไม่ได้เกิดความรู้สึกแปลกแยกแตกต่างกันแต่อย่างใด

การควบคุมคนด้วยพุทธศาสนาและความเชื่อในเรื่องผีของผู้ปกครองนั้นย่อมทำให้สังคมนั้นๆ เกิดความสงบสุขเนื่องจากคนในสังคมมีความเชื่อเดียวกัน และชาวเมืองน่านก็ยึดมั่นในจารีตประเพณีร่วมกันแทบจะไม่มีชาวเมืองน่านที่กล้ากระทำการในสิ่งที่เรียกว่าผิดจารีตของบ้านเมือง ด้วยเกิดความเกรงกลัวว่าจะมีภัยอันตรายถึงชีวิตได้ อาจกล่าวได้ว่าการใช้ความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาในการควบคุมคนในสังคมเมืองน่าน ได้ผลมากกว่าการใช้กฎหมายบ้านเมืองบังคับอีกด้วย แนวความเชื่อดังกล่าวมาควบคุมคนไพร่พลในเมืองน่านนั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของพระเจ้าสุริยพงษ์มริตเดชฯ ที่ต้องการให้ชาวเมืองน่านอยู่ในสังคมอย่างสงบเรียบร้อย ซึ่งมีความเชื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้

4.1.2 แนวคิดสมัยใหม่ในการจัดการปกครองเมืองน่าน

ก่อนที่เมืองน่านจะได้รับการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น พบว่ารูปแบบการบริหารการปกครองอำนาจอยู่ที่เจ้าผู้ปกครองรวมทั้งชนชั้นผู้ปกครองทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเจ้าเมืองเจ้านาย ท้าวขุน พ่อเมืองนายบ้าน และพระสงฆ์ เนื่องจากกลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้มีบทบาทในการร่วมกันฟื้นฟูบ้านเมือง จึงมีอำนาจในการปกครอง ชาวเมืองน่านมักเรียกเจ้าเมืองว่า “เจ้าหลวง หรือ เจ้ามหาชีวิต” (เจ้าสมปรารถนา ณ น่าน สัมภาษณ์ วันที่ 11 ธันวาคม 2553) เจ้าหลวงนั้นหมายถึงตำแหน่งสูงสุดของผู้ปกครอง ทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของชาวเมืองน่าน มีอำนาจในการตัดสินใจเด็ดขาด และลงโทษตามที่เห็นว่าสมควร สำหรับ “เจ้ามหาชีวิต” นั้น เป็นคำที่บ่งบอกและแสดงออกถึงความเกรงกลัวในอำนาจของเจ้าเมืองน่าน เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด มีอำนาจเด็ดขาด คำสั่งของเจ้ามหาชีวิตนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์จึงมักมองว่าเจ้าเมืองเป็นเจ้าของแก่ชีวิตของชาวเมืองน่าน รูปแบบการปกครองจึงมีรูปแบบที่เรียกว่า “เจ้าชั้นทั้ง 5” ซึ่งประกอบด้วยเจ้าเมืองน่าน และผู้ช่วยเหลือเจ้าเมืองน่านในการปกครอง ซึ่งล้วนแต่เป็นเครือญาติกับเจ้าเมืองอีก 4 ตำแหน่ง คือ พระยาอุปราช พระยาราชวงศ์ พระยาราชบุตร และพระยาบุรีรัตน์ (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2552: 354) มีหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าเมืองในการปกครองแต่ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ การตัดสินใจทางการเมืองเป็นอำนาจของเจ้าเมืองแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นระบบการปกครองที่ผูกอำนาจไว้ที่เจ้าเมืองแต่เพียงผู้เดียว ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองขึ้นในเมืองน่านจึงได้มีการนำระบบราชการเข้ามาใช้แทนระบบ “เจ้าชั้นทั้ง 5” และได้รับความเห็นชอบและยินยอมจากพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เนื่องจากวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลที่มองเห็นว่าเมืองน่านนั้นไม่ใช่เมืองปิดอีกต่อไปแล้ว และได้รับผลกระทบจากการล่าอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศสและประเทศอังกฤษ หากยังมีการปกครองแบบเดิม อันจะทำให้เมืองน่านต้องเสียเปรียบทางด้านการเมืองการปกครอง

ในการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองล้านนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าในช่วงแรกได้ปฏิรูปการปกครองเฉพาะในหัวเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เท่านั้น เพื่อแก้ปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนและปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ ต่อมาในพ.ศ. 2416 จึงเกิดการทำสัญญาเชียงใหม่ และรัฐสยามได้ส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยันต์) ปลัดบัญชีกรมพระกลาโหม (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2552 : 413) ไปเป็น “ข้าหลวงสามหัวเมือง” เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนและนับว่าเป็นครั้งแรกที่ได้มีการส่งข้าหลวงขึ้นไปประจำการที่เชียงใหม่เพราะก่อนหน้านั้นได้เคยส่งแต่ข้าหลวงเฉพาะกิจขึ้นมาเท่านั้นซึ่งจะขึ้นมาเป็นครั้งคราวเมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น การส่งข้าหลวงมาประจำการนั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่จะพยายามรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่งในเบื้องต้นนั้นพบว่ก็ยังคงค่อยเป็นค่อยไปเพื่อรักษาน้ำใจของเจ้าผู้ครองนคร สำหรับเมืองน่านนั้นยังคงให้มีการ

ปกครองก่อนข้างอิสระอำนาจยังอยู่กับเจ้าผู้ครองนครเพียงแต่ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปให้ตามธรรมเนียมประเพณีของหัวเมืองประเทศราชเท่านั้น ต่อมาในพ.ศ. 2427 ได้มีการทำสัญญาเชียงใหม่ครั้งที่ 2 ซึ่งในครั้งนี้ได้มีการขยายขอบเขตการควบคุมมาถึงเมืองน่านด้วยทำให้มีการจัดการปกครองแบบใหม่ขึ้นในเมืองน่านอย่างจริงจังใน พ.ศ. 2439 โดยพระยาสุนทรนุรักษ์ ข้าหลวงที่สองประจำเมืองน่านกับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ครองนครน่านซึ่งเป็นผู้ที่มีความสำคัญและบทบาทในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในเมืองน่านเป็นอย่างมาก เพราะพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้เล็งเห็นความสำคัญที่จะให้เมืองน่านได้รับการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยเหมือนเมืองอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากสิ่งที่ต้องการให้ข้าหลวงใหญ่เร่งจัดการปกครองในเมืองน่านให้เป็นแบบเดียวกับเชียงใหม่ทั้งที่ข้าหลวงใหญ่เห็นว่ายังไม่ถึงเวลาอันสมควร ซึ่งหากเปรียบเทียบกับเมืองอื่นๆ ที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงนั้นพบว่าสถานการณ์การเมืองในเมืองน่าน นั้นมีความสงบเรียบร้อยมากกว่าหัวเมืองอื่นๆ ที่มักเกิดการแก่งแย่งชิงอำนาจกันเสมอ ทั้งนี้เพราะพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นสามารถที่จะควบคุมอำนาจของตนอย่างมั่นคงและมีความจงรักภักดีต่อรัฐสยาม

แนวคิดสมัยใหม่ในการจัดการปกครองเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นสะท้อน ได้จากการยอมรับการเปลี่ยนแปลงการปกครองหลายๆ ด้านอาทิเช่น

1) นำระบบราชการในการปกครองเมืองน่าน

พบว่าได้มีการแบ่งหน้าที่การทำงานและความรับผิดชอบออกเป็นสัดส่วนซึ่งส่งผลให้อำนาจการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ซึ่งเคยรวมอยู่ที่เจ้าเมืองแต่ผู้เดียวกระจายออกไปมีหน่วยงานสูงสุดที่มีอำนาจในการบริหารราชการทั่วไปเรียกว่า **เจ้าสนามหลวง** การจัดการในรูปแบบนี้จะเห็นได้ว่าผู้ที่มีความสำคัญและมีอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการได้แก่ ข้าหลวงประจำเมืองตรงกันข้ามกับเจ้าผู้ครองนครซึ่งเคยเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดแต่เดิมต้องหมดอำนาจลง ไม่มีอำนาจที่จะตัดสินใจขาดอะไรอีกต่อไป อำนาจหน้าที่ที่มีเหลืออยู่นั้นก็เป็นเรื่องที่ต้องผ่านการเห็นชอบจากการประชุมเจ้าสนามทั้งสิ้น โดยกำหนด ตำแหน่ง 6 เสนาขึ้น โดยจัดเจ้านายให้ทำหน้าที่ในตำแหน่งต่างๆ กัน คือ เจ้าอุปราชว่าการตำแหน่งยุติธรรม เจ้าราชวงศ์ว่าการตำแหน่งมหาดไทย เจ้าบุรีรัตน์ตำแหน่งทหาร เจ้าราชบุตรตำแหน่งคลัง เจ้าสุริยวงษ์ตำแหน่งวัง นายน้อยบัวเรียวตำแหน่งนา (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/158 เรื่องการจัดการปกครองเมืองน่าน และบริเวณเมืองขึ้นของเมืองน่าน 2 มิถุนายน ร.ศ. 119 -4 สิงหาคม ร.ศ. 125) โดยตำแหน่งเหล่านี้ล้วนเป็นเจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครน่าน ที่ต้องการฝึกให้ปกครองบ้านเมืองโดยอยู่ภายใต้ของระบบราชการซึ่งระบบราชการที่เจ้าสนามหลวงได้วางไว้ได้มีการแบ่งลำดับชั้น และจัดวางอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบลดหลั่นกันไปภายใต้แนวปฏิบัติที่เป็นแบบแผน มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับระบบราชการไว้มากมาย เช่น สถานที่ราชการ กำหนดเวลาทำราชการ วันหยุดราชการ แบบแผนการ

รายงานข้อราชการ แบบฟอร์มการเขียนหนังสือราชการ การตั้งตำแหน่งและการลาราชการ เป็นต้น ขอมรับการดำเนินงานอย่างเป็นระเบียบแบบแผนบังคับด้วยเวลา คือ กำหนดให้ข้าหลวง เจ้าผู้ครองเมือง ตลอดจนพนักงานข้าราชการทั้งหมด มีเวลารับราชการในสนามวันหนึ่งไม่ต่ำกว่า 6 ชั่วโมง โดยเริ่มตั้งแต่ 10.00 น. ไปจนถึง 16.00 น. ซึ่งการนำระบบราชการมาใช้ในเมืองน่าน ได้เป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสมัยใหม่ในการจัดรูปแบบการปกครองโดยการให้การสนับสนุนให้มีระบบราชการในเมืองน่าน เพื่อทำหน้าที่ในการบริหารบ้านเมืองร่วมกันจากที่เคยเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าเมืองแต่เพียงผู้เดียว

2) จัดการการศึกษาสมัยใหม่ขึ้นในเมืองน่าน

สำหรับการศึกษาของชาวเมืองน่านก่อนได้รับการเปลี่ยนแปลงนั้นพบว่า ชาวเมืองน่านนิยมส่งเสียบุตรชายเข้าเป็นเด็กวัดเพื่อศึกษาหาความรู้ เนื่องจากไม่มีโรงเรียนเกิดขึ้นในเมืองน่าน เด็กชายจึงมีโอกาสได้เล่าเรียนหรือมีการศึกษามากกว่าเด็กผู้หญิง การเรียนการสอนส่วนใหญ่มีพระสงฆ์เป็นผู้สอนวิชาที่เรียนส่วนใหญ่คือ การศึกษาพระธรรม ศึกษาอักษรธรรม ล้านนา ศึกษาในเรื่องของโหราศาสตร์ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นว่าส่วนใหญ่เป็นการเรียนการสอนเพื่อบำรุงรักษาพุทธศาสนาโดยมีวัดเป็นสถานศึกษาที่สำคัญ เด็กชายที่เข้ามาเรียนโดยเป็นเด็กวัดแล้ว ต่อมาส่วนใหญ่ได้ทำการบวชเรียนเป็นสามเณรและพระสงฆ์ต่อไป หากเด็กชายคนใดที่ไม่ประสงค์จะบวชเรียนต่อไปก็มักจะศึกษาวิชาโหราศาสตร์ วรรณกรรม วิชาแพทย์แผนโบราณ งานช่างฝีมือต่างๆ เพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพต่อไป รูปแบบการเรียนการสอนดังกล่าวในเมืองน่าน ทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เห็นว่าควรจะต้องมีการปรับปรุงและจัดการด้านการศึกษาสมัยใหม่ให้เกิดขึ้นในเมืองน่าน เพราะรูปแบบการเรียนการสอนหนังสือดังกล่าวที่เรียนกับพระสงฆ์เป็นกระบวนการสอนหนังสือตามจารีตท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายร้อยปีทั้งในเรื่องของภาษา ตัวอักษร ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัญหาสำหรับการสื่อสารกับชาวสยามในสมัยก่อน

การนำพาบ้านเมืองไปสู่ความทันสมัยนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ให้ความสำคัญในการที่จะให้ราษฎรมีการศึกษามากขึ้น ทั้งนี้เพราะในระยะแรกข้าราชการพื้นเมืองที่เข้ามารับราชการยังไม่มีความรู้เพียงพอและมีปัญหาทางด้านการสื่อสารระหว่างภาษาไทยกลางและภาษาพื้นเมือง พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดการการศึกษาสมัยใหม่ขึ้นในเมืองน่าน ซึ่งการศึกษาเดิมของเมืองน่านเป็นลักษณะกระบวนการถ่ายทอดความรู้ตามจารีตของท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายร้อยปีทั้งในเรื่องของภาษา ตัวอักษร ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม การเรียนการสอนจึงเป็นไปเพื่อบำรุงรักษาพุทธศาสนาโดยมีวัดเป็นสถานศึกษามีพระเป็นผู้สอนวิชาที่เรียนส่วนใหญ่คือพระธรรม อักษรธรรมล้านนา โหราศาสตร์ วรรณกรรม

แพทย์แผนโบราณ ฯลฯ ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนั้นยังเป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มเท่านั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯจึงได้เห็นความสำคัญของการศึกษาและต้องการที่จะให้เจ้านายบุตรหลานและราษฎรได้มีโอกาสในการศึกษา จึงได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นมาโดยในเบื้องต้นได้บริจาคที่ดินและทุนทรัพย์ส่วนตัวให้สร้างโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2450 ชื่อว่าโรงเรียนสุริยานุเคราะห์ โดยครั้งแรกได้เปิดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้น ป.1 ถึง ป. 3 ต่อมาในพ.ศ. 2457-2458 จึงได้เปิดสอนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3-4 ลักษณะอาคารโรงเรียนเป็นเรือนปั้นหยา มีมุขหน้าทำด้วยไม้ตะเคียนทั้งหลัง มุงด้วยกระเบื้องไม้ยม ขนาดยาว 9 วา 2 ศอก กว้าง 6 วา กั้นเป็น 6 ห้อง เปิดสอนให้มีการเรียนภาษาไทยกลางเพื่อมุ่งให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนอ่านออกเขียนได้เป็นสำคัญ และต้องการสนับสนุนให้ผู้ที่ยังเรียนหนังสือสามารถเข้าสู่ระบบราชการแบบใหม่ซึ่งกำลังขาดแคลนบุคคลในระบบราชการ ในขณะนั้น การจัดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสมัยใหม่ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯที่ได้สอดคล้องและรับกับนโยบายการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลสยามทั้งนี้เพื่อต้องการให้เมืองน่านได้มีการพัฒนาเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับหัวเมืองอื่นๆ ที่รัฐสยามต้องการ ดังนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯจึงไม่ได้ริโรที่จะพยายามจัดการการปกครองในเมืองน่านให้เกิดความเรียบร้อยเป็นอย่างที่สุด โดยไม่ได้คำนึงถึงอำนาจทางการเมืองที่เคยมีอยู่ต้องถูกกลืนไปแต่อย่างใด

4.1.3 แนวคิดการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม

แนวคิดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯในด้านของความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามนั้น พบว่าตั้งแต่ครั้งยังเป็นอุปราชเมืองน่านจนกระทั่งได้รับการแต่งตั้งเป็นพระเจ้านครน่านนั้น พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯได้มีบทบาทและได้รับการยกย่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องของความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีที่มีต่อรัฐสยาม โดยได้ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้นำในด้านการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของรัฐสยาม แม้ว่าชาวเมืองน่านจะมีความแตกต่างเรื่องเชื้อชาติ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสาเหตุที่ชาวไทยสยามมีความแตกต่างจากชาวล้านนาเมืองน่าน เพราะมาก่อนกำเนิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดินแดนเมืองน่านในอดีตเป็นอาณาจักรล้านนาซึ่งมีประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม มีภาษาเขียนและภาษาพูดเป็นของท้องถิ่น นอกจากนั้นชาวเมืองน่านยังมีความใกล้ชิดกับชาวพม่า เงี้ยว ลื้อ ลาว เพราะถูกพม่าครอบครองถึงสองร้อยกว่าปีจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาโดยตลอดไม่ว่าทั้งด้านการติดต่อค้าขาย การสมรส เป็นต้น ต่อมาเมื่อเกิดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางจึงทำให้เกิดความห่างเหินกันชาวไทยสยามมองว่าชาวเมืองน่านและชาวล้านนาเป็น “ชาวลาว” และเจ้านายบุตรหลานเมืองน่านถูก

เรียกว่า “เจ้าลาว” ดังเช่นที่มีปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

“...การที่จะจัดหัวเมืองลาวให้เรียบร้อยนั้นจะต้องเวลานาน ควรหาผู้ใดผู้หนึ่งไปตากหางหาลู่ทางให้โปร่งก่อน ถ้าจะเอาคนอื่นที่ไม่เป็นคนคุ้นเคยแก่ราชการในกรมหรือไม่ที่เป็นที่นับถือแก่พวกลาวก็อาจเกิดขัดข้องได้” (เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1ก/7 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบารามปรปักษ์ ที่ ร.468/45 ลงเดือน 2 จ.ศ. 1245 (มกราคม พ.ศ. 2426) ความแตกต่างทางภาษาพูดและภาษาเขียนจึงทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกและส่งผลในการขาดสำนักแห่งความเป็นพลเมืองไทยร่วมกันซึ่งเหตุการณ์ในเมืองน่านนั้นกล่าวได้ว่าทำให้เป็นอุปสรรคต่อการจัดการการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้ดังที่ปรากฏในรายงานของรพระยาสุนทรบุรีรักษ์ ข้าหลวงเมืองน่าน ตอนหนึ่งว่า

“การปกครองในนครน่านนี้...การจัดระเบียบไม่มีข้อขัดขวางอย่างหนึ่งอย่างใดแต่การบังคับบัญชาย่อมเป็นการลำบากอยู่ เพราะคนในพื้นที่บ้านเมืองนี้มีหลายชาติหลายภาษา และเป็นคนโหล่ของฟากตะวันออกโดยมาก ซึ่งฝรั่งเศสตั้งถ้าจะเกลี้ยกล่อมอยู่ต้องอาศัยเอาน้ำเย็นเข้าลูบอนุโลมตามการ และทั้งมีประเพณีเดิมและการถือผี...ซึ่งเห็นด้วยเกล้าฯจะลบล้างยังไม่ได้ ต้องปล่อยให้ไปไปตามเดิมอยู่ก่อน แต่ต้องเปลี่ยนแปลงทีละเล็กทีละน้อยอย่าให้รู้ตัวได้ ราชการจึงจะดำเนินโดยสะดวกไม่มีข้อขัดขวางอย่างใด...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/158 เรื่องจัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองน่าน 2 มิถุนายน ร.ศ. 119 – 9 สิงหาคม ร.ศ. 125) จากหนังสือรายงานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมประเพณีนั้นมีผลต่อการจัดการเมืองน่านเพื่อเข้าร่วมเป็นศูนย์กลางเดียวกันกับรัฐสยาม จึงพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปเพื่อไม่ให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกของพลเมืองได้ ความแตกต่างเหล่านี้มีผลกระทบต่อการแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม ด้วยความที่เมืองน่านได้ปกครองตนเองมายาวนานชาวเมืองน่านต่างให้ความเคารพเชื่อฟังและจงรักภักดีต่อเจ้าผู้ครองนครน่าน และมีความเชื่อร่วมกันว่าเจ้าผู้ครองนครนั้นเปรียบเสมือนเป็น Wเจ้ามหาชีวิต” หรือพระมหากษัตริย์แห่งเมืองของตน ที่สามารถชี้ความเป็นความตายแก่ตนได้จึงเกิดความเคารพยำเกรง ซื่อสัตย์และจงรักภักดีอย่างหาที่สุดมิได้แนวความเชื่อดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิด ความเชื่อและความผูกพันระหว่างเจ้าผู้ครองนครและชาวเมืองน่าน ที่มีร่วมกันมาอย่างยาวนานนั้น ทำให้ชาวเมืองน่านเข้าใจว่าบุคคลผู้ที่ตนควรจะเชื่อฟังและเคารพนับถือตลอดจนจงรักภักดีก็คือเจ้าหลวง หรือเจ้าผู้ครองนคร เมืองน่านแต่เพียงผู้เดียว สำหรับพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามนั้นอาจจะเป็นเรื่องที่ดูเลือนลางห่างไกลจากความรู้สึกของชาวเมืองน่าน เพราะไม่เคยมีโอกาสดำเนินกิจการหรือสัมผัสตัวตนได้จริง

1) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นมีความสัมพันธ์อันดีส่วนพระองค์ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเนิ่นนานตั้งแต่ครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองน่าน ได้เดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ โดยมิได้ขาด เป็นผู้แทนระหว่างรัฐสยามกับเมืองน่านในการติดต่อสื่อสารข่าวสาร เมื่อรัฐสยามต้องการไพร่พลในการทำสงครามก็นำไพร่พลเข้าช่วยเหลือรัฐสยามในการทำสงครามแทบทุกครั้ง รวมทั้งเป็นธุระจัดการและดูแลหัวเมืองขึ้นของเมืองน่านให้มีความจงรักภักดีต่อรัฐสยาม พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ โดยมิได้คำนึงระยะทางที่ห่างไกลกัน แม้ว่าจะมีภัยอันตรายใดๆ ก็ตามและยังต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทางถึง 3 เดือน ถึงแม้ว่าพระองค์ท่านจะมีอายุมากแล้วก็ตามก็หาได้ย่อท้อไม่

2) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นไม่ต้องการให้เมืองน่านต้องตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส เนื่องจากความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา ภาษา และขนบธรรมเนียมประเพณี มีความแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับรัฐสยาม ซึ่งมีความผูกพันและมีความสัมพันธ์อันดีมาด้วยกันมาตลอดยาวนานแล้ว และรัฐสยามได้ปกครองเมืองน่าน ด้วยความเป็นธรรม ให้เกียรติแก่เจ้าเมืองในการปกครอง ไม่มีการกดขี่ ข่มเหง แต่ประการใด จึงทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นทรงเห็นความสำคัญของเมืองน่านที่จะต้องรักษาไว้ไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

3) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นมีความต้องการที่จะให้เมืองน่านได้รับการพัฒนาให้เจริญรุ่งเรือง เหมือนหัวเมืองล้านนาอื่นๆ จึงต้องการให้เมืองน่านได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทางที่ดีขึ้น เนื่องจากในขณะนั้นรัฐสยามกำลังปฏิรูปการเมืองการปกครอง พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงต้องการให้เมืองน่านได้รับการปฏิรูปในด้านการเมืองการปกครองไปด้วย เพื่อนำพาเมืองน่านไปสู่การพัฒนาที่ดีขึ้น ถึงแม้ว่าในการปฏิรูปการเมืองการปกครองในครั้งนั้นจะทำให้อำนาจทางการเมืองของเจ้าผู้ปกครองนครน่าน ถูกลดทอนลง แต่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ หาได้ต่อต้านหรือไม่ยอมรับอำนาจดังกล่าวแต่อย่างใด จึงทำให้การปฏิรูปการเมืองการปกครองในเมืองน่านเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย ซึ่งแตกต่างจากหัวเมืองแปรที่เกิดกบฏเงี้ยวต่อต้านอำนาจรัฐสยาม

4) ในบรรดาเมืองขึ้นของเมืองน่านนั้น ในบางเมืองมีความใกล้ชิดและสนิทสนมกับฝ่ายทางหลวงพระบาง และมีโอกาสที่จะต้องตกเป็นเมืองขึ้นของหลวงพระบางซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งทางเมืองน่านได้พยายามเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองเหล่านั้นให้เห็นถึงความสงบสุข ในการเป็นเมืองขึ้นของรัฐสยาม แต่ในบางครั้งก็สุดกำลังที่จะรักษาไว้ได้ จึงเกิดการทำสงครามทางเมืองน่านจึงได้รับพระราชทานความช่วยเหลือในเรื่องของอาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีความทันสมัย จึงทำให้เมืองขึ้นเหล่านั้นไม่กล้าที่จะแข็งข้อต่อเมืองน่านอีกต่อไป

5) การที่รัฐสยามได้ส่งข้าหลวงและข้าราชการเข้ามาช่วยเหลือเจ้าเมืองน่านในการจัดการปกครองนั้น ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีร่วมกันระหว่างข้าหลวง ข้าราชการ ส่วนกลางที่ส่งมากับเจ้านายบุตรหลานในเมืองน่าน ได้ให้ความร่วมมือกันในทุกๆ ด้าน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ภาษา ศิลปะ ที่ดีระหว่างกัน จึงทำให้เกิดความซบซึ้งและมีความรู้สึกว่าเป็นพลเมืองไทยร่วมกัน ไม่ได้เกิดความรู้สึกแตกแยกว่าเจ้านายทางเหนือเป็นเจ้าลาวเหมือนในอดีตอีกต่อไป

6) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงยกหม่อมเจ้าศรีพรหมมา บุตรสาวให้เป็นบุตรบุญธรรมของพระยามหิบาลปริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน์) กับคุณหญิงอื่น ซึ่งในขณะนั้นได้ไปรับราชการเป็นข้าหลวงอยู่ที่เมืองน่าน ต่อมาหม่อมเจ้าศรีพรหมมาได้ติดตามบิดามารดาบุตรธรรมเข้าไปอยู่ที่กรุงเทพฯ และได้ใช้ชีวิตอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เสมือนกับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง จึงทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงมีความภาคภูมิใจและรู้สึกยินดีที่บุตรสาวได้รับเกียรติเป็นอย่างสูงเช่นนั้น

ภาพที่ 4.1 หม่อมเจ้าศรีพรหมมา บุตรสาว พระเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดช ฯ

ที่มา : <http://www.baanmaha.com/community/thread34953.html>

การสร้างความสัมพันธ์อันดีดังกล่าวจึงทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้รับการยกย่องและได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็น “พระเจ้านครน่าน” ซึ่งตำแหน่งดังกล่าวในประวัติศาสตร์ของเมืองน่านยังไม่เคยมีเจ้าผู้ครองเมืองน่านท่านใดที่

ได้รับเกียรติยศที่สูงส่งเช่นนี้ จึงนำมาซึ่งความภาคภูมิใจของชาวเมืองน่านนับว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกันระหว่างเมืองน่านและรัฐสยาม

นอกจากนั้นยังได้รับการยกย่องจากสมเด็จพระยาคำตรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่มีถึงกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ตอนหนึ่งว่า

“...เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแลมีความสัตย์ซื่อเป็นอย่างยิ่ง...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16.2/58 กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ที่ 61/430 วันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 121) การได้รับการยกย่องดังกล่าวนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความจงรักภักดีที่ผู้สัมผัสรับรู้ได้ นอกจากการได้รับการยกย่องชมเชยจากชาวรัฐสยามด้วยกันแล้ว พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ยังได้รับการยกย่องจากชาวต่างชาติที่ได้เดินทางเข้ามาสำรวจแหล่งแร่ในเมืองน่าน โดยได้บันทึกถึงความประทับใจในพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ไว้ว่า

“เจ้าเมืองน่านคนใหม่รูปร่างสมส่วน ผมสีดอกเลา เขาเป็นคนที่รูปร่างหน้าตาดี มีลักษณะแบบๆ แบบชาวอินโดจีนให้เห็นเพียงเล็กน้อย และเมื่อได้สนทนาด้วยความรู้สึกบนสีหน้าของเขาที่สดุดีผิดแผกไปจากที่ได้เห็นบนใบหน้าของข้าราชการสยามโดยทั่วไป บุคลิกความมุ่งมั่นร่าเริงรอยความมีคุณธรรมซึ่งปรากฏบนใบหน้าที่เป็นผลจากการกราบศึกษาชีวิต มีริมฝีปากที่เป็นเส้นตรงอย่างเด็ดเดี่ยวกับแววตากรุ่นคิดดูจะเป็นลักษณะเฉพาะตัวของคนที่จริงจังกับชีวิตอยู่ข้างไม่มากนักน้อย สีหน้าที่รับรู้อย่างรวดเร็วและความกระตือรือร้นในการสนทนาของเขาทำให้รู้สึกว่าการพูดคุยกับเขาเหมือนการพูดคุยกับชาวตะวันตกที่มีการศึกษา” (สมเจตน์ วิมลเกษม) จากบทความดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีแนวคิดในการแสดงออกถึงความจงรักภักดีไม่ว่าทั้งทางตรงและทางอ้อม จนนำมาซึ่งการได้รับการยกย่องดังกล่าว

ความคิดการแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์แห่งกรุงสยาม ได้ปรากฏให้เห็นถึงการได้รับการยกย่องชมเชย พร้อมทั้งปูนบำเหน็จรางวัลของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามที่ได้พระราชทานให้ พบเห็นได้จากการที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สิ่งของประดับยศ และเหรียญต่างๆ ดังนี้ คือ ตราช้างเผือกชั้นที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2430, ตรามงกุฏสยามชั้นที่ 1 ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440), ตราทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444), ตราช้างเผือกชั้นที่ 2 ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444), ตราปฐมจุลจอมเกล้า ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2446), เหรียญจักรพรรดิมาลา, เหรียญรัชฎาภิเศกมาลา, เหรียญประพาศมาลา, เหรียญทวิธาภิเศก, เหรียญรัชมงคผล, เหรียญรัชมังคลาภิเศก และได้รับพระราชทานเครื่องยศ ได้แก่ สังข์เหลี่ยมทองคำหีบหมากไม้แดง หุ้มทองคำกระบองทองคำกระบี่ฝักทองคำ

นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานสิ่งของสำหรับพระเกียรติยศอาทิ ชฎา เป็นต้น (พงสาวดารเมืองน่าน)

จากการศึกษาวิเคราะห์ถึงแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ผู้วิจัยเห็นว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นบุคคลที่มีแนวความคิดทางการเมืองการปกครองที่มีความทันสมัย มีวิสัยทัศน์กว้างใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีโอกาสรับราชการตั้งแต่อายุยังน้อย มีโอกาสได้พบปะสนทนากับชาวต่างชาติที่เข้ามาในเมืองน่าน จนกระทั่งได้รับการยอมรับจากชาวต่างชาติว่าเป็นบุคคลที่มีบุคลิกอันโดดเด่น มีวิสัยทัศน์ทางการเมืองที่กว้างไกล นอกจากนี้ยังมีโอกาสเข้าร่วมทำสงครามกับฝ่ายรัฐสยาม มีโอกาสในด้านการเป็นตัวแทนของเจ้านายเมืองน่านเข้าเฝ้าองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่เป็นประจำ จึงทำให้มีโอกาสได้เห็นวิสัยทัศน์ทางการเมืองการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ด้านการเมืองการปกครองกับเจ้านายทางฝ่ายรัฐสยาม เป็นประจำสม่ำเสมอ ถึงแม้ว่าเมืองน่านจะอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ แต่จากพงสาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ของการเป็นตัวแทนเมืองประเทศราชได้มีการเข้าเฝ้าเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการอยู่เสมอมิได้ขาด ซึ่งประเด็นนี้เป็นสิ่งที่แตกต่างจากเจ้านายเมืองล้านนาอื่นๆ ที่ค่อนข้างจะแข็งกระด้างและไม่ยอมรับอำนาจทางการเมืองการปกครองแบบสมัยใหม่ของรัฐสยาม ตลอดระยะเวลาที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ รับราชการได้มีผลงานเป็นที่พอพระราชหฤทัยของรัฐสยามหลายด้าน โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อรัฐสยามในการที่จะปกป้องรักษาแผ่นดินของเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส การพยายามปกป้องรักษาเขตแดนไทยไม่ให้ตกเป็นของต่างชาติได้ส่งเสริมให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ โดดเด่นในสายตาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอันมาก เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์เมืองน่านในขณะนั้นมีสภาพเป็นรัฐกั้นชนระหว่างรัฐสยามและฝรั่งเศส ดังนั้นผู้ปกครองจึงมีบทบาทที่สำคัญในการรักษาดินแดนไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงทำหน้าที่ผู้ปกครองที่ดีและสมบูรณ์ในการปกป้องรักษาดินแดนเมืองน่านไว้อย่างดี จนกระทั่งได้รับการยอมรับและเป็นที่โปรดปรานขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างๆ เป็นจำนวนมากดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อเป็นการตอบแทนคุณงามความดีของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามดังกล่าว

4.2 บทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีผลต่อรัฐสยาม

ได้ทรงมีบทบาทต่อการจัดการปกครองเมืองน่าน รวมทั้งบทบาทในการพยายามได้ใช้ความสามารถในการรักษาเมืองน่านให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นในช่วงการล่าอาณานิคม

ของฝรั่งเศสและอังกฤษ กล่าวได้ว่านับตั้งแต่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช เมืองน่านจนกระทั่งถึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพระเจ้านครน่าน นั้น พระองค์ได้ทรงมีบทบาทที่มีต่อการจัดการปกครองเมืองน่านทั้งในด้านการรักษาดินแดนของสยาม เช่นการรักษา ดินแดนเมืองเชียงแขงและเมืองเงิน บทบาทในด้านทำสงครามเมืองเชียงตุง บทบาทการทำสงครามปราบฮ่อ และบทบาทในการปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ซึ่งบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะนั้นเป็นช่วงที่เมืองน่านกำลังประสบกับวิกฤติการณ์กบฏกรานจากต่างชาติ

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นเป็นบุตรชายของพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าผู้ครองนครน่านก่อนที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จะขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองน่านต่อจากบิดานั้นพบว่า ตำแหน่งของเจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครน่าน ได้ลดหลั่นกันไป เพื่อทำหน้าที่เข้าช่วยเหลือ การบริหารงานและปกครองเมือง คือ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้านุริรัตน เจ้าสุริยวงศ์ เจ้าราชภาติวงศ์ เจ้าราชคณัย เจ้าราชสัมพันธวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้าประพันธ์พงษ์ เจ้าชัยสงคราม เจ้าราชญาติ เจ้าวรญาติ ตามลำดับ

ในสมัยที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ยังคงดำรงตำแหน่งอุปราช และเจ้าสุริยวงศ์ และจนกระทั่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่าน นั้นได้มีบทบาทที่สำคัญต่อการจัดการ การปกครองเมืองน่าน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง การทำหน้าที่เป็นเมืองประเทศราชที่มี ต่อกรุงสยาม กล่าวได้ว่าบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในสมัยที่เมืองน่าน ตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐสยามนั้นพบว่าบทบาทที่สำคัญในการทำสงครามเชียงตุง การทำสงครามปราบฮ่อ บทบาทในปกป้องรักษาเขตแดนของรัฐสยาม และการปราบปรามกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ เป็นต้น ซึ่งบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามนั้นได้แสดงให้เห็นว่าเมืองน่านในฐานะที่เป็นเมืองขึ้นของรัฐสยาม ได้ทำหน้าที่ของเมืองขึ้นอย่างสมบูรณ์เพื่อให้เกิดความสงบ เรียบร้อย ต่อบ้านเมืองทำให้เมืองน่านเป็นเมืองที่ไม่มีปัญหาความขัดแย้งทางด้านการเมืองการ ปกครอง อันนำมาสู่ความสงบสุขเรียบร้อยของเมืองน่านในต่อมา

4.2.1 บทบาทในการทำสงครามเมืองเชียงตุง

เมืองเชียงตุงนั้นตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับดินแดนไทลื้อสิบสองพันนา ด้านทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขง ส่วนด้านใต้ติดต่อกับ ล้านนา และด้านทิศตะวันตกจดแม่น้ำสาละวิน ที่ตั้งของเมืองเชียงตุงตั้งอยู่ตอนในภาคพื้นทวีปที่ ลึกมาก เป็นเขตที่มีสภาพภูมิประเทศเกือบทั้งหมดเป็นที่อกเขาสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบแทรกอยู่ เพียงเล็กน้อย ลักษณะภูมิประเทศในเขตตอนบนดังกล่าวแตกต่างกับภูมิประเทศในเขตภาคเหนือ ของประเทศไทย ซึ่งแม้ว่าจะมีภูเขาสูงแต่ยังมีพื้นที่ราบมากกว่าเขตทางตอนบนอย่างชัดเจน สภาพ ภูมิประเทศเช่นนี้ทำให้เมืองในดินแดนในแคว้นเชียงตุงและฉานตะวันออกมีลักษณะเป็นเมืองเล็ก

เมืองน้อยที่กระจายตัวทั่วไปตามหุบเขาต่างๆ ในรัชสมัยรัชกาลที่ 3 รัชสยามได้ส่งเสริมให้ชาวล้านนาเปลี่ยนฐานะจากการเป็นฝ่ายตั้งรับพม่ามาเป็นฝ่ายรุกเข้าไปบริเวณเมืองเชียงตุง ซึ่งอยู่ในเขตอิทธิพลของพม่า ความพร้อมของรัชสยามมีมากขึ้นจึงมีการเร่งทำสงครามโจมตีเมืองเชียงตุงรวม 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และอีก 2 ครั้งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองเชียงตุงในเวลานั้นผู้ปกครองคือ มหาขนาน ร้อยเอกแมคเคล้าด์ กล่าวว่าเป็นเจลิยวลลาด มีความรู้รอบตัว ขณะนั้น (พ.ศ. 2379) มหาขนานมีอายุ 55 ปี แต่ตาบอดเมื่อเป็นหนุ่ม มหาขนานปกครองเมืองเชียงตุงตั้งแต่ พ.ศ. 2356 จนถึง พ.ศ. 2400 คือหลังสงครามเชียงตุงครั้งสุดท้ายแล้ว มหาขนานสนิทสนมกับพม่ามากโดยเฉพาะกับพระเจ้ามินดง ที่จะให้ความร่วมมือช่วยซึ่งกันและกันในยามสันติและสงคราม อีกทั้งพยายามเป็น มิตรกับเมืองเชียงใหม่อีกด้วย (วุฒิชัย มูลศิลป์ 2552: 61) การทำสงครามกับเมืองเชียงตุงของรัชสยามในขณะนั้นพบว่า เมืองน่านในฐานะที่เป็นรัฐชายขอบที่มีดินแดนอยู่ใกล้เคียงกับเมืองเชียงตุงจึงต้องมีบทบาทที่สำคัญในการให้ความร่วมมือในการทำสงครามกับเมืองเชียงตุง

1. โดยรวบรวมและส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ทางกรุงเทพฯ ซึ่งเครื่องราชบรรณาการถือได้ว่าเป็นอย่างไรที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของรัฐบาลไทย ที่ได้รับจากหัวเมืองประเทศราช แม้ว่าเครื่องราชบรรณาการที่ส่งไปจะมีค่าไม่เท่าไร แต่ก็ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเมืองน่านมีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ

2. การเกณฑ์สิ่งของจัดหาสิ่งของที่ต้องการใช้ให้ในราชการกรุงเทพฯ เมื่อใดก็ตามที่ทางกรุงเทพฯ มีงานพระราชพิธีต่างๆ เมืองน่านก็มักจะส่งสิ่งของที่มีค่าหรือสิ่งของที่ของที่ทางกรุงเทพฯ ต้องไปให้ อาทิ ไม้ขนสีก ของป่าที่มีความสำคัญ เป็นต้น

3. การเกณฑ์แรงงานในการเข้าร่วมสงคราม เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อทางกรุงเทพฯ เมืองน่านในฐานะเป็นเมืองประเทศราช จึงต้องยินยอมพร้อมใจในการเกณฑ์พลเมืองเข้าร่วมสงครามที่ทางสยามได้ร้องขอมา เพื่อเป็นยันยันถึงหน้าที่สำคัญของการป้องกันประเทศราชซึ่งถือเป็นหน้าที่สำคัญของประเทศราชที่จะต้องช่วยเหลือกรุงเทพฯ

ต่อมาได้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงที่เกิดขึ้นในล้านนาคือการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้จารีตท้องถิ่นล้านนาในทุกๆ ด้านซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายร้อยปีสิ้นสลายลง การปฏิรูปการปกครองล้านนาเป็นการแทรกแซงอำนาจจากส่วนกลางซึ่งได้ก่อให้เกิดการต่อต้านจากบรรดาเจ้าเมืองเจ้านายทางล้านนาเป็นอันมากจากการปฏิรูปการปกครองในครั้งนี้ แต่เหตุการณ์การต่อต้านดังกล่าวหาได้เกิดขึ้นในเมืองน่านไม่โดยพบว่า การปฏิรูปการปกครองในเมืองน่านเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับหัวเมืองอื่นๆ ในล้านนา สถานการณ์ทางการเมืองในเมืองน่านนับว่าสงบ

เรียบร้อยมากกว่าหัวเมืองอื่นซึ่งส่วนใหญ่ต่างแก่งแย่งชิงอำนาจกันเสมอ ทั้งนี้เพราะพระเจ้าสุริยวงษ์พริตเดชฯสามารถควบคุมอำนาจของตนอย่างมั่นคง (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2539: 444) และมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โดยเห็นได้จากกรณีที่พระเจ้าสุริยวงษ์พริตเดชฯ มีความต้องการให้ข้าหลวงใหญ่เร่งจัดการปกครองในเมืองน่านให้เป็นแบบเดียวกับเมืองเชียงใหม่ ทั้งๆ ที่ข้าหลวงใหญ่เห็นว่ายังไม่ถึงเวลาอันสมควร

ระยะเวลาในการทำสงครามกับเมืองเชียงตุงของรัฐสยามยืดเยื้อมาเป็นเวลานานจนกระทั่งถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แต่ก็ไม่สามารถขยายอาณาเขตไปยังเมืองเชียงตุงได้สำเร็จ ด้วยเหตุผลทางด้านการเมืองของหัวเมืองล้านนา ที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองลำปาง และเจ้าเมืองลำพูน ไม่เต็มใจทำสงครามเชียงตุง ดังปรากฏตามหลักฐานตามรายงานของเจ้าพระยาสุเรนทรราชเสนาต่อเจ้าพระยาสุริยวงษ์ว่า “...การทัพครั้งนี้บุตรพระเจ้าเชียงใหม่ไม่เข้ากระบวนทัพหลวง ไปเสียทางเมืองบุเมืองสาด เกณฑ์แต่บุตรเขยกับพี่น้องห่างๆไปก็ไม่ครบตามเกณฑ์ ครั้งเร่งรัดหาตัวทำพญามาดู แต่ต่อหน้าใช้แต่ปลดแต่ลงลับหลังชอบใจอย่างไรอย่างนั้น ยกทัพไปกลางวัน แต่พอเห็นเพลิงกลางคืนกลับมาบ้านเสีย จะเอากำลังเมืองเชียงใหม่ เมืองลลอร เมืองลำพูน ไปตีเมืองเชียงตุงหนีไม่เปนนราชการเปนนั่น...” (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2537: 98) การที่เจ้าเมืองล้านนาไม่เต็มใจในการเข้าร่วมสงครามนั้น อาจเกิดมาจากการทำสงครามที่ติดต่อกันเป็นเวลายาวนานอาจมองว่าเป็นภาระหนักแก่หัวเมืองล้านนา จึงได้มีการต่อต้านจากเจ้าเมืองทางล้านนาเป็นส่วนใหญ่

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พม่าพยายามได้เข้ามามีอิทธิพลในล้านนาตลอดเวลาทำให้รัฐสยามไม่อาจไว้วางใจพม่าได้ วิธีการป้องกันภัยจากพม่าฝ่ายไทยจึงได้สนับสนุนให้หัวเมืองล้านนาเข้มแข็ง เพื่อที่จะสามารถเป็นปราการด้านเหนือที่สำคัญซึ่งปรากฏว่านโยบายสร้างความเข้มแข็งแก่ล้านนาประสบความสำเร็จในสมัยรัชกาลที่ 3 ล้านนาเปลี่ยนฐานะจากการเป็นฝ่ายตั้งรับศึกพม่ามาเป็นฝ่ายรุกเข้าไปบริเวณเมืองเชียงตุง ซึ่งอยู่ในเขตอิทธิพลของพม่ามีฐานะเป็น “รัฐชายขอบ” ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของสามฝ่ายคือพม่า จีน และล้านนา ซึ่งแล้วแต่ว่าฝ่ายใดจะมีอำนาจ เจ้าเมืองเชียงตุงก็จะยอมสวามิภักดิ์กับฝ่ายนั้น ตามประวัติศาสตร์พญามังรายเป็นผู้สร้างเมืองเชียงตุงเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านด้านเหนือของล้านนา พญามังรายจัดส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครองเมืองเชียงตุง กษัตริย์เมืองเชียงตุงเป็นเชื้อสายราชวงศ์มังรายสืบมาจนกระทั่งถูกรัฐบาลทหารพม่ายกเลิกสถาบันกษัตริย์ลง (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2552: 369-370) สำหรับที่ตั้งของเมืองเชียงตุงนั้นตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับดินแดนไทลื้อสิบสองพันนา ด้านทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขง ส่วนด้านใต้ติดต่อกับล้านนา และด้านทิศตะวันออกจดแม่น้ำสาละวิน ที่ตั้งของเมืองเชียงตุงตั้งอยู่ตอนในภาคพื้นทวีปที่ลึกมาก เป็นเขตที่มีสภาพภูมิประเทศเกือบทั้งหมดเป็น

เทือกเขาสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบแทรกอยู่เพียงเล็กน้อย ลักษณะภูมิประเทศในเขตตอนบนดังกล่าวแตกต่างกับภูมิประเทศในเขตภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งแม้ว่าจะมีภูเขาสูงแต่ยังมีพื้นที่ราบมากกว่าเขตทางตอนบนอย่างชัดเจน สภาพภูมิประเทศเช่นนี้ทำให้เมืองในดินแดนในแคว้นเชียงตุงและฉานตะวันออกมีลักษณะเป็นเมืองเล็กเมืองน้อยที่กระจายตัวทั่วไปตามหุบเขาต่างๆ

1) *สาเหตุของสงครามเชียงตุง* สงครามเชียงตุง เป็นสงครามครั้งสุดท้ายในจำนวน 44 ครั้ง ระหว่างไทยกับพม่า เกิดขึ้นในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สงครามตีเชียงตุงอาจเป็นเพียงสงครามที่ไม่ใหญ่โต แต่สงครามครั้งนี้ก็มีหลายเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะสงครามครั้งนี้ไทยไม่ได้มีเป้าหมายในการยึดครองเชียงตุงโดยตรง แต่เพื่อช่วยเหลือเจ้านายของเชียงรุ่ง หรือ เชียงรุ่ง, จิงหง (Jinghong) (วุฒิชัย มูลศิลป์ 2552: 58) สาเหตุที่เชียงรุ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามเชียงตุงคือ เกิดการแย่งชิงอำนาจกันในเชียงรุ่งของพวกตระกูลดาว (Dao) เพื่อเป็นเจ้าเมือง และต่อมาเกิดกบฏเพราะราษฎรได้รับความเดือดร้อนจากผู้ปกครอง เจ้าของเมืองเชียงรุ่งบางคนหนีไปพึ่งจีน บางคนหนีไปพึ่งพม่า แต่เจ้ามหาอุปราชหรืออุปราชพม่าคือ นางปิ่นแก้วและน้องสาว พร้อมกับครัวชาวเชียงรุ่งจำนวนหนึ่งลงมาพึ่งหลวงพระบาง ซึ่งในเวลานั้นเป็นประเทศราชของไทย หลวงพระบางจึงมีใบบอกกราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2396 และมีบางส่วนภายใต้การนำของเจ้ามหาชัย เจ้านายเมืองเชียงรุ่งได้อพยพครอบครัว ไพร่พลเมือง จำนวน 10,000 กว่าคน (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่มที่ 2 หน้า 142) หนีความจลาจลในบ้านเมืองเข้ามาขอความช่วยเหลือ จากเจ้าเมืองน่าน และได้อพยพไพร่พลมาตั้งอยู่ที่เมืองหลวงภูคา ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน ต่อมาเจ้าเมืองเชียงรุ่งได้แต่งทูตเชิญเครื่องราชบรรณาการเข้ามาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของรัฐบาลสยาม เข้ามาขอความช่วยเหลือจากรัฐสยาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงทรงมีพระราชดำริว่า

“เมืองน้อยมาขอพึ่ง เมืองใหญ่จะไม่อนุเคราะห์ก็ไม่สมควร ฝ่ายเสนาบดีกราบทูลว่า จะต้องช่วยเหลือเมืองน้อย (เชียงรุ่ง) “พระเกียรติยศจึงปรากฏแผ่ไปในนานาประเทศแล้วไพร่พลข้าราชการจะได้รู้จักการศึกสงครามให้ชำนาญไว้ ถ้าจะช่วยเหลือแล้วจะต้องตีเมืองเชียงตุงเสียก่อน.. ถ้าตีเมืองเชียงตุงเสียให้ขาดระยะ พม่าจะยกทัพมาทำอันตรายแก่เมืองเชียงรุ่ง หนทางก็ไกลเสบียงอาหารจะส่งก็อันตราย ถ้าทำได้ดังนี้จึงจะรักษาเมืองเชียงรุ่งไว้ได้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1) ดังนั้นการให้ความช่วยเหลือเมืองเชียงรุ่งนอกเหนือจากการให้ความช่วยเหลือและเมตตาสงสารแล้วแต่สำหรับนัยทางการเมืองการปกครองก็เท่ากับเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับหัวเมืองเชียงรุ่งและเป็นการหวังผลทางการเมืองของรัฐบาลสยามในการเข้าครอบครองหัวเมืองเชียงตุงได้ จากสาเหตุดังกล่าวจึงเป็นผลทำ

ให้เมืองน่านยังจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสงครามเชียงตุงโดยตรง และมีส่วนร่วมในการทำสงครามเชียงตุงทั้งหมดจำนวน 3 ครั้ง

ก่อนที่จะมีการทำสงครามเชียงตุงนั้น ไทยได้ใช้วิธีเกลี้ยกล่อมเจ้ามหาขานนเจ้าเมืองเชียงตุง ให้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อรัฐสยาม แต่ไม่ประสบความสำเร็จ จึงได้มีการแต่งกองทัพจากทางล้านนาเข้าโจมตีเมืองเชียงตุงเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2392 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดให้พระยาเชียงใหม่มหาดวงษ์ (ต่อมาคือพระเจ้านิโตรประเทศ) เป็นผู้รับผิดชอบเกณฑ์กองทัพประเทศราชเข้าตีเมืองเชียงตุง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากเพราะขาดความร่วมมือกัน ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปร่วมกับกองทัพของล้านนาเพื่อทำสงครามกับเมืองเชียงตุง โดยมีความมั่นใจว่าจะประสบความสำเร็จ ดังจะเห็นได้จากตราสารถึงเมืองต่างๆ ในล้านนา ความว่า

“ ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า มีตราขึ้นมาแต่ก่อน ให้พระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยาลำพูน พระยาแพร่ พระยาน่าน เสนาทัพอัปรมาและสมเสียบึงอาหาร ช้าง โคต่างเครื่องศาสตราวุธ ไว้กับบ้านกับเมืองให้พร้อมสรรพถึงเดือน 12 ปีชวดจัตวาสกจะโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพกรุงเทพฯ กองทัพหัวเมือง ยกขึ้นมาบรรจบกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน เมืองแพร่ พร้อมกันไปตีเมืองเชียงตุง คิดเอามาเป็นเมืองขึ้นเมืองประเทศราชให้จงได้ เพราะครั้งนี้สืบราชการ ได้ความมาเป็นอันแน่นว่า พม่ากับอังกฤษเกิดวิวาทเปนศึกใหญ่กับเปนท่วงที มีการอันควรที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงให้สำเร็จดังประสงค์ซึ่งมีมาแต่ก่อน...

สาเหตุดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐสยามต้องมีการทำสงครามกับเมืองเชียงตุงจำนวนถึง 3 ครั้ง และเป็นระยะเวลาที่ยืดเยื้อเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 และได้สิ้นสุดลงเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

2) สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะนั้นได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระยาอุปราชเมืองน่าน พงสวาทราชเมืองน่านได้กล่าวไว้ว่าเมื่อพ.ศ. 2398 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้รับมอบหมายจากเจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้าเมืองน่านในขณะนั้น ให้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อนำตัวท้าวพระยาสิบสองปันนา เจ้าเมืองเชียงรุ่ง มาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และได้ควบคุมเครื่องบรรณาการลงมาถวาย ณ กรุงเทพฯ และได้ทำหน้าที่รวบรวม เครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองขึ้นของเมืองน่านต่างๆ ที่จัดส่งลงมายังกรุงเทพฯ ซึ่งเรื่องนี้เมืองน่านได้รับความไว้วางใจจากกรุงเทพฯ มาก จะเห็นได้ว่าเมื่อครั้งที่พระยาพิชัย ซึ่งได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีใบบอกขึ้นไปยังเจ้าเมืองน่านให้ช่วยตกแต่งเครื่องราชบรรณาการว่า “...ดอกไม้มงเงินทองนั้นพวกถือทำไม่เป็น มีความอ่อนน้อมกับพญาน่านนั้น ก็ให้สมพระเกียรติยศแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่าให้พวกถือเสียใจ...” (หอสมุด

แห่งชาติ เลขที่ 20 จดหมายเหตุนครราชกาลที่ 3 จ.ศ. 1217) จากบันทึกดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของเจ้านายเมืองน่านที่ได้รับความไว้วางใจจากรัฐสยามในการทำหน้าที่เป็นตัวแทนระหว่างรัฐสยามกับเมืองเชียงรุ่ง ซึ่งรัฐสยามก็ได้พยายามให้เมืองน่านทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลและให้ความช่วยเหลือหัวเมืองลื้อล้านนาดังกล่าว เพื่อเป็นการหวังขยายขอบเขตไปยังหัวเมืองเชียงตุง

ในสงครามเชียงตุงครั้งที่ 2 ในขณะนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ดำรงตำแหน่งอุปราชเมืองน่าน ได้เป็นกำลังสำคัญของเมืองน่านในการทำทัฬงสงครามกับเมืองเชียงตุง ทัฬงหลวงของไทยนำโดยกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นแม่ทัพใหญ่ นำกำลังจากกรุงเทพฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือยกทัพมาทางเมืองน่าน สงครามครั้งนี้มีขนาดใหญ่ มีการเกณฑ์คนเกือบสามหมื่นคน เป็นกองทัพหลวง กองทัพล้านนา และกองทัพหลวงพระบางกองทัพของไทยนัดหมายรวมกำลังที่เชียงแสน สำหรับเส้นทางเคลื่อนทัพทางบกที่ผ่านเมืองน่านนั้น ไปยังเมืองเชียงตุง มีดังนี้ คือ เริ่มเดินทางเมื่อวันพฤหัสบดี แรม 12 ค่ำ เดือนยี่ ไปประทับที่ห้วยน้ำฤทธิแขวงเมืองลับแล ทรงผ่านและประทับแรมที่เขาสองแควเมืองลับแล บ้านด่านเมืองแพร่ ค่ายริมแม่น้ำยมเมืองแพร่ บ้านอ้อยแขวงเมืองแพร่ ทุ่งยาวแขวงเมืองน่าน ค่ายหน้าเมืองน่าน บ้านน้ำโค้งและห้วยลับมีดแขวงเมืองน่าน ปางม่วงแขวงเมืองสด บ้านท่าฟ้าแขวงเมืองหง บ้านท่าน้ำโค้งแขวงเมืองสะเลา เมืองสะเลา ปางค้อริมแม่น้ำอิงแขวงเมืองเทิง ห้วยแม่กะด้าแขวงเมืองเชียงจอง บ้านแอบแขวงเมืองเชียงของ บ้านด่านเมืองเชียงแสน เดินทางไปถึงเมืองเชียงแสนเพื่อเตรียมกองทัพเข้าโจมตีเมืองเชียงตุง เมื่อวันจันทร์ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 4 ซึ่งต้องใช้เวลาดำเนินทางรวมทั้งสิ้นประมาณ 3 เดือนเศษ

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เป็นหัวหน้านำกำลังไพร่พลเมืองน่านสร้างพลับพลาที่ประทับแรมสำหรับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เพื่อมาประทับแรมในการพักกองทัพที่เมืองน่านที่ตำบลนาริน ท้องที่อำเภอเมืองน่าน ซึ่งพบว่าใช้เวลาในการก่อสร้างเป็นเวลาจำนวนถึง 1 เดือน หลังจากนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งได้รับคำสั่งจากเจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้าเมืองนครน่าน ในขณะนั้นให้เดินทางนำกำลังไพร่พลเมืองน่านลงไปปรับเสด็จกรมหลวงวงษาธิราช ที่ทำอิฐเมืองพิชัย (จังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน) เพื่อเสด็จขึ้นมาที่เมืองน่าน เพื่อนำทัพจากกรุงเทพฯ ไปทำสงครามที่เมืองเชียงตุง และได้ร่วมเดินทางตามเสด็จทัพของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ไปราชการที่เมืองเชียงตุง ซึ่งในการทำครั้งนี้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เป็นกำลังในการรวบรวมเสบียงอาหาร เป็นกองลำเลียงเสบียงอาหารทั้งจากหัวเมืองน่านหัวเมืองใกล้เคียงร่วมไปกับกองทัพหลวงของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นเวลาถึง 7 เดือนเศษ นอกจากนั้นพงศาวดารเมืองน่านยังได้กล่าวถึงพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ว่าในสงครามเชียงตุงครั้งที่ 2 ได้นำเมืองขึ้นเขตแดนที่ติดกับลาวและสิบสองปันนาส่งกำลังมาร่วมการรบด้วย โดยได้ยกกองทัพไปเมืองเชียงรุ่งสิบสองปันนา เพราะ

กองทัพสยามและกองทัพเชียงใหม่ ลำพูนและลำปางจะไปตีเมืองเชียงตุง ใน พ.ศ. 2396 ปรากฏว่า เจ้านาเยื่อขอเข้ามาสวามิภักดิ์กับกรุงเทพฯ เจ้าเมืองน่านได้ให้เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งยกกองทัพตามไปช่วยกองทัพสยามที่เมืองเชียงตุง แต่กองทัพสยามถอยทัพลงมาก่อน พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และกองทัพของเจ้านายบุตรหลานเมืองน่านจึงได้ยกกองทัพตามกรมหลวงวงศาธิราชสนิทไปตีเมืองเชียงตุงในครั้งที่สองด้วยเช่นกัน และได้เป็นกองหลังคุ้มกันจนลงมาถึงเมืองน่านใน พ.ศ. 2398

แต่ในการทำสงครามเชียงตุงครั้งที่ 2 ไม่สำเร็จเนื่องจากเหตุผลทางด้านภูมิศาสตร์ อาวุธปืนใหญ่ที่ใช้ไม่มีประสิทธิภาพ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท จึงได้ทรงถอนทัพจากเมืองเชียงตุงและมาพักกองทัพที่เมืองน่านกรมหลวงวงศาธิราชสนิท และมีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 4 ถึงความยากลำบากในการตีเชียงตุงว่า อิทธิพลของพม่าในเชียงตุงยังมีอยู่มากและการตีเชียงตุงสำเร็จจะต้องใช้กำลังคนเพิ่มขึ้นอีก 3-4 หมื่นคน ต้องมีอาวุธที่ทันสมัยและมีเสบียงอาหารพร้อมอีกด้วย แต่การพยายามทำสงครามขยายขอบเขตไปยังเมืองเชียงตุงต้องหยุดชะงักลงเมื่อเกิดกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แต่แนวคิดในการขยายขอบเขตของรัฐสยามไปยังเมืองเชียงตุงก็เป็นความหวังของรัฐสยามอยู่เสมอ

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับสงครามเมืองเชียงตุงร่วมกับรัฐสยามมาเป็นระยะยาวนาน ทั้งในการรวบรวมไพร่พลเป็นกำลังทัพในการศึกสงคราม การรวบรวมเสบียงอาหารเพื่อช่วยเหลือกองทัพ การจัดการและดูแลเครื่องราชบรรณาการที่ส่งมาจากหัวเมืองลื้อที่ผ่านเมืองน่าน นับได้ว่ามีบทบาทที่สำคัญในการทำสงครามเมืองเชียงตุงเป็นอย่างมาก อีกทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ของเมืองน่านที่จะได้จากการขยายอำนาจไปสู่สิบสองปันนา อันจะทำให้ชายแดนของเมืองน่านเข้มแข็งขึ้นกว่าเดิม สำหรับเหตุผลทางภูมิศาสตร์ที่เมืองน่านอยู่ใกล้กับเมืองเชียงตุงและการที่เมืองน่านได้ให้การช่วยเหลือเจ้าเมืองเชียงรุ่งเพื่อเป็นที่ลี้ภัยและหลบพักอาศัยอยู่ในเมืองน่าน ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทในการทำหน้าที่ของการเป็นเมืองขึ้นที่ดีของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามเป็นอย่างดี

4.2.2 บทบาทที่มีต่อการทำสงครามปราบฮ่อ

การรุกรานรุกรานของพวกฮ่อ บริเวณทางตอนเหนือและตะวันออกของประเทศลาวซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐสยามถือเป็นเหตุการณ์สำคัญอันหนึ่งที่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เมืองน่านมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นถึงแม้ว่าเมืองน่านจะไม่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการรุกรานของพวกฮ่อก็ตาม แต่ที่ตั้งของเมืองน่านอยู่ใกล้กับบริเวณที่เกิดความวุ่นวายมากที่สุดและเป็นเมืองชายแดนที่สำคัญทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่คุมเส้นทางคมนาคมที่จะเข้าไปในอาณาเขตหลวงพระบางและดินแดนสิบสองปันนา การเดินทางไปปราบฮ่อของรัฐสยามจึงต้องผ่านเมืองน่านและทุกครั้งทีกองทัพจากรัฐสยามยกขึ้นไปปราบฮ่อ เมืองน่าน

มักจะได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ ให้ปฏิบัติหน้าที่ในด้านการให้ความช่วยเหลือต่างๆ แก่กองทัพเสมอ การปราบฮ่อ นับเป็นภารกิจสำคัญอันหนึ่งที่รัฐสยามต้องใช้เวลาเกือบตลอดครึ่งรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในการจัดการกับปัญหานี้ กล่าวคือรัฐสยาม ต้องเสียเวลาในการปราบฮ่อถึงจำนวน 4 ครั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 – 2432 เหตุการณ์จึงสงบลง

การที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ช่วยเหลือกองทัพของรัฐสยามในการปราบฮ่อนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทในการพยายามรักษาปกป้องอาณาเขตของรัฐสยาม ประกอบด้วยเมืองน่านเป็นอีกเมืองหนึ่งในล้านนาที่เป็นที่ต้องการของฝรั่งเศสและอังกฤษดั่งนั้น อาจกล่าวได้ว่าพวกฮ่อนั้นได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสก็เป็นไปได้ หากพวกฮ่อสามารถรุกไล่เขตแดนเข้ามาถึงเมืองน่าน ได้ก็ยังคงจะทำให้ไทยจะต้องเป็นกั๊กกั๊กเขตแดนหัวเมืองล้านนามากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าในการทำสงครามปราบฮ่อครั้งที่ 3 รัฐสยามได้จัดการปราบฮ่อในเขตหลวงพระบางได้ แต่ทว่าความต้องการรุกรานดินแดนของฝรั่งเศสทำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงตามมาคือฝรั่งเศสได้บุกรุกดินแดนสิบสองจุไทยและยึดเมืองไลและเมืองเชียงล้อไว้ไม่ยอมคืน แม้ทางรัฐสยามจะพยายามเจรจาอย่างไรก็ตามจึงเกิดการทำสงครามปราบฮ่อของรัฐสยามเป็นครั้งที่ 4 และเป็นครั้งสุดท้ายเนื่องจากเมืองน่านและรัฐสยามมีกำลังน้อยจึงพ่ายแพ้สูญเสียดินแดนดังกล่าวไปให้แก่ฝรั่งเศส

ศึกสงครามปราบฮ่อของรัฐสยามได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อพ.ศ. 2416 และใช้ระยะเวลายาวนานไปจนถึง พ.ศ. 2432 เหตุการณ์จึงสงบลง การทำสงครามปราบฮ่อ นับได้ว่าเป็นภารกิจที่สำคัญของรัฐสยามในอันที่จะปกป้องดินแดนไม่ให้ถูกรุกราน สำหรับรายละเอียดของฮ่อ และที่มาของสงครามปราบฮ่อนั้นพบว่าในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 24 จดหมายเหตุกองทัพปราบฮ่อ ได้กล่าวไว้ว่า “...ฮ่อนั้นก็คือเจ๊กนั่นเอง เป็นแต่พวกไทยทางฝ่ายเหนือ ไม่เรียกเจ๊ก เขาเรียกฮ่อมาตั้งแต่โบราณ เรียกเจ๊กที่ขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ว่าจีน จึงทำให้ชาวกรุงเทพฯ เข้าใจว่าฮ่อเป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก พวกฮ่อที่มารบกับไทยนั้น ที่จริงเป็นจีนแท้ทีเดียว เดิมจีนพวกนี้เป็นขบถ เรียกพวกของตนว่า “ไต้ผง” หมายถึงชิงเมืองจีนจากอำนาจพวกแมนจู เกิดรบพุ่งกันในเมืองจีนเป็นการใหญ่หลวง ในที่สุดพวกไต้ผงสู้ไม่ได้ ต้องหลบหนีแยกย้ายกันไปเที่ยวชุกซ่อนอยู่ตามป่าและภูเขาในมณฑลต่างๆ ทั้งในมณฑลฮกเกี้ยน กวางไส กวางตุ้ง และเสฉวน มีจีนไต้ผงนั้นพวกหนึ่งประมาณ 4,000 คน ผู้เป็นหัวหน้าชื่ออ้อจาง พวกนี้อพยพหนีเข้ามาในแดนญวนทางเมืองดั่งเกีย เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2408 ญวนเกรงพวกฮ่อจะมาก่อการกำเริบขึ้น จึงออกไปขอกำลังจากจีนที่เมืองซุนหน่า จีนให้กองทัพมีจำนวนพลประมาณ 10,000 คน มาสมทบกับกองทัพญวนยกไปตีพวกฮ่อสู้ไม่ได้ อ้อจาง นายตายในทีรบ ...ปวงนั้นซี ซึ่งเป็นน้องชายอ้อจางได้เป็นหัวหน้าอพยพตั้งตนเป็นอิสระอยู่บนภูเขาที่ชายแดนจีนต่อกับแดนสิบสองจุไทย ได้รุกรานและตีได้เมืองเลากายในแดนญวนเขตดั่งเกียใน

ปีมะโรง พ.ศ. 2411 ต่อมาพวกฮ่อได้เกิดสู้รบและเป็นอริกันเองจึงได้แตกแยกออกเป็น 2 ฝ่ายโดยใช้
 ชงเป็นสัญลักษณ์คือฮ่อชงเหลือง และฮ่อชงดำ สำหรับฮ่อชงดำนั้น ญวนเกลี้ยกล่อมยอมให้ฮ่อ
 ปกครองเมืองตากายขึ้นต่อญวน ฝ่ายฮ่อชงเหลืองไม่มีบ้านเรือนอยู่เป็นหลักแหล่งจึงประพฤติเป็น
 โจรคุมกำลังเที่ยวตีปล้นบ้านเมืองในแดนสิบสองจุไทยและเมืองพวน แห่งใดต่อสู้ถ้าแพ้ฮ่อๆ ก็จับ
 เหล่าตัวนายที่เป็นหัวหน้าฆ่าเสีย แล้วรีบเอาทรัพย์สินสมบัติและจับลูกหลานฆ่าไฟพรเป็นเชลย พวกฮ่อ
 ชงเหลืองเที่ยวตีบ้านเมืองโดยอาการดังกล่าวมานี้ ตั้งแต่ปีแรกในรัชกาลที่ 5 ได้หัวเมืองในแดนสิบ
 สองจุไทยและแดนเมืองญวนหลายเมือง ถึงปีระกา พงศ. 2516 ฮ่อยกลงมาตีเมืองพวน ท้าวขันตีเจ้า
 เมืองเชียงขวางอันเป็นเมืองหลวงในแดนพวนให้ไปขอกำลังญวนมาช่วย ญวนให้กองทัพมากี่ฝ่าย
 แพ้ฮ่อ ๆ จึงได้เมืองเชียงขวาง แล้วปราบปรามแดนพวนไว้ได้ในอำนาจทั้งหมด แล้วจึงมาตั้งค่าย
 ใหญ่อยู่ที่ทุ่งเชียงคำ อันเป็นต้นทางที่จะลงมาหัวเมืองริมแม่น้ำโขง เพื่อจะไปตีเมืองหลวงพระบาง
 ต่อไป...” (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 24 จดหมายเหตุกองทัพปราบฮ่อเล่ม 6 พ.ศ. 2507)

การรุกรานของพวกฮ่อ บริเวณทางตอนเหนือและตะวันออกของประเทศ
 ลาว ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจของไทยถือเป็นเหตุการณ์สำคัญอีกอันหนึ่งที่เป็นปัจจัย
 ส่งเสริมให้เมืองน่านต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำสงครามปราบฮ่อในฐานะเมืองประเทศราช
 ประกอบกับมีเขตแดนที่ติดกับเมืองหลวงพระบาง ในการยกทัพมาปราบฮ่อของไทยจึงต้องผ่าน
 เมืองน่าน ดังนั้นเมืองน่านในฐานะที่เป็นเมืองประเทศราชจึงถือเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่จะต้อง
 ช่วยเหลือไทยในการทำสงครามปราบฮ่อเพื่อความสงบสุขของหัวเมืองประเทศราชทั้งหลายที่กำลัง
 ถูกฮ่อรุกราน สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อการทำสงครามปราบฮ่อนั้น
 พบว่า ในการทำสงครามปราบฮ่อครั้งที่ 3 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เป็นกำลังสำคัญของเจ้าผู้
 ครองน่านในการเข้าร่วมสงคราม การสนับสนุนด้านเสบียงอาหาร การให้ความช่วยเหลือใน
 การขนย้ายอาวุธยุทธโปกรณ์ทั้งหลาย และตลอดจนการอำนวยความสะดวกต่อการเดินทางของ
 ไทยในการทำสงครามครั้งนี้

สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการปราบฮ่อซึ่งใน
 ขณะนั้นได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอุปราชราชวงศ์ ได้เป็นตัวแทนของเจ้าผู้ครองน่านในการนำ
 ช้างพลายสูง 5 ศอก ผูกจำลองเขียนทองออกมารับ 3 ช้าง กับดอกไม้รูปเทียนพาน ออกมารับกองทัพ
 ของเจ้าหมื่นไวยวรณารถ (เจิม แสงชูโต ต่อมาคือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) ที่สบสมุนซึ่งอยู่ห่างจาก
 เมืองน่านเป็นระยะทางประมาณ 100 เส้น โดยกองทัพของเจ้าหมื่นไวยวรณารถได้ออกจาก
 กรุงเทพฯโดยทางเรือเมื่อวันอังคารเดือน 11 แรม 11 ค่ำ ปีระกา พ.ศ. 2428 และได้เดินทางถึงเมือง
 น่านเมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม 1 ค่ำ ปีระกา (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 24 จดหมายเหตุการณ์ปราบฮ่อ
 2507 :351) และต่อมาเมื่อกองทัพไทยได้ยกทัพมาถึงเมืองน่านแล้วนั้นเจ้านันตวรฤทธิเดชฯ (เจ้า

เมื่อน่านในขณะนั้น) พร้อมด้วยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และเจ้านายบุตรหลานเมื่อน่านได้แต่งเต็มยศออกมาให้การต้อนรับกองทัพ และได้ปราศรัยไปตามด้วยข้อราชการและอวยชัยให้พรในการที่จะปราบข้าศึกศัตรูให้มีชัยชนะ สำเร็จราชการตามพระบรมราชประสงค์จึงทุกประการ และจัดพระศิลาณิลองค์หนึ่ง พระบรมธาตุองค์หนึ่งให้แม่ทัพ เพื่อจะได้เป็นสิริคุ้มครองป้องกันสรรพอันตรายที่จะไปในราชการสงครามครั้งนี้ กับใบเมี่ยง 6 กระบอก ข้าวสารเป็นข้าวเจ้า 4 ขัน หมา กูล 2 ขัน ฝ่ายทางแม่ทัพก็ได้จัดของซึ่งเป็นสิ่งของแปลกประหลาดแก่ชนชาวประเทศนั้นหลายสิ่ง ซึ่งจัดขึ้นไปแต่กรุงเทพฯ ให้ตอบแทนแก่เจ้านครเมื่อน่านตามสมควร ต่อมากองทัพอยู่ที่ทุ่งเชียงคำได้ยกทัพมาตีเมืองพวนกับหัวเมืองขึ้นของเมืองพระบางจำนวน 12 หัวเมืองแตก ทางพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้ควบคุมกำลังคนประมาณ 3,000 คน พร้อมอาวุธยกไปช่วยเมืองหลวงพระบาง แล้วในขณะเดียวกันยังได้เตรียมเกณฑ์กำลังคนในเมืองน่านเตรียมไว้อีกจำนวน 2,000 คน เพื่อเตรียมไปช่วยเมืองหลวงพระบางหากว่าหอข้าศึกมีกำลังกล้าแข็ง จึงสะท้อนให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะป้องกันไม่ให้พวกฮ่อเข้ามารุกรานเขตแดนเขตและอาณาเขตของเมืองน่านอีกด้วย

นอกจากบทบาทในด้านการเข้าทำสงครามปราบปรามฮ่อของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ แล้วนั้น ยังพบว่าพระองค์ท่านยังมีบทบาทในด้านต่างๆ ที่ช่วยเหลือกองทัพไทย ดังปรากฏดังนี้

(1) ได้เป็นกำลังสำคัญในการรวบรวมเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนกองทัพเสบียงอาหารเป็นปัจจัยสำคัญในการทำสงครามทุกยุคทุกสมัยตลอดมา เเสบียงอาหารเป็นสิ่งสำคัญที่กองทัพจะต้องจัดเตรียมไปให้พร้อมและให้เพียงพอในการเดินทาง ถ้าเกรงว่าจะไม่พอ ก็จะต้องหาศูนย์หนึ่งที่จะให้ได้เสบียงเพิ่มเติม เพราะการทำศึกในสมัยก่อนต้องยกกำลังไพร่พลไปเป็นจำนวนมากและต้องใช้เวลาในการเดินทาง ดังนั้นเมื่อน่านอยู่ในฐานะที่กองทัพจะต้องเดินผ่านและอยู่ใกล้เคียงกับดินแดนที่เกิดความวุ่นวายจึงต้องรับภาระดังกล่าว ดังปรากฏข้อความหนึ่งในสุภอักษรที่มีขึ้นไปเมื่อน่านดังนี้

“...โปรดเกล้าฯ ให้มอบการเสบียงอาหารนี้ไว้ให้แก่เจ้านครเมื่อน่าน ว่าถ้าเสบียงอาหารที่กรุงเทพฯ ส่งขึ้นไปจะไม่พอเลี้ยงพลมากนักอย่าให้เจ้านครเมื่อน่านเอาเข้าคลังสำหรับเมืองส่งขึ้นไปเลี้ยงกองทัพอย่าให้เป็นที่ขัดสนถ้าเข้าคลังหมดสิ้นตัว ก็ให้เจ้านครเมื่อน่านตามราษฎรส่งขึ้นไปเลี้ยงกองทัพอย่าให้ขัดสนเปนอันขาด...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 มห.29/80 เรื่องเมื่อน่านตอบให้ไปฤชากับพระยาศรีสหเทพให้จัดไพร่พลและลำเลียงเสบียงอาหารส่งกองทัพทางเมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1247) และ พ.ศ. 2430 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปจัดรวบรวมเสบียงอาหารที่เมืองเชียงคำ ส่งกองทัพนายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อครั้งเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นแม่ทัพขึ้นมปราบฮ่อที่เมืองพระบาง และได้เข้าร่วมไปในกองทัพ

ด้วยซึ่งรวมเวลาที่จัดการลำเลียงเสบียงอาหารรวมระยะเวลาไปมา 4 เดือนเศษจากหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมาดังกล่าวข้างต้น พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในฐานะเจ้าอนุปราศ ได้ตอบสนองตามนโยบายของทางกรุงเทพฯ ด้วยดีตลอดมา

(2) ได้ทำหน้าที่เป็นกองกำลังเสบียงอาหาร นอกจากเมืองน่านจะเป็นฐานสนับสนุนด้านเสบียงแล้ว หน้าที่และบทบาทที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือการทำหน้าที่เป็นกองลำเลียงเสบียงอาหารทั้งจากเมืองน่านและหัวเมืองใกล้เคียงขึ้นไปส่งกองทัพ ภารกิจนี้ถือเป็นหน้าที่รับผิดชอบอย่างหนึ่งที่ได้รับหมายจากกรุงเทพฯ กล่าวคือทุกๆ ครั้งที่กองทัพไทยยกขึ้นไปปราบฮ่อทางกรุงเทพฯ ก็จะมีใบบอกขึ้นไปยังหัวเมืองน่านเพื่อเกณฑ์กำลังคน ช้างและโคต่าง ให้ทำหน้าที่เป็นกองลำเลียงเสบียงไปส่งกองทัพ ดังเช่นครั้งที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรียกกองทัพขึ้นไปปราบฮ่อ เมืองน่านได้ส่งช้างมาเข้ากระบวนทัพจำนวน 100 เชือก

(3) การสนับสนุนด้านการทหาร การให้ความช่วยเหลือและการสนับสนุนด้านกำลังทหารในยาม สงครามถือเป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่งที่หัวเมืองประเทศราชจะต้องให้ความช่วยเหลือ ทุกครั้งที่กองทัพไทยจะ ขึ้นไปปราบฮ่อเมืองน่านจะได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ ให้จัดเตรียมกำลังคน เครื่องศาสตราวุธ ไร่เรือสมทบกับ กองทัพที่ยกขึ้นไปจากกรุงเทพฯ หรือบางครั้ง กรุงเทพฯ จะสั่งให้กองทัพจากหัวเมืองน่านยกทัพล่วงหน้าไปก่อน ดังปรากฏคำสั่งที่ขึ้นไปยังเมืองน่านตอนหนึ่งว่า “...ให้แต่งกองทัพลงมาเมืองหลวงพระบางตามที่ ข้าหลวงและเจ้านครหลวงพระบางขอไป ถ้ากองทัพฮ่อยังตั้งอยู่ในเมืองนครหลวงพระบางพอที่จะตีได้ก็ให้ตีแตกไป ถ้าเห็นยังตีไม่ได้ก็ให้รอกองทัพจากกรุงเทพฯ...” (ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี : 387)

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ช่วยเหลือกองทัพไทยในการทำสงครามปราบฮ่อนั้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าเมืองน่านในฐานะที่เป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย และยังเป็นอีกหนึ่งในหัวเมืองล้านนาที่เป็นที่ต้องการของฝรั่งเศสและอังกฤษ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าพวกฮ่อนั้นได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสก็เป็นไปได้ หากพวกฮ่อสามารถรุกกล้าเขตแดนเข้ามายังเมืองน่านได้ก็ยิ่งจะทำให้ไทยจะต้องเป็นกังวลถึงเขตแดนหัวเมืองล้านนามากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าผลของการทำสงครามปราบฮ่อในครั้งที่ 3 จะได้รับผลสำเร็จกองทัพของเจ้าหมื่นไวยวรนาถได้ทำลายค่ายของฮ่อ พวกฮ่อแตกหนีเข้าเขตแดนของญวน กองทัพไทยได้จัดการปราบฮ่อในเขตหลวงพระบางได้ แต่ต่อมาก็ปรากฏมีฮ่ออีกพวกหนึ่งทำการสมคบกันรุกร้าตีเมืองหลวงพระบางแตกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางฝ่ายไทยจึงมองว่าเป็นเพราะฝรั่งเศสได้มีส่วนสนับสนุนให้พวกฮ่อก่อการกำเริบขึ้นอีก จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ฝ่ายไทยจึงจำเป็นต้องจัดทัพไปสู้รบกับพวกฮ่อเป็นครั้งที่ 4 แม้ว่าผลของการปราบฮ่อ การปราบฮ่อแม้ไทยจำเป็นต้องทำแต่ก็เป็นผลสำคัญทำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงต่อมา

เนื่องจากการถืออำนาจบาตรใหญ่ประสงครุกรานดินแดนและแสดงออกแข็งจัดในดอนไทยปราบ
ฮ่อครั้งที่ 4 ของฝรั่งเศสนี้เอง การปราบฮ่อครั้งที่ 4 ฝรั่งเศสได้บุกรุกดินแดนสิบสองจุไทยยึดเมืองไล
และเมืองเชียงลื้อไว้ไม่ยอมคืน เสร็จอย่างใดก็ไม่สำเร็จผลนับได้ว่าไทยเริ่มเสียดินแดนสิบสองจุ
ไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การถูกบุกรุกและยึดครองเอาเฉยๆ ไทยมีกำลังน้อยจำต้องยอมรับและ
สูญเสียดินแดนดังกล่าว

4.2.3 บทบาทในการรักษาดินแดนของรัฐสยาม

ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐสยามต้องเผชิญกับการขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยม
ตะวันตกที่รุกแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในหัวเมืองล้านนาอย่างรวดเร็ว ปัญหาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบ
อย่างมากต่อเมืองน่าน เนื่องจากเมืองน่านมีพรมแดนที่ติดกับเมืองหลวงพระบางซึ่งถูกฝรั่งเศสยึด
ครองและมีแนวโน้มที่จะเข้ามาครอบครองเมืองขึ้นของเมืองน่านที่อยู่ตามแนวชายขอบ สำหรับ
เมืองขึ้นของเมืองน่านที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐสยามอยู่บริเวณหัวเมืองชายแดนด้านฝั่ง
ขวาของแม่น้ำโขงอันประกอบด้วย เมืองเงิน เมืองคอบ เมืองเชียงคอบ เมืองเชียงลม เมืองเชียงฮ่อน
แม้จะเป็นเมืองชายขอบของเมืองน่านแต่เมืองน่านก็ได้ดูแลอย่างใกล้ชิด เมืองขึ้นเหล่านี้ที่เกิดจาก
การกวาดต้อนผู้คนเข้ามาไว้ในเมืองให้เจ้าเมืองตามรัฐชายขอบยอมรับอำนาจรัฐ และปล่อยให้
เจ้าเมืองนั้นปกครองดูแลเมืองของตนได้อย่างอิสระ และยังได้ใช้วิธีปกครองแบบบ้านพี่เมืองน้อง
เครือข่ายทางญาติพี่น้อง ในการแบ่งดินแดนจึงมักใช้สายน้ำเป็นแนวกันพรมแดน ซึ่งวิธีดังกล่าว
เป็นพันธะที่เข้าใจกันในวัฒนธรรมตะวันออก แต่ก็ไม่ได้เป็นปัญหาเพราะเป็นที่ยอมรับกันเองของ
ประเทศในแถบนั้น ที่ไม่เห็นความจำเป็นต้องมีเขตแดนในฐานะเส้นแบ่งอำนาจอธิปไตยของรัฐ แต่
ความคิดดังกล่าวแตกต่างกับชาวตะวันตกอย่างสิ้นเชิง ความไม่เข้าใจจึงเกิดเป็นกรณีพิพาทกันอดีต
หัวเมืองล้านนามีรัฐชายขอบที่เป็นเมืองขึ้นซึ่งไม่มีอาณาเขตที่แน่นอน รัฐชายขอบเหล่านั้นตกเป็น
เมืองขึ้นในยุคจักรวรรดินิยมทำให้เกิดการแย่งชิงดินแดนของเมืองน่าน

1) บทบาทการจัดการกับเมืองเชียงแขง

หนึ่งในจำนวนเมืองขึ้นของเมืองน่านที่สุ่มเสี่ยงต่อการต่อการสูญเสียเอกราชของ
รัฐสยามได้แก่เมืองสิงซึ่งในอดีตเมืองสิงเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านแต่ต่อมาเกิดร้าง ไม่มี
ผู้คนอยู่เจ้าเมืองเชียงแขงจึงอพยพผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองสิง จึงเรียกเมืองสิงว่าเป็นเมืองเชียง
แขงตามธรรมเนียมชื่อเดิมของเมืองที่ย้ายมาอยู่ เจ้าเมืองเชียงแขงที่ย้ายเข้ามาอยู่ในเมืองเชียงสิงเคย
ตกอยู่ในการปกครองของพม่า ทำให้ทางเมืองน่านและสยามเกิดความหวาดวิตกมาก เพราะเกรงว่า
เจ้าเมืองเชียงแขงซึ่งเคยขึ้นกับพม่า จะพาเอาเมืองสิงที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านไปขึ้นกับเมือง
อังกฤษด้วย ความวิตกกังวลในเรื่องนี้ของรัฐสยามพบได้จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ดังนี้

“ด้วยเมืองพม่าทุกวันนี้ไม่ได้เป็นของพม่าเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าเป็นเมืองของพม่าก็จะไม่เป็นการยากอันใดด้วยเป็นเมืองปัจเจกมิตร เมื่อมีข้อทู่เถียงอันใดขึ้นก็ใช้สาตราวุธต่อสู้กันเอาไชยชนะตะกลงได้ง่าย แต่ฝ่ายอังกฤษเป็นเมืองมีพระราชไมตรีเป็นสัมพันธมิตรฝ่ายอังกฤษก็คิดจัดการที่จะรวบรวมเมืองขึ้นเมืองออกของพม่าแต่เดิมให้ทั่วอยู่ ถ้าเขาจัดการมาถึงเมืองเชียงตุงเชียงแขง เขาคงจะถือว่าเมืองเชียงแขงเป็นเมืองขึ้นพม่า จะให้มาว่ากล่าวเจ้าเมืองเชียงแขง ถ้าเจ้าเมืองเชียงแขงเกรงกลัวอำนาจอังกฤษก็จะกลับไปอ่อนน้อมต่ออังกฤษ เมื่อเป็นเช่นนั้นเมืองสิงเมืองนังซึ่งเจ้าเมืองเชียงแขงมาตั้งอยู่ก็จะพลอยมีชื่อติดอยู่ในหนังสืออ่อนน้อมต่ออังกฤษ...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.40/5 วันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 110) จากแนวพระราชดำริดังกล่าว แสดงถึงความหวาดหวั่นของรัฐสยามที่มีต่อการขยายอิทธิพลของอังกฤษ โดยเกรงว่าอังกฤษจะเอาหัวเมืองเหล่านี้ไปจึงได้มอบหมายภาระรับผิดชอบดังกล่าวให้แก่เมืองน่านเป็นผู้ดูแลและปกป้องคุ้มครองเมืองเชียงแขง

เมืองเชียงแขงที่จะกล่าวนี้เดิมคือเมืองสิงซึ่งเจ้าเมืองเชียงแขงอพยพผู้คนมาอยู่จึงเรียกว่าเป็นเมืองเชียงแขง ในอดีตเมืองสิงนี้เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านและร้างอยู่มานาน จนกระทั่งเจ้าเมืองเชียงแขงอพยพผู้คนจำนวนหนึ่งพันเศษมาอยู่ในพ.ศ. 2436 สาเหตุที่ต้องอพยพลงมาตั้งที่เมืองสิงนั้น เพราะเมืองเชียงแขงเดิมการทำมาหากินฝืดเคืองไร่นามีน้อย ซึ่งเดิมที่นั่นเมืองเชียงแขงเก่าเคยเป็นเมืองขึ้นของพม่ามาก่อน แต่ภายหลังที่อังกฤษตีอวะวะได้ เจ้าเมืองเชียงแขงพร้อมทั้งเมืองบริวารอีก 5 เมือง ซึ่งมี เมืองขัน เมืองและ เมืองโพลย เมืองยู เมืองอะ (สมศักดิ์ ลือราช 2529: 70) ก็ไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นของพม่าอีกเลย จากการที่เจ้าเมืองเชียงแขงอพยพผู้คนมาตั้งอยู่ในเมืองสิงครั้งนี้ ทำให้ทางเมืองน่านและรัฐสยาม ก็เกิดความหวาดวิตกมาก เพราะเกรงว่าเจ้าเมืองเชียงแขงซึ่งเคยขึ้นกับพม่า จะพาเอาเมืองสิงที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านไปขึ้นกับเมืองอังกฤษด้วย ความวิตกกังวลในเรื่องนี้ของรัฐสยามพบได้จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ดังนี้

“ด้วยเมืองพม่าทุกวันนี้ไม่ได้เป็นของพม่าเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าเป็นเมืองของพม่าก็จะไม่เป็นการยากอันใดด้วยเป็นเมืองปัจเจกมิตร เมื่อมีข้อทู่เถียงอันใดขึ้นก็ใช้สาตราวุธต่อสู้กันเอาไชยชนะตะกลงได้ง่าย แต่ฝ่ายอังกฤษเป็นเมืองมีพระราชไมตรีเป็นสัมพันธมิตรฝ่ายอังกฤษก็คิดจัดการที่จะรวบรวมเมืองขึ้นเมืองออกของพม่าแต่เดิมให้ทั่วอยู่ ถ้าเขาจัดการมาถึงเมืองเชียงตุงเชียงแขง เขาคงจะถือว่าเมืองเชียงแขงเป็นเมืองขึ้นพม่า จะให้มาว่ากล่าวเจ้าเมืองเชียงแขง ถ้าเจ้าเมืองเชียงแขงเกรงกลัวอำนาจอังกฤษก็จะกลับไปอ่อนน้อมต่ออังกฤษ เมื่อเป็นเช่นนั้นเมืองสิงเมืองนังซึ่งเจ้าเมืองเชียงแขงมาตั้งอยู่ก็จะพลอยมีชื่อติดอยู่ในหนังสืออ่อนน้อมต่ออังกฤษ...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.40/5 วันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 110) จากแนวพระราชดำริดังกล่าว

แสดงถึงความหวาดหวั่นของรัฐสยามที่มีต่อการขยายอิทธิพลของอังกฤษ โดยเกรงว่าอังกฤษจะเอาหัวเมืองเหล่านี้ไปจึงได้มอบหมายภาระรับผิดชอบดังกล่าวให้แก่เมืองน่านเป็นผู้ดูแลและปกป้องคุ้มครองเมืองเชียงแขง สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ ได้มีบทบาทในการจัดการเรื่องเมืองเชียงแขง โดยพบว่า ในเบื้องต้นนั้น ได้รับมอบอำนาจจากเจ้าเมืองน่านเป็นตัวแทนของรัฐสยามในนำหนังสือขึ้นไปเกลี้ยกล่อมต่อเจ้าเมืองเชียงแขง เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสุขสบายที่จะได้รับถ้ายินยอมอ่อนน้อมต่อไทย ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งในหนังสือเกลี้ยกล่อมว่า

...บัดนี้พระราชปิตุชาธิราช มาร่ำพิงในพระราชหฤหาไทว่าเหตียวหนี่
 ด้วยมหานักคราเมืองใหญ่ทั้งหลาย...ฝ่ายตะวันตกอังกฤษก็ตีชนะเอาเมืองอังวะได้แล้วฝ่าย
 ตะวันออกฝรั่งเศสก็ชนะเอาเมืองแควเมืองยวนได้แล้ว มีแต่กรุงเทพมหานครอันเป็นพระราชอาณา
 เขตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ไม่มีฝรั่งอังกฤษจะมากกระทำให้เป็นขณะยุทธลวงเลยเข้าไป
 เขตแดน ฝ่ายอังกฤษทั้งมวลยอมเอาเป็นไมตรีทุกเมืองทุกแห่ง เหตุนี้ในเขตแดนของสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานครยังมีความสบายจนทุกวันนี้ก็ด้วยพระบารมีพระมหากษัตริราชเจ้า
 แผ่เผื่อไปในนานาประเทศทุกแห่ง บัดนี้ด้วยเจ้าตนเป็นราชันคดาได้ยกเข้าตั้งอยู่ในเมืองสิงแล้ว..จะ
 ยินยอมอ่อนน้อมสามิพักในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในกรุงเทพฯ ฝ่ายใต้ได้สุขสบายต่อไปนั้น
 ให้แต่งเครื่องราชบรรณาการให้เจ้านายท้าวพระยาราชากรมการนำลงมาถึงนครเมืองน่าน... (เอกสาร
 รัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก/2 ใบบอกเมืองน่าน จ.ศ. 1250) จากหนังสือเกลี้ยกล่อมนั้นพบว่า เจ้าเมืองน่าน
 ได้พยายามหว่านล้อมให้เจ้าเมืองเชียงแขงได้เห็นถึงข้อแตกต่างของการตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ
 และเปรียบเทียบให้เห็นถึงความสุขสบายที่จะได้รับหากยินยอมสวามิภักดิ์ต่อรัฐสยาม ทั้งยังได้อาศัย
 ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองเชียงแขงเพื่อให้เจ้าเมืองเชียงแขงเปลี่ยนมาสวามิภักดิ์ต่อรัฐ
 สยาม แต่พบว่าวิธีการเกลี้ยกล่อมดังกล่าวกลับไม่เป็นผล พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้รับ
 มอบหมายให้เป็นแม่ทัพยกกำลังขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองหลวงภูคา และให้พระยาทนต์ใจถือหนังสือ
 ของเจ้าเมืองน่านขึ้นไปให้เจ้าเมืองเชียงแขง ฝ่ายเจ้าเมืองเชียงแขงเมื่อได้รับหนังสือของเจ้าเมืองน่าน
 และทราบว่ามีกองทัพยกขึ้นไปประชิดเมืองเช่นนี้ จึงแต่งให้นายหนานอนันตะลงมารับกองทัพของ
 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่เมืองหลวงภูคา พร้อมกับเชิญเจ้าเมืองเทิง เจ้าเมืองหลวงภูคาเข้าไปอยู่ใน
 ในเมืองเชียงแขง สำหรับกองทัพของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองภูคานั้นเจ้าเมืองเชียง
 แขวงได้ขอร้องไม่ให้ยกไพร่พลทั้งหมดเข้าไปในเมืองเชียงแขง พร้อมทั้งยินดีที่จะยอมสวามิภักดิ์ต่อ
 รัฐสยาม พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้ตั้งทัพอยู่ที่เมืองภูคาและได้มอบหมายให้เจ้าเมืองเทิงและ
 เจ้าเมืองภูคาเข้าไปในเมืองเชียงแขงเพื่อให้เจ้าเมืองเชียงแขงและเจ้านายท้าวพระยาสืบมาตัวรับน้ำ
 พิพัฒน์สัตยา ดังที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านว่า

“เจ้าเมืองเชียงใหม่ ...เจ้านายท้าวพระยาในเมืองสิง...พร้อมเพรียงกันที่อารามวัดหลวงกลางเมืองสิง แล้วเจ้าเมืองจึงเอาปืน 4 บอก หอกสี่คันดาบฝักทองคำสี่เล่ม ร่มปิดทองคำคันหนึ่ง และधानคอกไม้ทูปเทียน แต่งท้าวพระยามารับเชิญเอาน้ำพิพัฒน์สัจจาที่ภักเจ้าเมืองภูคาเมืองเทิงเข้าไปในวิหารวัดหลวงนิมนต์พระสงฆ์รูปมาให้สืมน้ำแล้วสวดพุทธมนต์ แลอ่านคำน้ำพิพัฒน์สัจจา แล้วบายน้ำเข้ากรุงเทพถวายบังคมต่อใต้ฟ้าละอองฯแล้วพร้อมกันรับน้ำพิพัฒน์สัจจาทุกคน...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก/2 ใบบอกเมืองน่าน วันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 108) การรับน้ำพิพัฒน์สัจจาและสาบานตนดังกล่าว นับเป็นขั้นแรกของการยินยอมสวามิภักดิ์ต่อรัฐสยามของเจ้าเมืองเชียงใหม่และต่อมาเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็ได้ทำหน้าที่ยินยอมสวามิภักดิ์ต่อรัฐสยามอย่างเป็นทางการ

นอกจากนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้กระทำหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างรัฐสยามกับเมืองเชียงใหม่ และทำหน้าที่กลั่นกรองเรื่องราวต่างๆที่หัวเมืองเชียงใหม่ส่งลงมายังกรุงเทพฯจึงปรากฏว่าเรื่องราวต่างๆทุกเรื่องที่จะติดต่อกันระหว่างรัฐสยามกับเมืองเชียงใหม่นั้นจะกระทำโดยผ่านเมืองน่านทั้งสิ้น ในพ.ศ. 2433 พระองค์เจ้าโสภณบัณฑิต ข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลพายัพมีตราตั้งขึ้นไปตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่นั้น พระองค์ได้แต่งตั้งให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯเป็นผู้เชิญตราตั้งขึ้นไปตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ (เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.40/4 เรื่อง เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯนำให้เจ้าราชวงศ์ นายน้อยบัวเรียว เชิญตรารับสั่งพระองค์เจ้าโสภณบัณฑิตไปตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีความสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯจัดตั้งไม้เงินต้นไม้ทองถวายขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ วันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 110) นอกจากนั้นหากรัฐสยามจะพระราชทานสิ่งของอันใดขึ้นไปให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ ก็จะต้องเป็นหน้าที่ของเมืองน่านที่จะมอบหมายให้เจ้านายบุตรหลานกระทำหน้าที่นี้ทุกครั้ง หรือเครื่องราชบรรณาการที่เจ้าเมืองเชียงใหม่จัดลงมาถวายทุกครั้งเจ้านายท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่จะขอร้องให้ทางฝ่ายเมืองน่านช่วยจัดแต่งให้อยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะเจ้านายเมืองเชียงใหม่ไม่ทราบขนบธรรมเนียมของไทยดีพอ ดังจะเห็นได้จากเครื่องราชบรรณาการที่เจ้าเมืองเชียงใหม่จัดลงมาถวายทุกครั้ง เจ้านายท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่จะขอร้องให้ทางเมืองน่านช่วยจัดแต่งให้ ดังปรากฏให้เห็นได้จากการที่เจ้าเมืองเชียงใหม่จะขอร้องให้ทางเมืองน่านช่วยจัดแต่งเครื่องราชบรรณาการให้ว่า “..เจ้าเมืองเชียงใหม่ได้จัดเงินทองให้พระยาหลวงพรหมวงษ์ พระยาหอเมือง แสนพระราชหฤทัยมาถึงเจ้าสุริยวงษ์...ขอให้เจ้าสุริยวงษ์ทำตามแบบอย่างที่เคยทำไปทุกเกล้าฯถวาย เจ้าสุริยวงษ์ได้สั่งพระยาหลวงพรหมวงษ์เอาทองเงินลงมาถึงข้าพุทธเจ้า 3 นครเมืองน่านทำต้นไม้ทองเงิน ให้เจ้าเมืองเชียงใหม่...” (ใบบอกเมืองน่านวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 109 เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก/2) กล่าวได้ว่าเมืองน่านนั้นได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการ

กระทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างไทยกับเชียงใหม่และทำให้ไทยสามารถที่จะรักษาอำนาจและควบคุมหัวเมืองดังกล่าวไว้ได้จนกระทั่งเมืองเชียงใหม่ตกเป็นของอังกฤษในพ.ศ. 2439

2) บทบาทในการรักษาเมืองเงิน

เมืองเงินหรือเมืองกุสาวดี ตั้งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง อยู่ในความปกครองของเมืองน่านเมื่อ พ.ศ. 2415 มีหลักฐานที่แสดงว่าเมืองเงินอยู่ในความปกครองของเมืองน่านเมื่อคนในบังคับของอังกฤษเดินทางเข้าไปค้าขายที่เมืองเงิน ถูกคนร้ายฆ่าตายเจ้าเมืองน่านเป็นผู้ชดใช้ค่าเสียหายให้ (สรีสวัสดิ์ อ่องสกุล 2552: 402) พลเมืองในเมืองเงินต่างมีเชื้อสายมาจากพวกลื้อและมีน้ำใจซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายเมืองน่านเป็นอย่างมาก ต่อมาฝรั่งเศสได้เข้าปกครองดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและอ้างว่าเมืองเงินเคยเป็นของเมืองหลวงพระบางมาก่อน จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการแย่งชิงเมืองเงินขึ้นมาด้วยเหตุผลที่สำคัญที่สุดคือ ในเมืองเงินมีบ่อเกลือ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่าที่สุดและทำรายได้ส่วนใหญ่ให้กับทางเมืองน่านมาโดยตลอด การแย่งชิงเมืองเงินไม่ได้เกิดจากความคิดของเจ้านครหลวงพระบางแต่เพียงผู้เดียวแต่ได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสจึงทำให้เมืองน่านและรัฐสยามจึงต้องกระทำทุกวิถีทางเพื่อรักษาเมืองเงินไว้

ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เผยแพร่เข้ามาในหัวเมืองน่านทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงเขตแดนระหว่างเมืองน่านกับหลวงพระบาง โดยเริ่มขึ้นหลังจากที่ฝรั่งเศสได้เข้าปกครองดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง สาเหตุของความขัดแย้งระหว่างเมืองทั้งสองเกิดจากการให้การสนับสนุนเมืองหลวงพระบางของฝรั่งเศสให้เรียกร้องเอาเขตแดนด้านฝั่งขวาแม่น้ำโขง ที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองน่านไปจากไทยโดยอ้างว่าดินแดนส่วนนี้เมืองหลวงพระบางเคยปกครองมาก่อน โดยพบว่าหัวเมืองที่เป็นปัญหาการแย่งชิงกันระหว่างเจ้าเมืองน่านกับเจ้าอุปราชหลวงพระบาง ได้แก่ เมืองเงินหรือเมืองกุสาวดี เมืองเชียงลม เมืองเชียงฮ้อน และเมืองคอน (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.23/14 ปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสตอนเหนือ สำเนาที่ 27240 วันที่ 17 ร.ศ. 124) ซึ่งหัวเมืองดังกล่าวล้วนแต่เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านทั้งสิ้นเพราะมีหลักฐานที่กล่าวถึงเมืองเงินหรือเมืองกุสาวดีนั้นว่าตั้งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง อยู่ในความปกครองของเมืองน่านเมื่อ พ.ศ. 2415 คนในบังคับอังกฤษเดินทางเข้าไปค้าขายที่เมืองเงิน ถูกคนร้ายฆ่าตายเจ้าเมืองน่านเป็นผู้ชดใช้ค่าเสียหายให้ (สรีสวัสดิ์ อ่องสกุล 2552: 402) กล่าวได้ว่าเมืองเงินถูกปกครองโดยเมืองน่านมาตลอดและพลเมืองซึ่งมีเชื้อสายมาจากพวกลื้อก็มีน้ำใจซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายเมืองน่านมาก และยังมี ความเชื่อกันมานานแล้วว่าบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง เป็นเขตอิทธิพลของเมืองน่านอีกทั้งยังได้ถือกันมาแต่โบราณว่า เขตแดนล้านนาจรดกับแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นพรมแดนธรรมชาติกั้นล้านนาและล้านช้าง โดยหลักการข้างต้นยังปฏิบัติสืบมาถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ดังนั้นปัญหาการแย่งชิงเมืองเงินจึงนับว่าเป็นกรณีพิพาทที่รุนแรงที่สุดและดำเนินมาเป็นเวลานานเกือบสิบปี

สาเหตุใหญ่ของการแย่งเมืองเงินคือการแย่งชิงบ่อเกลือซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่า ในเมืองน่านมีบ่อเกลือ 2 แห่งด้วยกัน แต่ละแห่งมีบ่อเกลือนับสิบบ่อแห่งแรกอยู่บริเวณต้นน้ำว่ามีบ่อเกลือใหญ่ 2 บ่อด้วยกัน อีกแห่งคือบริเวณต้นแม่น้ำน่าน ซึ่งมีบ่อใหญ่อยู่ 5 บ่อ เล็กอีกหลายบ่อ ทั้งสองแห่งทำรายได้ส่วนใหญ่ให้กับทางเมืองน่าน ในพ.ศ. 2440 เจ้านครหลวงพระบางส่งคนมาทำเกลือที่บ่อเจ้า ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเมืองเงินในบริเวณต้นน้ำน่าน เจ้าเมืองน่านจึงมีหนังสือถึงเจ้านครหลวงพระบางให้เรียกคนที่มาทำเกลือที่เมืองเงินออกไป เจ้านครหลวงพระบางก็มีหนังสือตอบกลับมายังเจ้าเมืองน่าน พร้อมทั้งชี้แจงหลักฐานที่แสดงว่าคนเป็นผู้ครอบครองเมืองเงินตามแผนที่เลข 200 ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 110 อันเป็นแผนที่ที่พระยาศรีสหเทพปลัดทูลฉลองมหาดไทยมอบให้เจ้านครหลวงพระบาง ตั้งแต่ครั้งเจ้าหลวงพระบางลงมากรุงเทพฯ เพื่อถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองในปีนั้น แม้ว่าเจ้าหลวงพระบางจะอ้างหลักฐานอย่างไรก็ตามฝ่ายไทยและเจ้านครเมืองน่านก็หารู้ไม่ได้ที่เคยยกเมืองให้แก่หลวงพระบางไม่การโต้แย้งเรื่องกรรมสิทธิ์ในการปกครองเมืองเงินคงดำเนินต่อมาอีกเป็นเวลานานอย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเมืองเงินก็ยังคงถูกปกครองโดยเมืองน่านต่อมา การอ้างกรรมสิทธิ์ในการปกครองเมืองเงินของหลวงพระบางได้ก่อให้เกิดความวิตกแก่เมืองน่านและรัฐสยาม ประกอบกับปัญหาการแย่งชิงเมืองเงินไม่ได้เกิดจากความคิดของเจ้านครหลวงพระบางเพียงผู้เดียว แต่ได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสจึงทำให้รัฐสยามและเมืองน่านจึงต้องกระทำทุกวิถีทางเพื่อรักษาเมืองเงินไว้ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะนั้นได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ได้มีนโยบายในการปกป้องรักษาดินแดนเมืองเงินไว้ทุกวิถีทางเพื่อความมั่นคงของรัฐสยาม ในเบื้องต้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้ส่งบุตรชายซึ่งคือนายหนานสุทธิสาร ไปรักษาราชการเมืองเงิน โดยหวังว่าการที่ส่งเจ้านายพื้นเมืองเข้าไปจะช่วยรักษาเมืองเงิน ให้รอดพ้นจากการรุกรานของหลวงพระบางได้ ด้วยทราบว่าราษฎรในเมืองเงินนั้นมีความสวามิภักดิ์ซื่อสัตย์ต่อเจ้านายเมืองน่านมาก พร้อมทั้งได้กำชับให้ข้าหลวงของฝ่ายไทยที่ประจำอยู่ที่เมืองเงิน ให้มีการประชุมชี้แจงแก่ราษฎรว่าเมืองเงินนี้เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน หลวงพระบางไม่มีสิทธิ์ใดใดทั้งสิ้น ดังที่ปรากฏในหนังสือของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีไปถึงข้าหลวงรักษาราชการเมืองเงินว่า

“...ต้องมีการประชุมเสมอทุกคราวไป ด้วยเมืองเงินเป็นเมืองล่อแหลม มีชายแดนติดต่อกับประเทศ..ควรเตือนให้รู้สึกรู้ว่าเมืองเงินเป็นเมืองในพระราชอาณาเขตสยามมาแต่เดิม ตลอดทุกวันนี้นครเมืองน่านได้ปกครองมา ฝ่ายเมืองหลวงพระบางไม่มีอำนาจมาเกี่ยวข้อง บังคับบัญชาเจ้านายกรมกรในเมืองเงินได้ อย่าให้พวกเจ้านายกรมการแลราษฎรมีความสับสนหวาดเสียว กลัวเกรงอย่างหนึ่งอย่างใด..” (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.13/11 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเจ้าผู้ครองนครเมืองน่านแลเจ้าสวามิภักดิ์กรมกรเมืองเงิน – เจ้าราชภาติกาภิบาลผู้รักษาเมืองเงิน ที่ 19,305 4

มิกุลายน ร.ศ. 121) ในขณะเดียวกันพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯก็ได้จัดการปกครองเมืองเงินใหม่ตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่เพื่อหวังจะขจัดอิทธิพลของฝ่ายหลวงพระบางที่กำลังบุกกรุกเข้ามาให้หมดไป (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.13/11 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเจ้านครเมืองน่าน – เจ้าราชภาติกงษ์ผู้รักษาเมืองเงิน ที่ 19.305 ลงวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ. 112) พร้อมทั้งได้กำหนดนโยบายการเก็บส่วยในเมืองเงินเสียใหม่คือได้ยอมผ่อนปรนในการเก็บส่วยและผ่อนผันในเรื่องการเกณฑ์แรงงานโดยยอมให้เสียเป็นเงินแทนเพื่อเป็นการเอาใจราษฎรเมืองเงินไม่ให้เอนเอียงไปข้างฝรั่งเศสแล้ว วิธีการดังกล่าวทำให้ราษฎรหันมานิยมวิธีการดังกล่าวจึงทำให้ทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่พอใจเป็นอย่างมาก

ต่อมาในพ.ศ. 2445 ทางหลวงพระบางจึงได้ส่งทหารเข้ามาในเมืองเงินจัดการประชุมกรรมการเมืองประกาศห้ามไม่ให้เจ้านายกรรมการและราษฎรในเมืองเงินเสียค่าแรงแทนการเกณฑ์และภาษีอากรต่างๆ ให้กับเมืองน่าน เพราะหลังจากที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เข้าไปจัดการปกครองในเมืองเงินใหม่ทำให้อิทธิพลของฝ่ายหลวงพระบางอ่อนลงดังปรากฏในหนังสือรายงานของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯที่มีไปถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า

“..ซึ่งเมืองหลวงพระบางแต่งจมนั้หนังสือเข้ามาอ่านแลคุม โปลิศเพิ่มเติมเข้ามาแผ่อำนาจข่มขู่ก็เพื่อประสงค์จะให้เจ้านายและราษฎรเมืองเงินมีความย่นย่อที่ถอยจะได้นั้นเข้าหาฝ่ายเมืองหลวงพระบาง เพราะเห็นว่าเวลานี้ฝ่ายเราจัดการปกครองลงระเบียบเรียบร้อยตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ แลฝ่ายหลวงพระบางไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องต่อไป จึงได้จัดการรุนแรงเพิ่มทวีขึ้นทุกปี...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.13/11 เรื่อง เมืองหลวงพระบางมีหนังสือแจ้งแก่ชาวเมืองเงินว่า ห้ามเสียภาษีอากรต่างๆ ให้แก่เมืองน่าน สำเนาที่ 6853 วันที่ 21 กรกฎาคม ร.ศ. 121) จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำนาจของหลวงพระบางที่มีต่อเมืองเงินเริ่มลดต้น แต่กลับมีเหตุการณ์ทำให้เห็นว่าทางฝ่ายหลวงพระบางไม่สามารถที่จะเกลี้ยกล่อมดึงเจ้านายและราษฎรในเมืองเงินให้นิยมฝ่ายตนได้ จึงหันมาใช้วิธีการรุนแรงเข้าชิงเอาเมืองเงินโดยการส่งกำลังประมาณ 200 คนเศษ ถืออาวุธบุกกรุกขึ้นบนที่ว่าการเมืองเงินเก็บทรัพย์สิ่งของของเจ้าราชภาติกงษ์ไปทิ้งแล้วขับไล่ออกจากเมือง (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.13/13 เรื่องเมืองหลวงพระบางบุกกรุกขับไล่เจ้าราชภาติกงษ์ผู้ว่าราชการเมืองเงิน กงสุลฝรั่งเศสเมืองน่านปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็น แลขอให้เมืองน่านอย่าด่วนจัดการเรื่องนี้ ขอไต่สวนคู่ก่อน ที่ 501 วันที่ 2 กันยายน ร.ศ. 121) เหตุการณ์ครั้งนี้เกือบจะมีการปะทะกันด้วยกำลังเพราะฝ่ายพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าเมืองน่านก็ได้มีการประชุมตระเตรียมกำลังเพื่อที่จะยกทัพไปขับไล่พวกหลวงพระบางแต่ก็ได้รับการห้ามปราบจากฝ่ายรัฐสยาม และให้พยายามใช้ความอดทนและใช้วิธีทางการทูตเพื่อเจรจากับฝรั่งเศสแทนเพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะกันด้วยกำลังอาวุธกับฝรั่งเศสเพราะเข้าใจดีว่าหากเกิดการปะทะกันฝ่ายรัฐสยามจะต้องเป็นฝ่าย

เสียเปรียบอย่างแน่นอนประกอบกับฝ่ายรัฐสยามนั้น ได้รับบทเรียนที่เกิดการปะทะกันที่ปากน้ำใน วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เมื่อ พ.ศ. 2436 (สรัสวดี อ๋องสกุล 2552 : 406) มาแล้วและอาจจะนำมาเป็น สาเหตุที่สำคัญที่ทำให้ฝรั่งเศสจะใช้เป็นข้ออ้างในการรุกรานดินแดนไทย การแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพื่อ ป้องกันการรุกรานของหลวงพระบางและฝรั่งเศสนั้น ไม่เป็นผลสำเร็จเท่าที่ควรเพราะฝรั่งเศสมี ความต้องการที่จะครอบครองดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง อย่างจริงจังประกอบกับฝ่ายไทยก็ไม่ ต้องการตอบโต้โดยการใช้อาวุธ ทำให้การป้องกันการรุกรานเป็นไปด้วยความยากลำบากซึ่งเรื่อง ดังกล่าวได้สร้างความลำบากใจให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอย่างยิ่งดังที่ได้มี พระราชกระแสถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า “ฉันยังไม่แลเห็นหนทางใด ซึ่งจะ ป้องกันพวกหลวงพระบางไม่ให้รุกเล็ดลอดเอาเขตแดนตามอำเภอใจได้...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ. 20/3 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 ทรงตอบรับบอกกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 20 มกราคม ร. ศ. 120) หนทางแก้ไขปัญหารุกรานของฝ่ายหลวงพระบางจึงมีทางเดียวคือจำเป็นต้องยกดินแดน ฝั่งขวาให้แก่ฝรั่งเศสไป

สำหรับสาเหตุการที่รัฐสยามยอมยกดินแดนเมืองขึ้นของเมืองน่านคือ เมืองเงิน เมืองคอบ เมืองเชียงฮ่อน เมืองเชียงลม ให้แก่ฝรั่งเศสไปนั้น ได้มีเหตุผลที่สำคัญ (สมศักดิ์ ลือราช 2529: 112-113) คือ

(1) ฝ่ายรัฐสยามนั้นไม่ต้องการมีเรื่องกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศสเพราะ เห็นตัวอย่างจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (ในพ.ศ. 2436) ว่าผลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ครั้งนั้นเป็น อย่างไร

(2) ฝ่ายรัฐสยามเห็นว่าโดยพฤตินัย พวกลาวหลวงพระบางได้เข้ามา ปกครองดินแดนฝั่งขวาของหลวงพระบางอยู่บ้างแล้วนั้น ดังนั้นจึงควรยกให้เป็นการถูกต้องตาม กฎหมายเสียจะดีกว่าเพราะจะได้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนกับข้ออื่นๆที่ฝ่ายไทยได้ประโยชน์ด้วย

(3) เพื่อแลกเปลี่ยนกับเมืองจันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดครองอยู่กับสิทธิในการ จัดท้าว เบียนคนในบังคับบางประการ

สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อการรักษาเมืองเงิน ใว้ นั้นพบว่าถึงแม้ได้ใช้ความพยายามในการรักษาเมืองเงินไว้เท่าไร แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าทาง ฝรั่งเศสได้มีความพยายามทุกวิถีทางเพื่อที่จะได้เมืองเงินทั้งวิธีการทางการการเอาอกเอาใจ ราษฎรเมืองเงิน และใช้กำลังทางทหารอาศัยที่มีอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัยกว่ารัฐสยามเข้ายึดครอง เมืองเงิน ถึงแม้ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จะได้ใช้วิธีการทูตและพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ ความรุนแรงตลอดมา จนกระทั่งฝรั่งเศสใช้ความได้เปรียบของสนธิสัญญาจึงต้องยอมยกเมืองขึ้น ของเมืองน่าน อันได้แก่เมืองเงิน เมืองคอบ เมืองเชียงฮ่อน และเมืองเชียงลม ให้แก่ฝรั่งเศสไป

แนวคิดในการจัดการดูแลหัวเมืองขึ้นของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะปกป้องรักษาพระราชอาณาเขตของรัฐสยาม มิให้ตกเป็นของมหาจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามและความอดทนต่อการช่วยราชการเมืองของต่างชาติที่พยายามจะยึดเอาหัวเมืองขึ้นของเมืองน่านไปเป็นของชาตินั้น กล่าวได้ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ใช้ความสามารถและความพยายามในการประนีประนอมเพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรงที่จะทำให้ฝ่ายเมืองน่านและรัฐสยามต้องเสียเปรียบต่างชาติอย่างถึงที่สุด

4.2.4 บทบาททางการปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่

การเกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่เป็นผลสืบเนื่องมาจากผลการปฏิรูปการปกครองของรัฐสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อสถานภาพทางการเมืองการปกครอง และฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้านายเมืองแพร่อย่างรุนแรง ประกอบกับการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองภายหลังที่พระศรีสหเทพได้เข้าไปจัดการการปกครองในเมืองแพร่ทำให้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อการดำเนินชีวิตของพวกเงี้ยว ซึ่งอาศัยกระจัดกระจายทั่วไปในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อรัฐสยามมีบทบาทควบคุมหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือให้กระชับแน่นขึ้น มีการจัดการปกครองกับพวกเงี้ยวชาวเมืองอย่างเข้มงวด จึงทำให้พวกเงี้ยวชาวเมืองมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นคนกลุ่มน้อย ถูกข้าราชการเจ้าสนามหลวง หรือข้าราชการเทศาภิบาลกดขี่ข่มเหงกันอยู่เรื่อยๆ พวกเงี้ยวมีความรู้สึกว่าพวกข้าราชการรังเกียจตนจนมีการจำกัดและตั้งกฎเกณฑ์สำหรับพวกเงี้ยว อาทิเช่น ห้ามพวกเงี้ยวมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเด็ดขาด พวกเงี้ยวต้องมีหนังสือเดินทางหากไม่มีจะถูกปรับเป็นเงินจำนวนมาก พวกเงี้ยวจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานและเสียเงินจำนวน 4 บาทต่อปี เหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ไม่ได้เกิดจากการดำเนินการของพวกเงี้ยวเพียงอย่างเดียวยังพบว่ามีเจ้านาย ข้าราชการบางคนในเมืองแพร่ที่ได้สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยมี จึงได้มีการสมคบคิดและให้การสนับสนุนพวกเงี้ยวในการต่อต้านอำนาจของรัฐสยาม

ภายหลังที่กองทัพรัฐสยามภายใต้การนำของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรสามารถเข้ายึดเมืองแพร่คืนมาจากโจรเงี้ยวได้แล้วนั้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีพร้อมด้วยคณะกรรมการสอบสวนจึงได้ลงโทษผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง สำหรับเจ้าราชบุตรผู้เป็นบุตรของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ให้ทำคุณความดีต่อบ้านเมืองบ้านจึงได้มอบหมายให้นำกำลังตามขึ้นไปตีพวกโจรเงี้ยวที่แตกพ่ายไปอันเป็นวิธีที่สร้างคุณดี ลบล้างความผิด ซึ่งเจ้าราชบุตรก็สามารถกระทำงานที่มอบหมายสำเร็จ โดยสามารถตีพวกกองโจรเงี้ยวแตกพ่ายไป ได้รับทรัพย์สินเกลยกกลับมาเป็นจำนวนมาก ต่อมาพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงขอย้ายเจ้าราชบุตรให้มารับราชการที่เมืองน่าน นับว่าเพื่อที่จะได้ปกครองและควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด เหตุการณ์ดังกล่าว

นับว่าเป็นการทำให้เป็นที่เลื่อมเสียดพระเกียรติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นอย่างมาก แต่ด้วยคุณความดีความซื่อสัตย์สุจริตที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระเมตตายกโทษาให้ นอกจากนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ยังได้ขอรับพระราชทานสัญญาบัตรเจ้าราชบุตรเป็นเจ้าราชคนัย ซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่ที่ยังไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็ ได้ทรงมีความเห็นชอบด้วย นับได้ว่าเป็นเพราะคุณงามความดีของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและแผ่นดินไทยอย่างหาที่สุคติได้ จึงทำให้ได้รับพระเมตตาและประทานความช่วยเหลือจากพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างหาที่สุคติได้

1) เหตุการณ์กับภูเงี้ยวเมืองแพร์

พวกเงี้ยวหรือพวกไทยใหญ่ ได้คบคิดกันก่อการจลาจลขึ้นในเมืองแพร์ พวกไทยใหญ่นำโดย พระกาหม่องและสะลาโปไชย หัวหน้าพวกโจรเงี้ยวนำกองโจรประมาณ 40-50 คน บุกเข้าเมืองแพร์ทางด้านประตูชัย จู่โจมสถานีตำรวจเป็นจุดแรก ขณะนั้นสถานีตำรวจเมืองแพร์มีประมาณ 12 คน จึงไม่สามารถต้านทานได้ กองโจรเงี้ยวเข้ายึดอาวุธตำรวจแล้วพากัน เข้าโจมตีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข โจรเงี้ยวได้ตัดสายโทรเลขและทำลายอุปกรณ์สื่อสารต่างๆ เพื่อตัดปัญหาการสื่อสาร แล้วก็มุ่งหน้าสู่บ้านพักข้าหลวงประจำเมืองแพร์ แต่ก่อนที่กองโจรเงี้ยวจะไปถึงบ้านพักข้าหลวงนั้น พระยาไชยบูรณ์ (ทองอยู่ สุวรรณบาตร) ได้พา ครอบครัวพร้อมด้วยคุณหญิงเยือน ภริยาหลบหนีออกจากบ้านพักไปก่อนแล้ว พวกโจรเงี้ยวไปถึงบ้านพักไม่พบพระยาไชยบูรณ์ จึงบุกเข้าปล้นทรัพย์สินภายในบ้านพักข้าหลวง และสังหารคนใช้ที่หลงอยู่อยู่จนหมดสิ้น จากนั้นจึงยกกำลังเข้ายึดที่ทำการค้าสนามหลวง ทำลายคลังหลวงและกวาดเงินสดไปทั้งหมด 46,910 บาท 37 อัฐ แล้วจากนั้นพวกโจรเงี้ยวก็มุ่งตรงไปยังเรือนจำเพื่อปล่อยนักโทษให้เป็นอิสระพร้อมกับแจกจ่ายอาวุธให้แก่ นักโทษเหล่านั้น ทำให้พวกกองโจรเงี้ยว ได้กำลังสนับสนุนเพิ่มขึ้นอีกจนภายหลังมีกำลังถึง 300 คน

ในระหว่างที่กองโจรเงี้ยวเข้าโจมตีสถานที่ราชการต่างๆอยู่นั้น ราษฎรเมืองแพร์ตื่นตกใจกันมาก บางส่วนได้อพยพหลบออกไปอยู่นอกเมืองทันทีที่กองโจรเงี้ยวจึงประกาศให้ราษฎรอยู่ในความสงบ เพราะพวกตนจะไม่ทำร้ายชาวเมืองแต่จะฆ่าเฉพาะคนไทยภาคกลางที่เข้ามาปกครองเมืองแพร์เท่านั้น ราษฎรจึงค่อยคลายความตกใจลง และบางส่วนได้เข้าร่วมกับพวกกองโจรเงี้ยวก็มี ทำให้กองโจรเงี้ยวทำงานคล่องตัวและมีกำลังเข้มแข็งขึ้น ขณะเดียวกันพระยาไชยบูรณ์ซึ่งพาภริยา คือ คุณหญิงเยือนหลบหนีออกจากบ้านพักตรงไปยังคุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร์ หวังขอพึ่งกำลังเจ้าเมืองแพร์หรือเจ้าหลวงเมืองแพร์ คือ พระยาพิริยวิไชย เมื่อไปถึงคุ้มเจ้าหลวง แต่เจ้า

หลวงเมืองแพร์ไม่มีอาวุธ พระยาไชยบูรณ์ตัดสินใจพำรึกยาและหญิงรับใช้ออกจากเมืองแพร์ ไปทางบ้านมหาโพธิ์เพื่อหวังไปขอกำลังจากเมืองอื่นมาปราบ

เมื่อโจรเจ็วสามารถยึดเมืองแพร์ได้แล้ว พระกาหม่อมและสะลาโปไชยกี้ไปที่คุ้มเจ้าหลวง เพื่อเชิญให้เจ้าเมืองแพร์ปกครองบ้านเมืองตามเดิม ก่อนจะปกครองเมืองพระกาหม่อมได้ให้เจ้าเมืองแพร์และเจ้านายบุตรหลานทำพิธีถือน้ำสาบานก่อน โดยมีพระยาพิริยวิไชยเป็นประธานร่วมด้วยเจ้าราชบุตร เจ้าไชยสงคราม และเจ้านายบุตรหลานอื่น ๆ รวม 9 คน ในพิธีนี้มีการตกลงร่วมกันว่าจะต่อต้านกองทัพของรัฐบาล โดยพวกกองโจรเจ็วเป็นกองหน้าออกสู้รบเอง ส่วนเจ้าเมืองและคนอื่นๆเป็นกองหลังคอยส่งอาหารและอาวุธตลอดทั้งกำลังคน พวกกองโจรเจ็วเริ่มลงมือตามล่าฆ่าข้าราชการไทยและคนไทยภาคกลางทุกคน ไม่ว่าจะเป็เด็กหรือสตรีที่หลบหนีไปโดยประกาศให้รางวัลนำจับ เฉพาะค่าหัวพระยาไชยบูรณ์ หัวละ 5 ชั่ง หรือ 400 บาท

ทางรัฐบาลไทยได้ส่งกองทัพจากเมืองใกล้เคียง เช่นพิชัย สวรรคโลก สุโขทัย ตาก น่าน และเชียงใหม่ เข้ามาปราบปรามพวกกองโจรเจ็วอย่างรีบด่วน โดยกำหนดให้ทุกเมืองระดมกำลังเข้าปราบปราม พวกกองโจรเจ็วในเมืองแพร์พร้อมกันทุกด้าน และยังได้มอบหมายให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) นำกองทัพหลวงขึ้นมปราบปรามพร้อมทั้งให้ดำเนินการสอบสวนสาเหตุการปล้นนั้นและให้ถือว่าเป็น “กบฏ” ด้วย ดังนั้นจึงเรียกว่า กบฏเจ็วเมืองแพร์

2) สาเหตุของการเกิดกบฏเจ็วขึ้นในเมืองแพร์

(1) การเปลี่ยนแปลงการปกครองในหัวเมืองล้านนา เมื่อพ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศ เป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งมีข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการ รูปแบบนี้ได้ลดอำนาจเจ้าผู้ครองเมืองให้น้อยลงกว่าเดิม การลดฐานะของเมืองประเทศราชนี้ เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่า เป็นการจำกัดสิทธิและอิสรภาพทางการเมืองภายในของเมืองเหล่านี้ลงเกือบทั้งสิ้น เจ้าผู้ครองนครนั้นมีเพียงแค่เกียรติยศแต่ไม่มีอำนาจที่แท้จริง ดังจะเห็นว่ารัฐบาลสยามยังได้อนุญาตให้ข้าหลวงเป็นผู้แต่งตั้งเสนาบดีให้แก่เจ้าผู้ครองนคร และเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำให้เจ้าผู้ครองนครแต่งตั้งยศถาบรรดาศักดิ์ให้แก่ขุนนางพื้นเมืองอีกด้วย เห็นได้ว่าฐานะทางการเมืองนั้น เจ้าเมืองมีแต่เกียรติยศ ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง เพราะอำนาจสิทธิขาดตกเป็นของข้าหลวง ซึ่งเป็นข้าราชการที่ส่งมาจากส่วนกลาง ในทางด้านเศรษฐกิจก็ถูกตัดตอนผลประโยชน์ลงสร้างความไม่พอใจแก่เจ้าเมืองและเจ้านายบุตรหลานทั้งหลายในแต่ละเมืองจึงสร้างปฏิกิริยาออกมาในลักษณะต่างๆกัน เมืองแพร์ตกอยู่ในสภาพลำบาก เนื่องจากในช่วงที่พระยาศรีสหเทพ (เส็งวิริยศิริ) ปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2442 ได้จัดการอย่างรุนแรงและบีบบังคับยิ่งกว่าเมืองอื่นๆ โดยไม่

คำนี้ถึงว่าเมืองแพร์เพิ่งจะจัดการปกครองเป็นครั้งแรก พ.ศ. 2437 ในครั้งนั้น ด้านการคลัง พระยาทรงสุรเดชยังผ่อนปรน ไม่ได้แบ่งเงินผลประโยชน์ของเจ้าเมืองออกจากเงินแผ่นดิน ดังนั้น เจ้าพิริยเทพวงศ์ จึงเก็บรักษาเงินปันกันหมด และนำเงินหลวงมาจ่ายในกิจการป่าไม้ของตนก่อน โดยเข้าใจว่าเป็นเงินของตน เมื่อพระยาศรีสหเทพตรวจสอบการเงินก็พบว่าเงินหลวงขาดไป จึงสั่งกักขังเจ้าเมืองแพร์ ไว้จนกว่าจะหาเงินมาชดใช้ให้ครบภายใน 24 ชั่วโมง เจ้านายบุตรหลานต้องหาเงินมาชดใช้จนครบ เจ้าเมืองแพร์จึงได้รับการปล่อยตัว นับเป็นการกระทำที่บีบคั้นจิตใจและไม่ให้เกียรติกัน

(2) ชาวเงี้ยวเกิดความไม่พอใจต่อการจัดการการปกครองของข้าราชการไทยที่เข้ามาปกครองเมืองแพร์ ประกอบกับชาวพื้นเมืองแพร์ก็จับอาวุธขึ้นมาช่วยพวกกองโจรเงี้ยวด้วย จึงทำให้สถานการณ์มีความรุนแรงมากขึ้น ชาวเงี้ยวในเมืองแพร์มาจากรัฐฉานซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในแถบหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือของทุกหัวเมือง โดยมีอาชีพทำป่าไม้ หาเพชรพลอย ทำการค้าขายกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในมณฑลพายัพ เป็นเวลานานแล้ว ส่วนใหญ่พวกเงี้ยวเหล่านี้จะทำมาหากินตามปกติปะปนไปกับคนพื้นเมือง ดังจะเห็นได้จากประกาศของทางราชการเกี่ยวกับเรื่องเงี้ยวก่อการกบฏขึ้นในมณฑลพายัพ ตอนหนึ่งว่า “...แต่ก่อนมาเงี้ยวพวกนี้ ได้แยกย้ายกันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในมณฑลพายัพทั่วไปทุกนคร ทำการค้าขายในตลาดบ้าง รับจ้างตัดต้นไม้ลากไม้ในป่าบ้าง ตั้งทำมาหากินปะปนอยู่กับพวกลาว เช่นกับจีนในกรุงเทพฯ เพราะพวกลาวไม่ถนัดในการขนสินค้ามาขาย และไม่ชอบทำการหนัก ถ้าไม่มีใครชอบรับเป็นลูกจ้างอย่างคนเงี้ยว...”

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แต่เดิมมานั้นพวกเงี้ยวมีความเป็นอยู่อย่างสงบ ทำมาหากินสะดวกสบายไม่มีการกระทบกระทั่งใคร แต่ครั้งเมื่อรัฐมีบทบาทควบคุมหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือให้กระชับแน่นขึ้น จัดการปกครองกับพวกเงี้ยวชาวเมืองอย่างเข้มงวด จึงทำให้พวกเงี้ยวชาวเมืองมีความรู้สึกที่ตนเองเป็นคนกลุ่มน้อย ซึ่งถูกข้าราชการเจ้าสนามหลวง หรือข้าราชการเทศาภิบาลกดขี่ข่มเหงกันอยู่เรื่อยๆ พวกเงี้ยวมีความรู้สึกที่พวกข้าราชการรังเกียจตนกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับเงี้ยวดังนี้ ห้ามพวกเงี้ยวมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเด็ดขาด เงี้ยวต้องมีหนังสือเดินทางหากไม่มีจะถูกปรับเป็นเงินจำนวนมาก เงี้ยวจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานและเสียเงินจำนวน 4 บาทต่อปี

(3) การแทรกแซงจากต่างประเทศ การกบฏครั้งนี้ไม่ใช่ความคิดพวกเงี้ยวแต่ฝ่ายเดียว แต่ได้รับการอุดหนุนจากข้าหลวงชาวฝรั่งเศสให้ความช่วยเหลือ ดังจากหลักฐานที่หลวงจันทรามาศรัยกราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพความว่า สมัยก่อน

“...ได้ทราบเหตุการณ์ตามข่าวลือ เป็นเสียงซุบซิบจากชาวต่างประเทศ หมู่ฝรั่งเศสชาติและจีนบาบ๋า พวกเขาพ่อค้าโจยจันถึงเรื่องเกิดการจลาจลซึ่งเกิดขึ้นในมณฑลพายัพว่า การที่พวกเงี้ยวก่อการจลาจลขึ้นนั้นไม่เป็นของที่พวกเงี้ยวคิดทำขึ้นเอง เป็นอุบายมาจากพวกข้าหลวงฝรั่งเศสตามฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอุดหนุนให้ก่อเหตุขึ้น ที่จริงแต่ตามลำพังพวกเงี้ยวเท่านั้นไม่กล้าหาญถึงเพียงนี้เป็นแน่...” จากข้อความดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุที่ฝรั่งเศสมีส่วนเกี่ยวข้องกับกบฏเงี้ยวเมืองแพร่เพื่อความต้องการที่จะกระทำให้การปกครองของรัฐบาลสยามปั่นป่วน จะได้กล่าวหาว่าสยามมีการปกครองที่ไม่มั่นคงกิดขวางความสะดวกของการค้า ของประเทศตนและจะได้เปิดโอกาสให้ประเทศของตนกำจัดเอกสารของประเทศสยามและยึดสยามเป็นรัฐอารักขาได้

3) บทบาทพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการปราบปรามกบฏเงี้ยวเมืองแพร่

เหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ได้ส่งผลกระทบและสร้างความลำบากใจต่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯเป็นอย่างมาก เนื่องจากเจ้าราชบุตรผู้เป็นบุตรเขยของเจ้าพิริยเทพวงศ์เจ้าเมืองแพร่ นั้น เป็นบุตรชายของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งมีพยานหลักฐานและพฤติกรรมบ่งชี้ได้ว่าได้รู้เห็นเป็นใจกับพวกเงี้ยว เพราะเจ้าราชบุตรเป็นร้อยตำรวจเอก จะต้องนำกำลังออกต่อสู้ด้านทานพวกโจรเงี้ยวแต่ปรากฏว่า ราชบุตรไม่ได้ทำหน้าที่อันควรกระทำ แต่ทว่าพฤติกรรมของเจ้าราชบุตรซึ่งเป็นบุตรชายนั้นก็มิได้ทำให้ความจงรักภักดีของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และแผ่นดินสยามลดลงไปได้ ท่านยังคงเตรียมกำลังอาวุธ ผู้คนในเมืองน่านเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้พวกเงี้ยวเข้ามาก่อความวุ่นวายในเมืองน่านเหมือนที่ได้สร้างความวุ่นวายในหัวเมืองพายัพทั้งหลาย เสมือนกับเป็นการรักษาราชอาณาเขตของเมืองน่านไว้อย่างสุดเต็มกำลังเพื่อไม่ให้เกิดความวุ่นวายดังในเมืองแพร่ และอันที่จะสร้างความยุ่งยากให้กับการจัดการการปกครองในหัวเมืองล้านนาจะต้องมีปัญหาและอุปสรรคจากเหตุการณ์กบฏเงี้ยว การที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ราชการและการปกครองทำให้พระยาบรมบาทบุรุษ (แย้ม แสงชูโต) ข้าหลวงนครน่าน จึงได้มีบันทึกกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่า

“เหตุเกิดที่เมืองแพร่ไม่ใช่อื่นนอกจากกลอุบายของอังกฤษจะสร้างอำนาจทางฝ่ายไทยเวลานี้มีสเตอร์เบคเกต กงสุลอังกฤษออกตัวปฏิเสธความรับผิดชอบว่า รัฐบาลไทยคงจัดการเอง กงสุลอังกฤษได้ลงไปนครแพร่ เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม ศกนี้ จะได้สั่งให้ข้าราชการไทยในนครน่านไปฟังก็ไม่ไว้วางใจในความปลอดภัยเพราะนครแพร่เป็นอันอื่น ไปเสียแล้ว ถ้ากรุงเทพฯ ไม่ยกขึ้นไปคงจะไม่เรียบร้อย เจ้านายในนครน่านมีความกตัญญูต่อราชการมาก พร้อมเพรียงกันและช่วยป้องกันเมือง และสกัดด่านไม่ยอมให้หนีออกไปได้” จากบันทึกดังกล่าวจึงได้สะท้อนให้เห็นถึงการกล่าวขย่องในความจงรักภักดีต่อบ้านเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และเจ้านายบุตรหลานที่มีต่อการปราบปรามกบฏเงี้ยวในครั้งนี้ ถึงแม้ว่าจะต้องเป็นการต่อสู้กับกบฏเงี้ยวที่มีบุตรชาย

ของตนเองเข้าไปพัวพันด้วยก็ตาม ประกอบกับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับเจ้าพิริยเทพวงศ์เจ้าหลวงเมืองแพร่ และถูกตั้งข้อหาที่มีส่วนรู้เห็นในการส่งเสริมให้เกิดกบฏเงี้ยวขึ้นกล่าวคือในขณะที่โจรเงี้ยวบุกเข้ายึดเมืองแพร่นั้นทั้งเจ้าเมืองและเจ้านายเมืองแพร่มิได้ว่างกล่าวหรือต่อต้านแต่อย่างใด ซึ่งผิวิตยของเจ้าเมืองที่ควรกระทำนอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานที่เจ้าเมืองแพร่กล่าวว่า

“... รู้ว่าเมืองแพร่ต่อไปจะเป็นของไทยนานเท่าใด จะต้องเป็นเมืองของเงี้ยว... เจ้าแพร่จะคิดให้พกาหม่อง สล่าโปชัยวิ่งเป็นหัวหน้าพวกเงี้ยวบ่อแก้วเข้าตีปล้นเมืองแพร่ พวกเงี้ยวคงจะจับคนไทยไปฆ่าเสียหมด คงจะไม่เหลือเลย แต่พกาหม่องสล่าโปชัย จะยกเข้าตีเมืองแพร่เมื่อใดยังไม่มีการกำหนด ถ้าจะให้พกาหม่องสล่าโปชัยยกเข้าตีเมืองแพร่เมื่อใด จะต้องมีหนังสือไปนัดพกาหม่อง สล่าโปชัยให้ทราบ ผู้ที่ร่วมคิดให้เงี้ยวปล้นเมืองแพร่ในคราวนี้มีเจ้าราชบุตร พระชัยสงคราม และพระเมืองราชา เป็นผู้ร่วมคิดด้วย...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 12: 24 -25) จากหลักฐานดังกล่าวจึงทำให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีลงความเห็นว่ากบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ครั้งนี้มีได้เกิดขึ้นเพราะความต้องการแสดงความกล้าหาญของพวกโจรเงี้ยวแต่อย่างเดียว แต่เจ้าเมืองแพร่มีส่วนอยู่เบื้องหลังการกบฏโดยใช้พวกกบฏเป็นเครื่องมือดำเนินการต่อต้านการปกครองแบบใหม่

ภายหลังที่กองทัพไทยภายใต้การนำของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรสามารถเข้ายึดเมืองแพร่คืนมาจากโจรเงี้ยวได้แล้วนั้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีพร้อมด้วยคณะกรรมการสอบสวนจึงได้ลงโทษผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง สำหรับเจ้าราชบุตรผู้เป็นบุตรของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ให้ทำคุณความดีต่อบ้านเมืองบ้านจึงได้มอบหมายให้นำกำลังตามขึ้นไปตีพวกโจรเงี้ยวที่แตกพ่ายไปอันเป็นวิธีที่สร้างความคิด ลบล้างความผิด ซึ่งเจ้าราชบุตรก็สามารถกระทำงานที่มอบหมายสำเร็จ โดยสามารถตีพวกกองโจรเงี้ยวแตกพ่ายไป ได้รับทรัพย์สินเชลยกลับมาเป็นจำนวนมาก ต่อมาพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงขอย้ายเจ้าราชบุตรให้มารับราชการที่เมืองน่าน นับว่าเพื่อที่จะได้ปกครองและควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นอย่างมาก แต่ด้วยคุณความดีความซื่อสัตย์สุจริตที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระเมตตา ยกโทษให้ นอกจากนั้นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ยังได้ขอรับพระราชทานสัญญาบัตรเจ้าราชบุตรเป็นเจ้าราชคนย ซึ่งเป็นตำแหน่งใหม่ที่ยังไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็ได้รับพระเมตตาและประทานความช่วยเหลือจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างหาที่สุดมิได้

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องความคิดและบทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในระหว่าง พ.ศ. 2436 -2461 ซึ่งการศึกษาวิจัยได้ศึกษาถึงความคิดทางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตั้งแต่ครั้งดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองน่านจนกระทั่งดำรงตำแหน่งเป็นพระเจ้าผู้ครองนครน่าน ได้ปรากฏถึงบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีการจัดการและพัฒนาเมืองน่านให้มีความทันสมัยรองรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสยามประเทศ ได้เป็นอย่างดี พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ปฏิบัติราชการสนองพระราชนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ในการดูแลเมืองน่านซึ่งเป็นประเทศราชของสยามให้มีความสงบเรียบร้อย ปฏิบัติราชการตามที่ได้รับมอบหมายจากสยามอย่างไม่เคยขาดตกบกพร่อง

1. สรุปผลการวิจัย

1. ความคิดในด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อการจัดการการปกครองเมืองน่าน

1.1 แนวคิดการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา

1.1.1 การนำความเชื่อเรื่องผีควบคุมพฤติกรรมคนในสังคม

ชาวเมืองน่านมีความเชื่อในเรื่องของการนับถือผีมาเป็นเวลาช้านาน โดยมีความเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชีวิตเกิดจากการกระทำของภูตผีปีศาจ ในทุกพื้นที่ที่มีภูตผีปีศาจรักษาอยู่ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟัง หากใครขัดขืนไม่เชื่อฟังมักจะมีสิ่งไม่ดีเกิดขึ้นในชีวิตได้ สาเหตุที่ชาวเมืองน่านต่างเกรงกลัวและมีความเชื่อในเรื่องผีนั้นอาจเป็นไปได้ว่าภูมิประเทศของเมืองน่านนั้นเต็มไปด้วยป่าเขา มีความห่างไกลจากตัวเมืองต่างๆ การคมนาคมมีความยากลำบาก เป็นต้น ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่าในสังคมทุกชนชั้นของชาวเมืองน่านต่างให้การนับถือผีกันทุกระดับไม่ว่าจะเป็นชนชั้นเจ้านายผู้ปกครอง ชนชั้น ไพร่ ทาส สำหรับชนชั้นเจ้านายผู้ปกครองจะมีการนับถือผีเสื้อเมือง หรือผีบ้านผีเมืองที่ปกป้องคุ้มครองเมืองน่านอยู่ และผู้ปกครอง

เมืองจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมการไหว้ผีเป็นประจำเพื่อขอให้อำนาจของภูติผีปีศาจได้มาคุ้มครองบ้านเมืองให้มีความสงบสุข สำหรับชนชั้นไพร่ทาส ในเมืองน่านก็จะมีการนับถือผีบ้านผีเรือน ผีไร่ ผีนา ก็จะต้องประกอบพิธีไหว้ผีกันเป็นประจำ เพื่อขอให้อำนาจของผีช่วยคุ้มครองป้องกันคนในครอบครัวให้มีความสุขสบายไม่เจ็บไข้ได้ป่วย พิธีกรรมการเลี้ยงผีของชาวเมืองน่านได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อร่วมกันของคนในสังคมที่ผู้ปกครองได้นำมาใช้ในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคมในสมัยที่ยังไม่มีการบังคับใช้กฎหมายเนื่องจากคนในสังคมจะไม่ทำ ความผิดต่อกันเพราะกลัวอำนาจอิทธิฤทธิ์ของภูติผีปีศาจ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีแนวคิดในการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาโดยการนำความเชื่อเรื่องผีมาควบคุมความสงบเรียบร้อยในสังคม และทั้งยังเป็นตัวอย่างในการประกอบพิธีกรรมในการเลี้ยงผีอยู่เป็นประจำโดยมิได้ขาด

1.1.2 การใช้พุทธศาสนาควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม

พุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแพร่ในเมืองน่านในสมัยสุโขทัย ชาวเมืองน่านได้มีจิตศรัทธาในพุทธศาสนาและเชื่อฟังคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เชื่อในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เชื่อในความไม่เที่ยง ตามหลักจักรกัปวัตตนสูตร เชื่อว่าชาติหน้ามีจริง เชื่อในอานิสงส์ผลบุญ การให้ทานทำบุญ เวทมนต์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ นรก สวรรค์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากคำสอนของพุทธศาสนา หลักฐานที่ปรากฏได้จนถึงปัจจุบันคือวัดในเมืองน่าน รูปวาดบนฝาผนังในวัดต่างๆ ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวเมืองน่านที่มีความผูกพันกับพุทธศาสนา จึงทำให้เมืองน่านเป็นเมืองที่มีความสงบร่มเย็นมาโดยตลอด สำหรับแนวคิดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้นำพุทธศาสนามาควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาให้อยู่ในความสงบเรียบร้อยนั้น โดยได้พยายามชักจูงผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้ขยันหมั่นทำความดี เมื่อทำความดีแล้วก็มีความอิ่มเอมใจในผลบุญที่ตนจะได้รับ เมื่อทำชั่วยังจะต้องตกนรกถูกรทมาณ แนวคิดในการใช้ความเชื่อในเรื่องของการใช้พุทธศาสนาควบคุมความสงบเรียบร้อยของคนในสังคมของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้สะท้อนให้เห็นถึงควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอีกทางหนึ่งเพื่อความสงบสุขเรียบร้อยในเมืองน่านนับได้ว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จในการปกครองผู้คนในยุคที่กฎหมายยังไม่สามารถบังคับใช้ได้อย่างครอบคลุมในสังคมที่ยังห่างไกลความเจริญได้

1.2 แนวคิดสมัยใหม่ในการจัดการปกครองเมืองน่าน

ก่อนที่เมืองน่านจะได้รับการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ยุคสมัยใหม่นั้นพบว่าเมืองน่านมีรูปแบบการปกครองที่เจ้าผู้ครองนครมีอำนาจเด็ดขาดในการปกครอง ซึ่งเรียกว่า “เจ้าชีวิต” กล่าวคือเป็นเจ้าชีวิตของผู้ใต้บังคับบัญชา สามารถชี้เป็นชี้ตายได้ ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองที่ผู้ปกครองมีอำนาจเฉกเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ แต่ยังคงรับถืออำนาจทางรัฐไทย โดยแสดงออกถึงการลงไปถวายสัตย์ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ตลอดจนรับการ

แต่งตั้งจากทางรัฐไทย รูปแบบการปกครองดังกล่าวเจ้าผู้ครองเมืองน่านมีอำนาจสูงสุด ถึงแม้ว่าจะมีการแต่งตั้งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่เจ้าผู้ครองเมืองน่านในเรื่องต่างๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วสิทธิ์อำนาจเด็ดขาดจะอยู่ที่เจ้าเมืองน่านแต่เพียงผู้เดียว สำหรับวิธีการสืบสันตติวงศ์เพื่อขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน นั้นจะถือเอาทายาททางตำแหน่งเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา ไม่ถือเอาทางสายเลือดอย่างทางกรุงเทพฯ ซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของการปกครองในหัวเมืองน่าน และหัวเมืองประเทศราชอื่นในล้านนาไทย ซึ่งมีรูปแบบเป็นอย่างเดียวกัน

ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการเมืองการปกครองขึ้นในหัวเมืองล้านนา พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เห็นชอบให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองสมัยใหม่ โดยมีได้คำนึงถึงอำนาจทางการเมืองของท่านที่จะต้องถูกลดลงแต่อย่างใด ยังคงให้ความสำคัญในการที่จะพยายามเปลี่ยนแปลงการปกครองเมืองน่านให้นำมาสู่ความทันสมัยเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของเมืองน่านโดยได้มีการดำเนินการดังนี้

1.2.1 นำระบบราชการมาใช้ในการปกครองเมืองน่าน

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ร่วมกับพระยาสุนทรนุรักษ์ ข้าหลวงเมืองน่าน จัดรูปแบบการปกครองขึ้นมาใหม่ โดยให้มีการนำระบบราชการมาใช้ในการปกครองเมืองน่าน โดยเรียกว่า “เค้าสนามหลวง” เป็นสถานที่ว่าราชการมีการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ความรับผิดชอบเหล่านี้เพื่อต้องการฝึกให้เจ้านายบุตรหลานซึ่งเป็นชนชั้นปกครองของเมืองน่านให้ฝึกปกครองบ้านเมืองโดยอยู่ภายใต้ของระบบราชการซึ่งได้มีการแบ่งลำดับชั้น จัดวางอำนาจหน้าที่ตามความรับผิดชอบลดหลั่นกันไปภายใต้แนวปฏิบัติที่เป็นแบบแผน มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับระบบราชการไว้มากมาย เช่น กำหนดเวลาทำราชการ วันหยุดราชการ แบบแผนการรายงานข้อราชการ แบบฟอร์มการเขียนหนังสือราชการ การตั้งตำแหน่งและการลาราชการฯลฯ มีเวลารับราชการในเค้าสนามหลวงวันหนึ่งไม่ต่ำกว่า 6 ชั่วโมง โดยเริ่มตั้งแต่ 10.00 น. ไปจนถึง 16.00 น. การนำระบบราชการมาใช้ในเมืองน่านมีผลทำให้อำนาจทางการเมืองการปกครอง อำนาจการตัดสินใจของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ต้องหมดอำนาจลงไป การพิจารณาตัดสินใจทางการเมืองต้องผ่านการเห็นชอบจากการประชุมของเค้าสนามหลวงทั้งสิ้น ถึงแม้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จะทราบถึงการถูกลดอำนาจทางการเมืองแบบสมัยใหม่ แต่ก็ได้มีการปรับตัวให้เข้ากับการปฏิรูปการปกครองแบบสมัยใหม่ทำให้การจัดการปกครองในเมืองน่านเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยมากกว่าหัวเมืองล้านนาอื่นๆ

1.2.2 จัดการการศึกษาสมัยใหม่ขึ้นในเมืองน่าน

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เห็นความสำคัญที่จะจัดการศึกษาสมัยใหม่ขึ้นในเมืองน่านจึงได้มีการดำเนินการในเบื้องต้นกล่าวคือ โดยการส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือที่

เชียงใหม่ เพื่อศึกษาวิชาด้านการเมืองการปกครอง การทหาร ศึกษาอักษรและภาษาไทย และในขณะเดียวกันยังได้บริจาคที่ดินและทุนทรัพย์ส่วนตัวให้สร้างโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2450 ชื่อว่าโรงเรียนสุริยานุเคราะห์ โดยครั้งแรกได้เปิดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้น ป.1 ถึง ป. 3 ต่อมาในพ.ศ. 2457-2458 จึงได้เปิดสอนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3-4 แนวความคิดในการปรับปรุงระบบการจัดการศึกษาสมัยใหม่ขึ้นในเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับในความเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้านที่กำลังเกิดขึ้นในเมืองน่าน เนื่องจากเมืองน่านมีความลุ่มเสี่ยงที่จะตกเป็นเมืองขึ้นหรือมีความเสียเปรียบทางการเมืองกับชาติฝรั่งเศส หากราษฎรมีการศึกษามากขึ้น ประกอบกับในระยะแรกของการมีข้าราชการพื้นเมืองเข้ารับราชการ นั้นพบว่าข้าราชการพื้นเมืองเหล่านั้นยังไม่มีความรู้อย่างเพียงพอ และประเด็นที่สำคัญที่สุดคือมีปัญหาด้านการสื่อสารระหว่างภาษาไทยกลางและภาษาพื้นเมือง จึงทำให้การสื่อสารระหว่างข้าราชการพื้นเมืองในเมืองน่านสื่อสารกับข้าหลวงและข้าราชการที่ส่งมาจากสยามไม่ได้ ดังนั้นในการจัดการเรียนการสอนจึงได้มีการสอนภาษาไทยกลางให้กับนักเรียนเพื่อเป็นการสอนให้มีการเรียนภาษาไทยกลางเพื่อมุ่งให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนอ่านออกเขียนได้เป็นสำคัญ และต้องการสนับสนุนให้ผู้ที่ยังเรียนหนังสือสามารถเข้าสู่ระบบราชการแบบใหม่ซึ่งกำลังขาดแคลนบุคคลในระบบราชการในขณะนั้น การให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาสมัยใหม่ให้เกิดขึ้นในเมืองน่านของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นอีกหนึ่งวิธีการป้องกันเมืองน่านไม่ให้เสียเปรียบในเรื่องของดินแดนข้อตกลงหรือสัญญาต่างๆ อันที่จะลุ่มเสี่ยงให้เมืองน่าน ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ประกอบกับเป็นการพัฒนาเมืองน่านให้มีความเจริญทัดเทียมกับเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ที่ได้มีการจัดการบ้านเมืองแบบสมัยใหม่ตามที่สยามไว้วางแบบแผนไว้

1.3 แนวคิดการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม

สำหรับแนวคิดการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นปรากฏได้ในการแสดงออกถึงการปกป้องรักษาดินแดนของเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส การลงไปถวายเครื่องราชบรรณาการโดยไม่ขาดและไม่ได้คำนึงถึงระยะทางที่ห่างไกล การเข้าร่วมการทำสงครามปกป้องรักษาดินแดนของรัฐไทย เป็นต้น นอกจากนั้น ท่านอาจารย์สมเจตน์ วิมลเกษม ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีอย่างหาที่สุดมิได้ต่อองค์พระมหากษัตริย์แห่งรัฐสยาม โดยเฉพาะองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้นเกล้ารัชกาลที่ 5 นั้น (สมเจตน์ วิมลเกษม สัมภาษณ์ วันที่ 8 ธันวาคม 2555) โดยได้วิเคราะห์ไว้ว่าน่าจะมีเหตุผลในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

1) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นมีความสัมพันธ์อันดีส่วนพระองค์ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเนิ่นนานตั้งแต่ครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมือง

น่าน ได้เดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ โดยมีได้ขาด เป็นผู้แทนระหว่างรัฐสยามกับเมืองน่านในการติดต่อสื่อสารข่าวสาร เมื่อรัฐสยามต้องการไพร่พลในการทำสงครามก็นำไพร่พลเข้าช่วยเหลือรัฐสยามในการทำสงครามแทบทุกครั้ง รวมทั้งเป็นธูระจัดการและดูแลหัวเมืองขึ้นของเมืองน่านให้มีความจงรักภักดีต่อรัฐสยาม พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ โดยมีได้คำนึงระยะทางที่ห่างไกลกัน แม้ว่าจะมีกษัตริย์อันตรายใดๆ ก็ตามและยังต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทางถึง 3 เดือน ถึงแม้ว่าพระองค์ท่านจะมีอายุมากแล้วก็ตามก็หาได้ย่อท้อไม่

2) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นไม่ต้องการให้เมืองน่านต้องตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส เนื่องจาก ความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา ภาษา และขนบธรรมเนียมประเพณีมีความแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับรัฐสยาม ซึ่งมีความผูกพันและมีความสัมพันธ์อันดีมาด้วยกันมาตลอดยาวนานแล้ว และรัฐสยามได้ปกครองเมืองน่าน ด้วยความเป็นธรรม ให้เกียรติแก่เจ้าเมืองในการปกครอง ไม่มีการกดขี่ ข่มเหง แต่ประการใด จึงทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นทรงเห็นความสำคัญของเมืองน่านที่จะต้องรักษาไว้ไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

3) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นมีความต้องการที่จะให้เมืองน่านได้รับการพัฒนาให้เจริญรุ่งเรือง เหมือนหัวเมืองล้านนาอื่นๆ จึงต้องการให้เมืองน่านได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทางที่ดีขึ้น เนื่องจากในขณะนั้นรัฐสยามกำลังปฏิรูปการเมืองการปกครอง พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงต้องการให้เมืองน่านได้รับการปฏิรูปในด้านการเมืองการปกครองไปด้วย เพื่อนำพาเมืองน่านไปสู่การพัฒนาที่ดีขึ้น ถึงแม้ว่าในการปฏิรูปการเมืองการปกครองในครั้งนั้นจะทำให้อำนาจทางการเมืองของเจ้าผู้ปกครองนครน่าน ถูกลดทอนลง แต่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ หาได้ต่อต้านหรือไม่ยอมรับอำนาจดังกล่าวแต่อย่างใด จึงทำให้การปฏิรูปการเมืองการปกครองในเมืองน่านเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย ซึ่งแตกต่างจากหัวเมืองแคว้นที่เกิดกบฏเงี้ยวต่อต้านอำนาจรัฐสยาม

4) ในบรรดาเมืองขึ้นของเมืองน่านนั้น ในบางเมืองมีความใกล้ชิดและสนิทสนมกับฝ่ายทางหลวงพระบาง และมีโอกาสที่จะต้องตกเป็นเมืองขึ้นของหลวงพระบางซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งทางเมืองน่านได้พยายามเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองเหล่านั้นให้เห็นถึงความสงบสุข ในการเป็นเมืองขึ้นของรัฐสยาม แต่ในบางครั้งก็สุดกำลังที่จะรักษาไว้ได้ จึงเกิดการทำสงครามทางเมืองน่านจึงได้รับพระราชทานความช่วยเหลือในเรื่องของอาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีความทันสมัย จึงทำให้เมืองขึ้นเหล่านั้นไม่กล้าที่จะแข็งข้อต่อเมืองน่านอีกต่อไป

5) การที่รัฐสยามได้ส่งข้าหลวงและข้าราชการเข้ามาช่วยเหลือเจ้าเมืองน่านในการจัดการการปกครองนั้น ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีร่วมกันระหว่างข้าหลวง ข้าราชการส่วนกลางที่ส่งมากับเจ้านายบุตรหลานในเมืองน่าน ได้ให้ความร่วมมือกันในทุกๆ ด้าน ทำให้เกิดการ

แลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ภาษา ศิลปะ ที่ตีระหว่างกัน จึงทำให้เกิดความซบซบและมีความรู้สึกว่าเป็นพลเมืองไทยร่วมกันไม่ได้เกิดความรู้สึกแตกแยกว่าเจ้านายทางเหนือเป็นเจ้าลาวเหมือนในอดีตอีกต่อไป

6) พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงยกหม่อมเจ้าศรีพรหมมา บุตรสาวให้เป็นบุตรบุญธรรมของพระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน) กับคุณหญิงอ้น ซึ่งในขณะนั้นได้ไปรับราชการเป็นข้าหลวงอยู่ที่เมืองน่าน ต่อมาหม่อมเจ้าศรีพรหมมาได้ติดตามบิดามารดาบุตรธรรมเข้าไปอยู่ที่กรุงเทพฯ และได้ใช้ชีวิตอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เสมือนกับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง จึงทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ทรงมีความภาคภูมิใจและรู้สึกยินดีที่บุตรสาวได้รับเกียรติเป็นอย่างสูงเช่นนั้น

2. บทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยาม

บทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯที่มีต่อการจัดการปกครองเมืองน่าน และที่มีต่อรัฐสยามในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น พบว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตั้งแต่ครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองน่าน จนกระทั่งได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ได้ทรงมีบทบาทในการช่วยเหลือรัฐสยามในการทำสงครามเชียงตุง การทำสงครามปราบฮ่อ การรักษาอาณาเขตแดนของรัฐสยาม และการปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ดังนี้

2.1 บทบาทในการทำสงครามเชียงตุง

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯได้มีบทบาทในการทำสงครามเชียงตุงร่วมกับกองทัพของรัฐไทยในครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3 โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เข้าร่วมทำสงครามเชียงตุงกับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งยกกองทัพมาจากกรุงเทพฯ และได้ยกทัพผ่านทางเมืองน่าน ดังนั้นสงครามเชียงตุงในครั้งนี้จึงมีขนาดใหญ่ มีการเกณฑ์ผู้คนเข้าร่วมทำสงครามเกือบ สามหมื่นคนสงครามเชียงตุงในครั้งนี้ยึดเยื้อ ไม่สามารถเข้าตีเมืองเชียงตุงได้ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทจึงทรงพักกองทัพอยู่ที่เมืองน่าน พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะนั้นได้ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองน่าน ได้มีบทบาทต่อการช่วยเหลือรัฐไทยในการทำสงครามเชียงตุง อันได้แก่ เข้าร่วมรบในสงครามเชียงตุง ร่วมกับกองทัพรัฐไทย ล้านนา และหลวงพระบาง เพื่อต่อสู้กับทัพพม่าในเมืองเชียงตุง ได้เป็นกำลังสำคัญในการรวบรวมเสบียงอาหารเพื่อนำไปสนับสนุนกองทัพของรัฐไทยในการทำสงครามเชียงตุง ได้เป็นกำลังสำคัญในการควบคุมกอง

เสบียงอาหารเพื่อนำส่งกองทัพของไทย ได้เป็นผู้นำในการให้เจ้านายบุตรหลานพร้อมใจช่วยราชการในสงครามเชียงตุงอย่างสม่ำเสมอ

2.2 บทบาทที่มีต่อการปราบฮ่อ

สำหรับบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ต่อการปราบฮ่อนั้นพบว่ามีบทบาทนับตั้งแต่ดำรงตำแหน่งดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองน่านตลอดจนได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นพระเจ้าเมืองน่านนั้น ได้มีบทบาทที่สำคัญในการช่วยเหลือรัฐสยามในการทำสงครามปราบฮ่อ ดังนี้

1. เมื่อ พ.ศ. 2430 ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปจัดรวบรวมเสบียงอาหารที่เมืองเชียงคำ ส่งกองทัพนายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อครั้งเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นแม่ทัพขึ้นมาปราบฮ่อที่เมืองหลวงพระบาง และได้เข้าร่วมไปในกองทัพด้วย โดยรวมระยะเวลาที่ดำเนินการขนเสบียงอาหารต้องใช้เวลาไปกลับเป็นเวลา 4 เดือนเศษ (หนังสือพงศาวดารเมืองน่าน 2543 หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพนนทธารักษ์)

2. ให้ความร่วมมือในการสนับสนุนด้านการทหาร โดยการเกณฑ์ผู้คนมาเป็นกำลังสำคัญในการเข้าร่วมสงคราม การจัดเตรียมกำลังคน และเครื่องศาสตราวุธ ไร่รอสมทบกับกองทัพที่ยกขึ้นไปจากกรุงเทพฯ

3. เป็นทัพหน้าในการทำสงครามปราบฮ่อ โดยได้ยกกำลังทัพล่วงหน้าไปช่วยรบที่เมืองหลวงพระบาง ดังปรากฏคำสั่งที่สั่งขึ้นไปเมืองน่านตอนหนึ่งว่า “...ให้แต่งกองทัพมายังเมืองหลวงพระบางตามที่ข้าหลวงและเจ้านครหลวงพระบางขอไป ถ้ากองทัพฮ่อยังตั้งอยู่ในเมืองนครหลวงพระบาง พอที่จะตีได้ก็ให้ตีแตกไป ถ้าเห็นยังตีไม่ได้ก็ให้รอทัพจากกรุงเทพฯ...” (เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี : 387)

4. เป็นกำลังที่สำคัญในการรวบรวมข้าวจากเมืองน่านไปขึ้นฉางที่เมืองหลวงพระบางถึง 21,000 ถัง เพื่อเก็บตุนไว้เป็นเสบียงอาหารสำหรับทำสงคราม

จากเหตุการณ์การปราบฮ่อดังกล่าว ถึงแม้ว่าเมืองน่านจะสูญเสียทรัพย์สินและกำลังไพร่พลไปเป็นจำนวนมากในการปราบฮ่อ แต่เหตุการณ์ดังกล่าวกลับเป็นการส่งเสริมให้เมืองน่านมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นและพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้รับการไว้วางใจและเป็นที่ยึดพร้อมทั้งได้รับการเอาใจใส่จากรัฐสยามมากขึ้น

2.3 บทบาทในการรักษาดินแดนของรัฐสยาม

2.3.1 บทบาทการจัดการกับเมืองเชียงแขง

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีบทบาทในการจัดการกับเมืองเชียงแขง ซึ่งเป็นเมืองที่เคยตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน แต่ต่อมาเจ้าเมืองเชียงแขงผู้ซึ่งเคยตกอยู่ในอำนาจของ

พม่ามีท่าทีที่จะยอมตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษไปด้วย จึงทำให้ทางเมืองน่านและรัฐไทยมีความหวาดกลัวว่าเจ้าเมืองเชียงแขงจะนำพาเมืองไปเป็นเมืองขึ้นกับอังกฤษ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะนั้นได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าราชวงศ์เมืองน่าน ได้รับมอบหมายจากเจ้าเมืองน่านให้เป็นผู้นำจดหมายมาเกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองเชียงแขงยอมสวามิภักดิ์ต่อรัฐไทย ในขณะที่เดียวกันก็ได้พยายามอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองเชียงแขงมาหาว่านล้อมให้ยินยอมอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐไทย แต่ทว่าเจ้าเมืองเชียงแขงกลับไม่ยอมรับวิธีการเกลี้ยกล่อมดังกล่าว พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้ยกทัพนำกำลังมาโจมตีเมืองเชียงแขง เพื่อบีบบังคับให้เจ้าเมืองเชียงแขงยอมรับอำนาจของรัฐไทย จนกระทั่งเจ้าเมืองเชียงแขงยอมรับสวามิภักดิ์ต่อรัฐไทยอย่างเป็นทางการตั้งแต่นั้นมา ในขณะที่เมืองเชียงแขงยินยอมตกอยู่ใต้อำนาจของเมืองน่านและรัฐไทยนั้น พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีบทบาทในด้านการเป็นตัวแทนระหว่างเมืองเชียงแขงกับรัฐไทย เนื่องจากเจ้าเมืองเชียงแขงและเจ้านายเมืองเชียงแขง เคยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่ามาเป็นเวลานาน ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีปฏิบัติต่อรัฐไทย ดังนั้นหน้าที่กลั่นกรองเรื่องราวต่างๆ ที่เจ้าเมืองเชียงแขงส่งลงมายังรัฐไทย การจัดตั้งไม้เงินต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการต่างๆ ทางเจ้าเมืองเชียงแขงจะเป็นผู้ร้องขอให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ช่วยตกแต่งจัดการให้อย่างสม่าเสมอซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการจัดการเมืองเชียงแขงเพื่อให้สวามิภักดิ์ต่อรัฐไทย

2.3.2 บทบาทในการรักษาเมืองเงิน

บทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการรักษาเมืองเงินซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน โดยในเบื้องต้นได้มอบหมายให้นายหนานสุทธิสารซึ่งเป็นบุตรชายไปรักษาราชการเมืองเงิน โดยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ หวังว่าการที่ทางเมืองน่านส่งเจ้านายพื้นเมืองเข้าไปปกครองเมืองเงินนั้นจะช่วยรักษาเมืองเงินให้รอดพ้นจากการถูกรุกรานจากหลวงพระบางซึ่งในขณะนั้นตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส การที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีแนวคิดในการส่งเจ้านายบุตรหลานเมืองน่านให้ไปปกครองเมืองเงินนั้นด้วยทราบว่าราษฎรในเมืองเงินนั้นมีความสวามิภักดิ์ซื่อสัตย์ต่อเจ้านายเมืองน่าน ในขณะเดียวกันพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ยังได้กำชับให้เจ้านายบุตรหลานของเมืองน่านที่ประจำอยู่ที่เมืองเงินให้มีการประชุมชี้แจงกับราษฎรเมืองเงินว่าเมืองเงินนี้เป็นเมืองขึ้นของเมืองน่าน เมืองหลวงพระบางไม่มีสิทธิ์ใดใดทั้งสิ้น ดังที่ปรากฏในหนังสือของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีไปถึงข้าหลวงรักษาราชการเมืองเงินว่า

“...ต้องมีการประชุมเสมอทุกคราวไป ด้วยเมืองเงินเป็นเมืองล่อแหลม มีชายแดนติดต่อกับต่างประเทศ..ควรเตือนให้รู้สึกรู้ว่าเมืองเงินเป็นเมืองในพระราชอาณาเขตสยามมาแต่เดิม ตลอดทุกวันนี้ครเมืองน่านได้ปกครองมา ฝ่ายเมืองหลวงพระบางไม่มีอำนาจมาเกี่ยวข้อง บังคับบัญชาเจ้านายกรมกรในเมืองเงินได้ อย่าให้พวกเจ้านายกรมการแลราษฎรมีความสับสน

หวาดเสียว กลัวเกรงอย่างหนึ่งอย่างใด..” (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.13/11 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเจ้าผู้ครองนครเมืองน่านแลเจ้าสนามหลวงนครน่าน – เจ้าราชภาคิวงษ์ผู้รักษาเมืองเงิน ที่ 19,305 4 มิถุนายน ร.ศ. 121)

แต่ต่อมาเจ้าเมืองหลวงพระบางโดยการสนับสนุนจากฝรั่งเศสได้หันมาใช้วิธีการรุนแรงเข้าชิงเอาเมืองเงิน โดยการส่งกำลังถืออาวุธบุกกรุกขึ้นบนที่ว่าการเมืองเงินเก็บทรัพย์สิ่งของของเจ้าราชภาคิวงษ์ไปทิ้งแล้วขับไล่ออกจากเมือง (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.13/13 เรื่องเมืองหลวงพระบางบุกกรุกขับไล่เจ้าราชภาคิวงษ์ผู้ว่าราชการเมืองเงิน กงสุลฝรั่งเศสเมืองน่าน ปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็น แลขอให้เมืองน่านอย่าด่วนจัดการเรื่องนี้ ขอได้สวนคูก่อน ที่ 501 วันที่ 2 กันยายน ร.ศ. 121) เหตุการณ์ครั้งนี้เกือบจะมีการปะทะกันด้วยกำลังเพราะฝ่ายพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าเมืองน่านก็ได้มีการประชุมตระเตรียมกำลังเพื่อที่จะยกทัพไปขับไล่พวกหลวงพระบางแต่ก็ได้รับการห้ามปราบจากฝ่ายรัฐสยาม พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้พยายามใช้ความอดทนและใช้วิธีการทูตเพื่อเจรจากับฝรั่งเศสแทนเพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะกันด้วยอาวุธเพราะเข้าใจดีว่าเมืองน่านและรัฐไทยมีความเสียเปรียบในเรื่องของอาวุธยุทธโปกรณ์ต่างๆ ที่ทันสมัยเพราะหากเกิดการปะทะกันขึ้นมาเมืองน่านและรัฐไทยมีแต่จะเสียเปรียบ ซึ่งเรื่องดังกล่าวได้สร้างความลำบากใจให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอย่างยิ่งดังที่ได้มีพระราชกระแสถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า “ฉันยังไม่แลเห็นหนทางใด ซึ่งจะป้องกันพวกหลวงพระบางไม่ให้รุกเหลื่อมเอาเขตแดนตามอำเภอใจได้...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.20/3 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 ทรงตอบรับบอกกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 20 มกราคม ร.ศ. 120) หนทางแก้ไขปัญหาการรุกรานของฝ่ายหลวงพระบางจึงมีทางเดียวคือจำเป็นต้องยกดินแดนฝั่งขวาให้แก่ฝรั่งเศสไป ถึงแม้ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้พยายามอดทนต่อการยั่วยุทางการเมืองของหลวงพระบางอย่างถึงที่สุด ได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะปกป้องรักษาพระราชอาณาเขตของรัฐไทยไว้อย่างเต็มสุดความสามารถแต่ก็ไม่สามารถรักษาเมืองเงินไว้ได้ เมื่อมีการเจรจาทกลงกันตามสนธิสัญญาที่มีการลงนามกันในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 ซึ่งผลของสนธิสัญญา ทำให้ฝ่ายไทยต้องยอมยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามกับหลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านให้กับหลวงพระบางได้แก่ เมืองเงิน เมืองคอบ เมืองเชียงฮ้อน เมืองเชียงลม (เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.23/14 ปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสตอนเหนือ สำเนาที่ 27240 ลงวันที่ 17 มกราคม ร.ศ. 124)

2.4 บทบาทด้านการปราบกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่

เหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ได้ส่งผลกระทบและสร้างความลำบากใจต่อพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นอย่างมาก เนื่องจากบุตรชายของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในการก่อกบฏเงี้ยวซึ่งมีพยานหลักฐานและพฤติการณ์บ่งชี้ได้ว่ารู้เห็นเป็นใจกับพวกเงี้ยว

เพราะบุตรชายของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นร้อยตำรวจเอก จะต้องนำกำลังต่อสู้ด้านทานพวกโจรเงี้ยวแต่ปรากฏว่าไม่ได้ทำหน้าที่อันควรกระทำ จึงทำให้เป็นที่เพ่งเล็งของทางการของรัฐสยาม ในขณะที่นั้นเดียวกันยังมีการระบือชื่อของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในจดหมายของพระยาแพร์ อันมีส่วนให้เป็นที่สงสัยของรัฐสยามก็ตาม แต่ด้วยความไว้เนื้อเชื่อใจในความจงรักภักดีของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อกรุงเทพฯ มาโดยตลอด ดังคำพูดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “..ขอรับประทานข้าวและเกลืออยู่ใต้พระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากกว่าที่จะไปนั่งโต๊ะอันเต็มไปด้วยเขาวรส...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/10 เรื่องการจัดการรับรองมิสเตอร์แปลก 4 มีนาคม ร.ศ. 113 -28 กรกฎาคม ร.ศ. 114) ทำให้ความคลางแคลงใจว่าเจ้าเมืองน่านมีส่วนร่วมในการกบฏหมดไป ประกอบกับจดหมายของกรมดำรงราชานุภาพ ได้มีไปถึงกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ตอนหนึ่งว่า “...เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แลมีความสัตย์ซื่อเป็นอย่างยิ่ง...” (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16.2/58 กราบทูลพระเจ้าอนัองยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ที่ 61/430 วันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 121)

แม้ว่าเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร์จะทำให้พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ถูกมองว่ามีส่วนรู้เห็นเป็นใจกับเจ้าหลวงเมืองแพร์และพวกเงี้ยวก็ตาม แต่ทว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ หาได้สนใจในคำครหาดังกล่าวไม่ ยังคงเตรียมกำลังอาวุธ ผู้คนในเมืองน่านเพื่อป้องกันรักษาไม่ให้พวกเงี้ยวเข้ามาก่อความวุ่นวายในเมืองน่านเหมือนที่ได้สร้างวุ่นวายในหัวเมืองพายัพทั้งหลาย อีกทั้งได้พยายามทำให้รัฐสยามเห็นถึงความจริงใจในการที่เจ้าเมืองน่านไม่เข้าร่วมกับพวกกบฏเงี้ยวในเมืองแพร์ กล่าวได้ว่าเป็นการประกาศถึงจุดยืนและความสัมพันธ์อันดีระหว่างเมืองน่านกับรัฐสยาม ต่อมาจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้ายกเลิกการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์แก่ราษฎรในเมืองน่านที่ได้มีส่วนในการช่วยเหลือรัฐสยามในการปราบปรามกบฏเงี้ยวอีกด้วย จากที่กล่าวมาข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างเจ้าเมืองน่าน เจ้าเมืองเจ้านาย และราษฎรในเมืองน่านที่ได้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสยามได้เป็นอย่างดี

2. การอภิปรายผล

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องความคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามในระหว่าง พ.ศ.2436-2461 นั้น พบว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้น ได้มีความคิดและบทบาทต่อการพัฒนาเมืองน่านให้มีความเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมบ้านเมืองอื่น กล่าวได้ว่าแนวคิดในการจัดการปกครองบ้านเมืองนั้นพบว่าเป็นแนวคิดที่น่า

พุทธศาสนาและความเชื่อในเรื่องผีมาควบคุมคนในสังคมเมืองน่าน ความคิดสมัยใหม่ในการจัดการปกครองเมืองน่าน ความคิดในการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสยาม สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะที่เมืองน่านกำลังตกอยู่ในสถานการณ์ที่สุ่มเสี่ยงจะต้องตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสที่เข้ามาครอบครองดินแดนทางเมืองหลวงพระบางได้เกือบทั้งหมด การที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้นำพาเมืองน่านให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสเป็นการสะท้อนถึงความคิดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่ได้พยายามที่จะรักษาปกป้องดินแดนของเมืองน่านและรัฐสยามให้รอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของชาวต่างชาติ สำหรับบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อรัฐสยามนั้น ได้มีบทบาทในการทำสงครามเชียงตุง บทบาทในการทำสงครามปราบฮ่อ บทบาทในด้านการปกป้องรักษาเขตแดนของรัฐสยาม และบทบาทในด้านการปราบกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความคิดในการจัดการปกครองที่ต้องการให้เมืองน่านได้มีการพัฒนาไปในรูปแบบและทิศทางที่ดีขึ้นเพื่อให้เมืองน่านมีความเจริญรุ่งเรือง

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่าได้สอดคล้องกับผลงานวิจัยของชญาพร จีนชวานา ที่ได้ทำการวิจัยเพื่อวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้สำหรับการปกครองตนเองของเมืองน่าน ผลการวิจัยนั้นได้สะท้อนให้เห็นสภาพทางการเมืองการปกครอง และสภาพทางสังคมของเมืองน่านในสมัยที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ รัชการจันทรทัตได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าเป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่าน กฎหมายอาญาจักรหลักคำได้สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจและบทบาทของเจ้าเมืองน่านในการนำกฎหมายอาญาจักรหลักคำมาใช้ในการปกครองเมืองน่านเพื่อให้เกิดความสงบสุขของบ้านเมือง กฎหมายอาญาจักรหลักคำมีบทลงโทษสูงสุดคือการประหารชีวิต สภาพสังคมเมืองน่านในขณะที่มีการบังคับใช้กฎหมายอาญาจักรหลักคำนั้นพบว่าบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยเป็นอย่างดี แต่ต่อมาในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ รัฐสยามได้มีการยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำเนื่องจากในขณะนั้นสภาพการเมืองการปกครองของเมืองน่านไม่เหมาะสมในการนำกฎหมายอาญาจักรหลักคำมาใช้ เนื่องจากเป็นกฎหมายที่ขาดการสืบสวนสอบสวนพยานหลักฐาน และไม่เป็นที่ยอมรับของนานาประเทศ อันจะทำให้เมืองน่านมีความลำหัดต่อสายตาของนานาประเทศ ผลการวิจัยต่อมาที่เกี่ยวข้องได้แก่ผลงานวิจัยของปัทมา นันท์สิทธิ์ ที่ได้ศึกษาถึงโครงสร้างสังคมการเมืองน่านจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ โดยได้ศึกษาโครงสร้างสังคมการเมืองน่านในสมัยที่มีการนำกฎหมายอาญาจักรหลักคำ พบว่าโครงสร้างสังคมการเมืองน่านในขณะนั้นประกอบด้วยชนชั้นผู้ปกครอง และชนชั้นผู้ถูกปกครอง โดยชนชั้นผู้ปกครองนั้นได้แก่ ชนชั้นเจ้าเมือง เจ้านาย ท้าวขุน พ่อเมืองนายบ้าน (ผู้ปกครองเมืองขึ้นของเมืองน่าน) ชนชั้นพระสงฆ์ ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองนั้นได้แก่ ชนชั้นไพร่และชนชั้นทาส โครงสร้าง

การปกครองนี้ เจ้าเมืองน่านมีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมือง โดยมีท้าวขุน พ่อเมืองนายบ้าน เป็นผู้ช่วยเหลือในการปกครอง ผลงานวิจัยต่อมาได้สะท้อนให้เห็นถึงการเตรียมความพร้อมของรัฐไทยในการถูกรุกรานเข้ามาของลัทธิจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสและอังกฤษที่รุกคืบเข้ามายังล้านนา ตะวันตกและล้านนาตะวันออก ซึ่งเป็นผลงานการวิจัยของชลภูมิ บรรหาร ที่ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่องความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งผลการวิจัยพบว่าพระองค์ท่านแนวพระมีราชดำริที่มีความทันสมัยทางการเมือง ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้รองรับกับการทันสมัยจากชาติตะวันตก จากประสบการณ์ส่วนพระองค์ผนวกกับสถานการณ์ภายในประเทศและการล่าอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งผลการวิจัยได้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางการเมืองในสมัยที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เผชิญกับลัทธิจักรวรรดิการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสและอังกฤษจนนำมาให้เมืองน่านมีความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งได้สอดคล้องกับผลงานวิจัยของสมศักดิ์ ลือราช ที่ได้ศึกษาวิจัยถึงความสำคัญของเมืองน่านและเมืองแพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพบว่าตั้งแต่ที่เกิดการล่าอาณานิคมทางหัวเมืองล้านนาของไทย ทำให้รัฐไทยต้องสูญเสียหัวเมืองชายแดนล้านนาให้กับฝรั่งเศสและอังกฤษ ดังนั้นการเข้ามาดูแลและจัดการปฏิรูปการปกครองของรัฐไทย ที่มีต่อหัวเมืองล้านนาจึงมุ่งรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เจ้าเมืองล้านนาได้แปรเปลี่ยนไปเข้ากับฝรั่งเศสและอังกฤษได้ ในการจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองล้านนาจึงได้รับการต่อต้านจากเจ้าเมืองเจ้านายที่เคยมีอำนาจในการจัดการบ้านเมืองมาก่อน ทำให้เกิดการก่อกบฏขึ้นหลายหัวเมือง แต่สำหรับในเมืองน่านแล้วไม่พบว่ามีเกิดการต่อต้านอำนาจรัฐไทยแต่อย่างใด มีแต่ให้การยอมรับและพร้อมที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นไปตามที่รัฐไทยได้มีการกำหนดไว้ เพื่อให้ทันสมัยต่อความเจริญที่รุกคืบเข้ามาในเมืองน่าน เพื่อไม่ให้เมืองน่านต้องเสียเปรียบในด้านการเมืองการปกครองกับชาวต่างชาติ

สำหรับผลการวิจัยของสร้อยสวัสดิ ประยูรเสถียรในเรื่องการปฏิรูปมณฑลพายัพ พ.ศ. 2436 – 2476 นั้นมีความเกี่ยวข้องสอดคล้องกับผลการวิจัยในครั้งนี้เป็นบางส่วนสำหรับประเด็นที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์นั้นเป็นการศึกษาถึงประเด็นมูลเหตุ ปัญหา และอุปสรรคในการปฏิรูปการปกครอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นถึงการสูญเสียอำนาจทางการเมืองของเจ้าเมืองล้านนา จนนำมาซึ่งการเกิดการต่อต้านเกิดการกบฏขึ้นหลายพื้นที่ในหัวเมืองล้านนา สำหรับปัญหาอุปสรรคของรัฐไทยที่มีต่อการปฏิรูปการปกครองนั้นเป็นปัญหาเรื่องการส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปมีจำนวนน้อย ขาดความรู้ความสามารถ ไม่เข้าถึงประชาชน ไม่สนใจหน้าที่และยังประพฤติตนข่มเหงราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน เป็นต้น สำหรับผลงานการวิจัยของเสาวภา ภาวะพุดติ ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชในหลวงพระบาง และหัวเมืองลาว

ระหว่าง พ.ศ. 2431 – 2446 มีความสอดคล้องกับผลงานวิจัยค่อนข้างน้อย เนื่องจากการศึกษาถึง การจัดการปกครองของประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวของรัฐไทย ปัญหาและการแก้ไข ปัญหาและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาว สำหรับประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับผลงานการวิจัยเป็นประเด็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสในหัว เมืองประเทศราชของรัฐไทย ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐไทยได้ให้หัวเมืองประเทศราชเหล่านี้มีอิสระ ในการปกครองตนเองโดยให้มีหน้าที่ต้องถวายเครื่องราชบรรณาการ เพื่อเป็นการแสดงออกถึง ความจงรักภักดี ต่อมาเมื่อเผชิญการรุกรานจากฝรั่งเศส จึงทำให้ฝ่ายรัฐไทยต้องปรับเปลี่ยนวิธีการ จัดการเมืองขึ้นประเทศราชเหล่านี้ ตามที่เคยได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว สำหรับผลงานของพรณีภา อพิษฐพงศ์ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง เจ้า ไพร กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 -2476 ผลงานวิจัยได้สอดคล้องกับการทำวิจัยในบางส่วน โดยพบว่าส่วนใหญ่ผลงานการวิจัยเป็น การศึกษาสถานภาพของบทบาทเจ้า ไพร ในสังคมล้านนา ซึ่งเป็นสังคมก่อนที่เมืองน่านจะได้รับการ ปฏิรูปการปกครองเมืองน่านยังมีโครงสร้างสังคมเป็นเจ้า ไพร มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมกัน อย่างเห็นได้ชัด แต่ภายหลังการปฏิรูปการจัดการปกครองแล้วพบว่าการแบ่งชนชั้นทางสังคม เริ่มลดลงความเหลื่อมล้ำทางสังคมมีจำนวนน้อยลงเพราะเกิดการจัดการปกครองรูปแบบใหม่ขึ้นใน เมืองน่านทำให้ไพร่พลมีสิทธิ และเสรีภาพ เท่าเทียมกันในสังคม

การอภิปรายผลในเรื่องแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องนั้นพบว่าแนวคิดเกี่ยวกับรัฐไทย โบราณ แนวคิดการปกครองแบบรัฐจารีต แนวคิดประเทศราช และแนวคิดรัฐชาติ ได้มีความ สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยกล่าวคือ เมืองน่านมีประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองที่ ยาวนานเหมือนกับอาณาจักรล้านนา สุโขทัยและพะเยา ซึ่งเป็นการสะท้อนถึงถึงรูปแบบการ ปกครองของเมืองน่านตามแนวคิดเกี่ยวกับรัฐไทยโบราณ และแนวคิดรัฐจารีต โดยอาจกล่าวได้ว่า ก่อนที่เมืองน่านจะได้รับการปฏิรูปการปกครองนั้น เมืองน่านมีลักษณะเป็นรัฐไทยโบราณที่มี แนวคิดในการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ มุ่งเน้นการควบคุมจำนวนคนเพื่อนำมา เป็นแรงงานในการทำสงคราม หรือการรับใช้ในเมืองน่าน รัฐไทยโบราณนิยมการขยายอำนาจอาณา เขตแดนให้กว้างใหญ่ไพศาลเพื่อขยายอำนาจและประกาศถึงความยิ่งใหญ่ของรัฐตน ดังนั้นจะเห็น ว่าในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของประเทศไทยและเมืองน่าน นั้นพบว่ามีการทำสงคราม เพื่อขยายอำนาจและอาณาเขตไปอย่างไร้ที่สิ้นสุด เกือบทุกยุคทุกสมัย การทำสงครามหากชนะก็ จะได้อาณาเขตเพิ่มขึ้น และมีกำลังคนที่อยู่ในการควบคุมมากขึ้น แต่หากแพ้สงครามเมื่อใดก็จะ สูญเสียดินแดนที่เคยได้รับและบ้านเมืองถูกทำลายเป็นอันมาก รูปแบบการปกครองแบบรัฐไทย โบราณจึงไม่ได้มุ่งเน้นการพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า แต่ต้องการขยายอาณาเขต บ้านเมืองเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้แนวคิดของรัฐไทยโบราณได้สอดคล้องกับแนวคิดรัฐจารีตที่ให้

ความสำคัญกับการปกครองจากศูนย์กลางหลักไปสู่ศูนย์กลางย่อยๆ แต่ไม่มีเขตแดนหรือเส้นเด่นชัด เน้นการควบคุมกำลังคน โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องชาติพันธุ์มาแบ่งแยกการปกครองแต่อย่างใด ขอเพียงแค่ให้บ้านเมืองมีความสงบสุขไม่มีข้าศึกมารุกรานเท่านั้นเอง สะท้อนให้เห็นได้ว่าเมืองน่านก่อนได้รับการปฏิรูปการปกครองนั้นมีระบบโครงสร้างของคนในสังคมแบบรัฐจารีตทั่วไปคือแบ่งคนออกเป็น 2 ชั้น คือ คนชั้นสูงและคนชั้นต่ำ ดังนั้นชนชั้นสูงหรือชนชั้นผู้ปกครองจึงมีหน้าที่ปกป้องดูแลบ้านเมือง ส่วนคนชั้นต่ำได้แก่ ไพร่และทาส ของเมืองน่านมีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งตลอดจนมีหน้าที่รับใช้ชนชั้นผู้ปกครอง โดยคนในสังคมต่างยอมรับในสถานะทางสังคมของตนและได้ทำหน้าที่ของตนเองให้มีความสมบูรณ์เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองนั้น การที่ผู้คนในสังคมได้ยอมรับในสถานะทางสังคมที่ต่างกันนั้น

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับประเทศราชและรัฐชาตินั้น ได้สอดคล้องกับรูปแบบการเมืองการปกครองของเมืองน่านทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือเมืองน่านในอดีตเคยเป็นรัฐอิสระอยู่ห่างไกลจากเมืองอื่นๆ จึงสามารถมีรูปแบบการปกครองที่มีเจ้าเมืองน่านมีอำนาจการปกครองสูงสุด จนกระทั่งเมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่และเมืองเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ตั้งแต่นั้นมาเมืองน่านก็สูญเสียอำนาจในการปกครองตนเอง เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าเป็นเวลายาวนานเกือบ 200 ปี เมืองน่านเมื่อตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าก็ได้รับความลำบากเพราะพม่าปกครองบ้านเมืองด้วยความโหดเหี้ยมจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้ปราบปรามขับไล่พม่าออกไปจากเขตแดนของรัฐสยามได้ เมืองน่านจึงต้องตกมาเป็นเมืองขึ้นของรัฐสยาม ซึ่งมีความแตกต่างกันในการปกครอง ทำให้สภาพเมืองน่านกลับมาฟื้นฟูได้เหมือนดังเดิมด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความเมตตา กรุณา และให้เมืองน่านมีโอกาสได้ปกครองตนเองตามที่เห็นสมควร เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นเมืองประเทศราชของรัฐสยามมาตลอดจนกระทั่งสิ้นสุดลงกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองแบบส่วนภูมิภาคกล่าวคือเป็นจังหวัดน่านในปัจจุบัน

สำหรับแนวคิดเรื่องรัฐชาตินั้นเป็นแนวคิดสมัยใหม่ที่เพิ่งจะเกิดขึ้นในประเทศไทยโดยได้ดำเนินมาประมาณหนึ่งร้อยปีเศษแล้ว กล่าวได้ว่าการเริ่มต้นก่อเกิดของรูปแบบรัฐชาติในประเทศไทยนักวิชาการมักถือเอาสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะปี พ.ศ. 2435 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่เป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญ รัฐชาติได้พัฒนาการต่อเนื่องมาจากความเสื่อมทรุดของรัฐจารีตในอดีต โดยให้ความสำคัญกับการรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมือง การศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไทยไว้ให้มันคงจะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจไม่ปล่อยให้

ประชาชนออกจะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคเท่ากัน จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่กับราษฎร ต้องให้ความสำคัญกับความเป็นพลเมืองในชาติพันธุ์เดียวกันเพื่อความสมบูรณ์ของความเป็นรัฐชาติ

3. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์วิจัยในเรื่องความคิดและบทบาททางการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯที่มีต่อรัฐสยามในระหว่าง พ.ศ. 2346 -2461 ดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนะข้อมูลเพื่อเป็นประโยชน์ต่อบุคคลผู้ที่สนใจในการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ รวมทั้งบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองน่าน ซึ่งเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานและมีความสำคัญใกล้เคียงกับเมืองสุโขทัย และเมืองเชียงใหม่ ประกอบเมืองน่านมีเจ้าผู้ครองนครน่านเป็นจำนวนมากที่มีบทบาทในการดูแลปกครองเมืองน่าน กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในการจัดการปกครองบ้านเมือง การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติของเจ้าเมืองน่าน ในปัจจุบันได้มีการเก็บข้อมูลไว้เป็นรูปแบบที่ชัดเจนมากกว่าในอดีต เนื่องจากทางเมืองน่านได้ให้ความสำคัญกับการรักษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง การศึกษาหาข้อมูลจึงสามารถหาได้จากห้องสมุดประชาชนจังหวัดน่าน พิพิธภัณฑ์ จังหวัดน่าน รวมทั้งมีการสืบค้นข้อมูลทางเว็บไซต์สะดวกมากขึ้น ซึ่งผู้สนใจสามารถหาข้อมูลได้ตามแหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นำมาอ้างอิงดังกล่าวข้างต้น

สำหรับข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยเล่มนี้ไปใช้ผู้วิจัยเห็นว่าผลการวิจัยเล่มนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่า บทบาทและความสำคัญของประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองน่าน และเจ้าผู้ครองนครน่าน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญและมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานเทียบเท่ากับเมืองสุโขทัย และเมืองเชียงใหม่ ประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองน่านได้สะท้อนให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของเมืองน่านในอดีตซึ่งบางทีอนุชนคนรุ่นหลัง อาจจะยังไม่เคยทราบมาก่อน ผลการวิจัยเล่มนี้ได้กล่าวถึงผู้นำที่มีความสำคัญที่สุดของเมืองน่านองค์หนึ่ง ที่ทำให้เมืองน่านได้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่5 ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองทางการเมือง การปกครอง การทหารของรัฐสยาม ผลการวิจัยเล่มนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเมืองน่านที่เกือบจะตกเป็นอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศสหลายครั้ง แต่ด้วยความมุ่งมั่นและความร่วมมือของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯและข้าหลวงเมืองน่าน ตลอดจน การได้รับพระราชทานคำแนะนำ จากองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำให้รัฐสยามไม่ต้องสูญเสียเมืองน่านให้กับประเทศฝรั่งเศส ผลงานวิจัยเล่มนี้ยังได้กล่าวถึงแนวความคิดซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกที่

แท้จริงของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ ที่มีต่อการเมืองการปกครองเมืองน่าน บทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ ที่จะรักษาบ้านเมืองไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของชาติใดๆ ก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าผลงานวิจัยเล่มนี้จะทำให้อุณหภูมิชนรุ่นหลังได้ระลึกถึงคุณความดีของผู้นำทางการเมืองการปกครองของเมืองน่าน ได้เสียดสีชีวิตปกป้องรักษาเมืองน่านมาจนถึงคนรุ่นหลัง

สำหรับข้อเสนอแนะสำหรับผู้สนใจจะทำวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่าผู้ที่สนใจจะทำวิจัยควรต้องศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และเมืองที่ตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองน่านให้มากขึ้นเนื่องจากในประวัติศาสตร์เมืองน่านมีความเป็นมาที่ยาวนาน การทำการวิจัยจึงต้องมีความรอบรู้ในเรื่องดังกล่าวพอสมควร การทำวิจัยในลักษณะเดียวกันนี้จำเป็นต้องใช้ข้อมูลที่มีความแม่นยำสูง เพื่อไม่ให้ประวัติศาสตร์เกิดการบิดเบือนไป สำหรับแหล่งข้อมูลที่สามารถค้นคว้าได้ผู้วิจัยเห็นว่าหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และห้องสมุดแห่งชาติ เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญ ที่ได้มีการจัดเรียงข้อมูลค่อนข้างครบถ้วน และชัดเจนได้เป็นอย่างดี สำหรับการสัมภาษณ์บุคลากรของเมืองน่านที่มีความรอบรู้ในประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน นั้นปัจจุบันพบว่าทายาทที่ยังมีชีวิตอยู่และเป็นบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครน่าน ที่สามารถให้ความรู้ได้ก็คือเจ้าสมปรารถนา ภู่น่าน ซึ่งเป็นปุษนิยบุคคลที่ชาวเมืองน่านให้ความเคารพนับถือ และบุคคลอีกท่านหนึ่งคือ ท่านอาจารย์สมเจตต์ วิมลเกษม ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 4 สาขาภาษาและวรรณกรรม (ภาษาล้านนา) สภากาการศึกษาแห่งชาติ ปัจจุบันท่านเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่โรงเรียนสตรีศรีน่าน จังหวัดน่าน เป็นต้น และผู้ที่สนใจจะทำวิจัยควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ของเมืองน่านกับเมืองที่อยู่ใกล้เคียงกันเพื่อเปรียบเทียบรูปแบบและลักษณะการเมืองการปกครองที่แตกต่างหรือคล้ายคลึงกัน ในประเด็นใดบ้างเพื่อสามารถที่จะสะท้อนให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของเมืองน่านในอดีตได้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/158 เรื่องการจัดการปกครองเมืองน่าน และ
บริเวณเมืองขึ้นของเมืองน่าน 2 มิถุนายน ร.ศ. 119 -4 สิงหาคม ร.ศ. 125
- เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1ก/7 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระบารามปรีชีย์ ที่ ร.468/45 ลงเดือน 2 จ.ศ. 1245
(มกราคม พ.ศ. 2426)
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/158 เรื่องจัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองน่าน
2 มิถุนายน ร.ศ. 119 – 9 สิงหาคม ร.ศ. 125)
- (เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/10 เรื่องการจัดการรับรองมิสเตอร์แปลก 4 มีนาคม ร.ศ.
113 – 28 กรกฎาคม ร.ศ. 114
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16.2/58 กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธุ์
ราชเลขานุการ ที่ 61/430 วันที่ 11 เมษายน ร.ศ. 121
- เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.40/5 วันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 110
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก/2 ใบบอกเมืองน่าน จ.ศ. 1250
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก/2 ใบบอกเมืองน่าน วันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 108
- เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.40/4 เรื่อง เจ้านันตวรฤทธิเดชน่านให้เจ้าราชวงศ์ นายน้อย
บัวเรียว เจริญตรารับสั่งพระองค์เจ้าโสภณบัณฑิตไปตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีความ
สวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพมหานครจัดตั้งไม้เงินต้นไม้ทองถวายเป็นข้าขอบขัณฑสีมา
กรุงเทพมหานคร วันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 110
- เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.23/14 ปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสตอนเหนือ สำเนาที่ 27240
วันที่ 17 ร.ศ. 124
- เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.13/11 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเจ้าผู้ครองนครเมืองน่านแล
เจ้าสนามหลวงนครน่าน – เจ้าราชภาติกงษ์ผู้รักษาเมืองเงิน ที่ 19,305 4 มิถุนายน
ร.ศ. 121
- เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.13/11 เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเจ้านครเมืองน่าน – เจ้าราช
ภาติกงษ์ ผู้รักษาเมืองเงิน ที่ 19.305 ลงวันที่ 2 พฤษภาคม ร.ศ. 112
- เอกสารรัชกาลที่ 5 กต. 40.13/11 เรื่อง เมืองหลวงพระบางมีหนังสือแจ้งแก่ชาวเมือง
เงินว่าห้ามเสียภาษีอากรต่างๆ ให้แก่เมืองน่าน สำเนาที่ 6853 วันที่ 21 กรกฎาคม ร.ศ. 121

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 กต.40.13/13 เรื่องเมืองหลวงพระบางบุกรุกขับไล่เจ้า
 ราชภาคินยวงศ์ ผู้ว่าราชการเมืองเงิน กงสุลฝรั่งเศสเมืองน่านปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็น แล
 ขอให้เมืองน่านอย่าด่วนจัดการเรื่องนี้ ขอให้ไต่สวนดูก่อน ที่ 501 วันที่ 2 กันยายน ร.ศ.
 121

.....เอกสารรัชกาลที่ 5 ฝ.20/3 พระราชกระแสรัชกาลที่ 5 ทรงตอบรับบอกกรมหลวง
 ดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 20 มกราคม ร.ศ. 120

.....เอกสารรัชกาลที่ 5 มห.29/80 เรื่องเมืองน่านตอบให้ปลุกยกกับพระยาศรีสหเทพ
 ให้จัดไพร่พลและลำเลียงเสบียงอาหารส่งกองทัพทางเมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1247
 กลุ่มคนฮักตัวเมือง นครน่าน (2547) *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด จังหวัดน่าน* น่าน บ้านเอกสาร
 กลุ่มอนุรักษ์พระเครื่องจังหวัดน่าน (2555) “ภาพน่านในอดีต” ค้นคืนวันที่ 25 เมษายน 2556 จาก

<http://www.nanamulet.com/forum.php?action=view&tid=2&topic=395>
 กรมศิลปากร (2530) *เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ* กรุงเทพมหานคร
 กรมสรรพากร (2555) “แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม จังหวัดน่าน ” ค้นคืนวันที่ 15
 มกราคม 2556 จาก <http://www.rd.go.th/nan/38.0.html>

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ (2548) *การเมืองการปกครองไทย : หลายมิติ* พิมพ์ครั้งที่ 2 ภาควิชารัฐศาสตร์
 และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 ข้อมูลท่องเที่ยวจังหวัดน่าน (2555) ค้นคืนวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2556 จาก

<http://www.lannatouring.com/Nan/Destination-guide/Nan-History.htm>
 คณะทำงานเอกลักษณ์น่าน (2549) *เอกลักษณ์น่าน* เชียงใหม่ สำนักพิมพ์ดาวคอมพิวกราฟิก
 คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม
 พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม
 พระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 (2544) “วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
 ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดน่าน” กรุงเทพมหานคร กรมศิลปากร
 คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสืออนุสรณ์ (2543) *พงศาวดารเมืองน่าน* อนุสรณ์งานบำเพ็ญพระราช
 กุศลออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์ (บุญชู ธรรมสารมหาเถร)
 อดีตเจ้าคณะจังหวัดน่าน เจ้าอาวาสวัดพญาพระอารามหลวง น่าน
 เจ้าสมปรารถนา ณ น่าน (2553, 11 ธันวาคม) “เชื้อสายพระเจ้าสุริยวงษ์” สัมภาษณ์โดย อภิชัย
 ช่างก่อ 25 หมู่ 3 ตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน

ชญาพร จีนชานา (2549) “การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.
 2395 -2451)” *ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย*
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

- ชาวลีย์ ณ ถลาง (2541) *ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2548) *อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง พิมพ์ครั้งที่ 4 มุลนิธิโตโยต้า*
ประเทศไทย กรุงเทพมหานคร
- ชลภูมิ บรรหาร (2552) “ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ฉัชชา เลาศศรินาถ (2543) *สิบสองปันนา : รัฏฐจาริต โครงการหนังสือชุด ประเทศเพื่อนบ้าน*
ของไทยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- เดช บุญนาค (2548) *การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435 – 2458*
กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ทวีศักดิ์ เผือกสม (2547) *อินโดนีเซีย ราชอาณาจักร สู่ชาติ ในจินตนาการ กรุงเทพมหานคร*
โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์
- ทิพย์พาพร อินคุ้ม (2551) “สงครามเชียงคองในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2392- 2488”
ปรินญาณิพนธ์ปรินญาณิอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์
- ธิดา สารระยา (2537) *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำเนิดและพัฒนากการ*
กรุงเทพมหานคร ด้านสุทธาการพิมพ์
- นิยม สองสีโย (2552) *พงศาวดารเมืองน่านฉบับภาษาพื้นเมือง น่าน พิมพ์ครั้งแรก*
ไบบอกรเมืองน่านวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 109 เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.12 ก /2
_____. (2555, 3 มีนาคม) อาจารย์โรงเรียนราชานุบาล สัมภาษณ์โดย อภิชัย ช่างก่อ
25 หมู่ 3 ตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน
- นฤมล ธีรวัฒน์ (2525) “พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”
วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- บังอร ปิยะพันธ์ (2538) *ประวัติศาสตร์ การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับ*
ต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ.2475 กรุงเทพมหานคร โอ.เอส พรินติ้งเฮาส์
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 24 จดหมายเหตุกองทัพปราบฮ่อเล่ม 6 พ.ศ. 2507
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 24 จดหมายเหตุการณปราบฮ่อ 2507:351

- ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี : 387
- ประทุมพงสาวดาร ภาคที่ 12 : 24 -25)
- ปติตดา นันทสิทธิ์ (2553) “โครงสร้างสังคมการเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ” สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ประเสริฐ วิทยารัฐ (2542) *ประเทศของเรา 4* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช
- ปฏิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์ (2549) *ภูมิหลังเมืองน่าน* สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
- พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่มที่ 2 หน้า 142
- พรรณนิภา อพิษฐพงศ์ (2535) “เจ้า ไพร่ กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476” ปรินิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร
- พิพิธภัณฑ์ชาติวิถีชาวน่าน (2555) “บุคคลสำคัญของเมืองน่าน : พระเจ้าสุริยพงษ์” คั่นคืนวันที่ 2 เมษายน 2556 จาก http://www.nanlifewaymuseum.org/th/popular_suriyapong.html
- ยุค ศรีอารียะ (2540) *ประวัติศาสตร์อันตตา : รื้อรากประวัติศาสตร์สยาม* กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์พรศรี ปัญญาปิยะกุล
- ยศ สันตสมบัติ (2551) *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย* กรุงเทพมหานคร ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 20 วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 หน้า 610
- ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 20 ตอนที่ 35 วันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2446 หน้า 609
- โรเบิร์ต ไฮน์ – เกลเดิน (2552) แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปล วารสารสังคมศาสตร์ 6 (เมษายน – กันยายน 2552) หน้า 2
- โลกล้านนา (2555) “ประวัติพระเจ้าสุริยพงษ์ ฝริตเดช” คั่นคืนวันที่ 5 มีนาคม 2556 จาก <http://www.lannaworld.com>
- วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. (2545) *บรรพบุรุษไทย: สมัยก่อนสุโขทัยและสมัยสุโขทัย* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วิไลเลขา ถาวรชนสาร (2540) *ชนชั้นนำของไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก* กรุงเทพมหานคร เมืองโบราณ
- วินัย พงศ์ศรีเพียร (2537) *ความมกยย้อนของอดีต* ม.ป.พ. กรุงเทพมหานคร
- วุฒิชัย มูลศิลป์ (2542) *การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่* กรุงเทพมหานคร เลิฟแอนด์ลิฟเพรส
- ศรีศักร วัลลิโภดม (2540) *นครหลวงไทย* กรุงเทพมหานคร เมืองโบราณ

- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล (2539) *วัฒนธรรมและการเมืองล้านนา* กรุงเทพมหานคร
 _____ (2552) *ประวัติศาสตร์ล้านนา* พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
 อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
- สายพิน วงษารัตน์ (2553) *รัฐโบราณในดินแดนประเทศไทย* กรุงเทพมหานคร อักษรเจริญทัศน์
 สมเจตน์ วิมลเกษม (2553) “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในสายตาฝรั่ง” ชาติรีเจริญศิริ นครน่าน
 พัฒนาการนครรัฐ น่าน สำนักกิจการพิเศษ รพ.น่าน
 _____ (2555, 8 ธันวาคม) อาจารย์โรงเรียนสตรีศรีน่าน สัมภาษณ์โดย อภิชัย ช่างก่อ
 25 หมู่ 3 ตำบลสถาน อำเภอปัว จังหวัดน่าน
- สมศักดิ์ ลือราช (2529) “ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 -2453)” ปรินญาณิพนธ์ปรินญาการศึกษา
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร (2523) “การปฏิรูปมณฑลพายัพ พ.ศ.2436 – 2476” ปรินญาณิพนธ์
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- สิทธิศักดิ์ ชงเงิน (2551) *เมืองน่านอดีตที่คุณอาจไม่เคยรู้* แพร่ เมืองแพร่การพิมพ์
- สุมิตร ปิติพัฒน์ (2542) *ความเป็นคนไทย : พิจารณาจากมิติด้านเชื้อชาติ ภาษา การเมือง และ
 วัฒนธรรม* กรุงเทพมหานคร สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เสาวภา ภาระพฤติ (2522) “ปัญหาการปกครองของไทยในพระราชอาณาจักร ในหลวงพระบาง และหัว
 เมืองลาว ระหว่างปี พ.ศ.2341 – 2446” ปรินญาณิพนธ์ปรินญาการศึกษา มหาวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- สุรพล คำรั้งกุล (2535) *แผ่นดินล้านนา* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์
- สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ (2543) *การปกครองลาวสมัยเป็นพระราชราชของไทย ค.ศ.1779-1893*
 กรุงเทพมหานคร
- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เทศบาลเมืองน่าน (2555) “แผนที่ชุมชน เมือง
 เก่าน่าน” ค้นคืนวันที่ 14 พฤษภาคม 2556 จาก <http://www.nan.go.th>
- หอมรดกไทย กระทรวงกลาโหม (2541) *ทำเนียบหัวเมืองพระราชราชของไทย* กรุงเทพมหานคร
 หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 20 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1217
- อัญชลี สุสาย์ณห์ (2552) *ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัย
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
 สร้างสรรค์บุ๊คส์
- เอกวิทย์ มณีธร (2552) *รัฐศาสตร์* กรุงเทพมหานคร ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม.ที.เพรส
- อรรวรรณ ทรัพย์พลอย (2552) *พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลัง
 ของแผ่นดิน* กรุงเทพมหานคร สร้างสรรค์บุ๊คส์

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

สภามหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

เพื่อทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ความคิดและบทบาททางการเมืองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯที่มีต่อ
รัฐไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 (ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461)

ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.

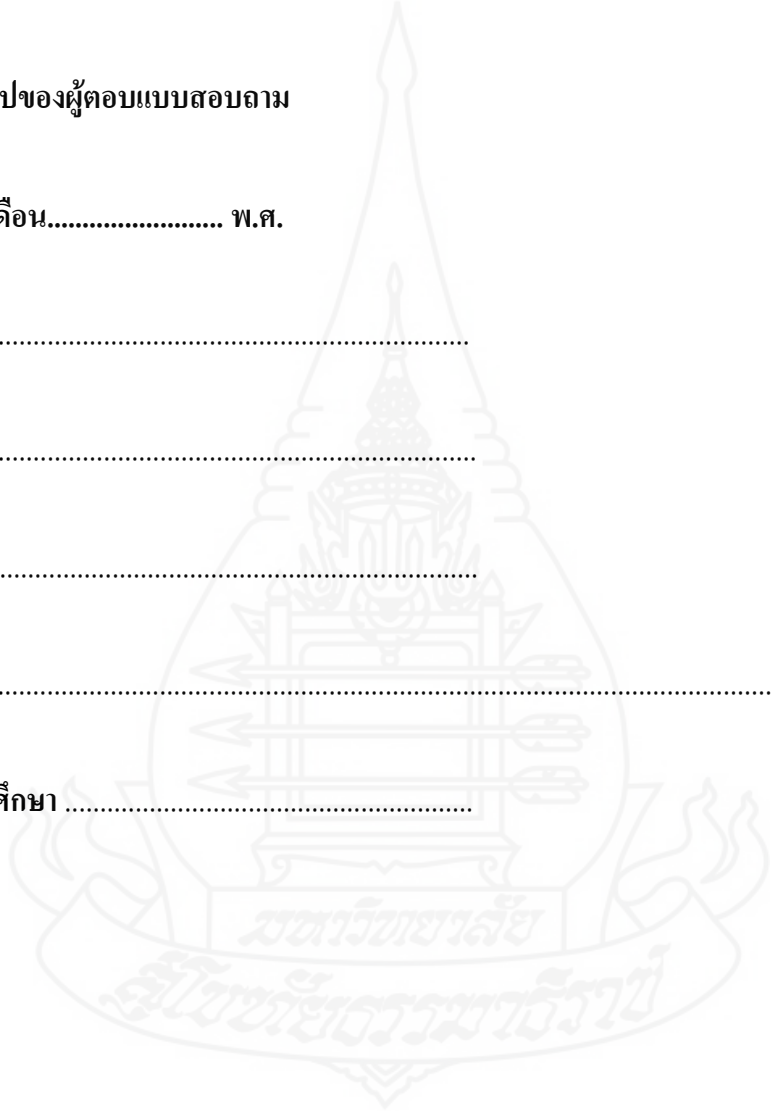
ชื่อ-สกุล

อายุ

อาชีพ

ที่อยู่

ระดับการศึกษา

แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ

1. ท่านทราบประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ปกครองเมืองน่าน ได้จากแหล่งข้อมูลด้านใดบ้าง?

.....
.....

2. ขอให้ท่านได้กล่าวถึงประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตามที่ท่านมาทราบมาพอสังเขป และท่านมีความสนใจในประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในด้านใดบ้าง?

.....
.....

3. แนวคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ด้านใดบ้างที่มีความโดดเด่นเป็นที่ประจักษ์ชัดในขณะที่ปกครองเมืองน่าน ?

.....
.....

4. ท่านคิดว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีบุคลิกด้านใดบ้างที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับชัดต่อรัฐสยามกว่าเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านองค์อื่น ๆ?

.....
.....

5. พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้รับพระราชทานยศจากเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มาเป็นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่เจ้าผู้ปกครองเมืองน่านและหัวเมืองล้านนาไม่เคยได้รับพระราชทาน มาก่อน ท่านมีแนวความคิดในประเด็นนี้อย่างไรบ้าง ?

.....
.....

6. ขอให้กล่าวถึงบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตั้งแต่ครั้งยังเป็นเจ้าอุปราชเมืองน่านจนกระทั่งได้เป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่าน เท่าที่ท่านทราบมาพอสังเขป?

.....
.....

7. ในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีการปกครองโดยกฎหมายอาณาจักรหลักคำ ท่านมีความรู้ความเข้าใจในบทกฎหมายอาณาจักรหลักคำด้านใดบ้าง?

.....

8. เมื่อรัฐสยามมีภาวะสงครามพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เข้าร่วมในการทำสงคราม ท่านทราบหรือไม่ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือในการทำสงครามอย่างไรบ้าง ?

.....

9. ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูปการเมืองการปกครอง ท่านคิดว่าเมืองน่านในฐานะเป็นเมืองขึ้นของกรุงรัตน โกสินทร์ ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนี้มากน้อยเพียงใด อย่างไรบ้าง ?

.....

10. พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ปกครองเมืองน่านในขณะที่เกิดการล่าอาณานิคมและเมืองน่านก็มีความสัมพันธ์ต่อการตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ท่านคิดว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเมืองการปกครองอย่างไรบ้าง เพื่อไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ?

.....

11. ท่านคิดว่าแนวความคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ด้านใดบ้างที่มีส่วนส่งเสริมให้เมืองน่านมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรบ้าง ?

.....

12. ท่านคิดว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ บทบาทและความสำคัญมากน้อยเพียงในการรักษาเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส?

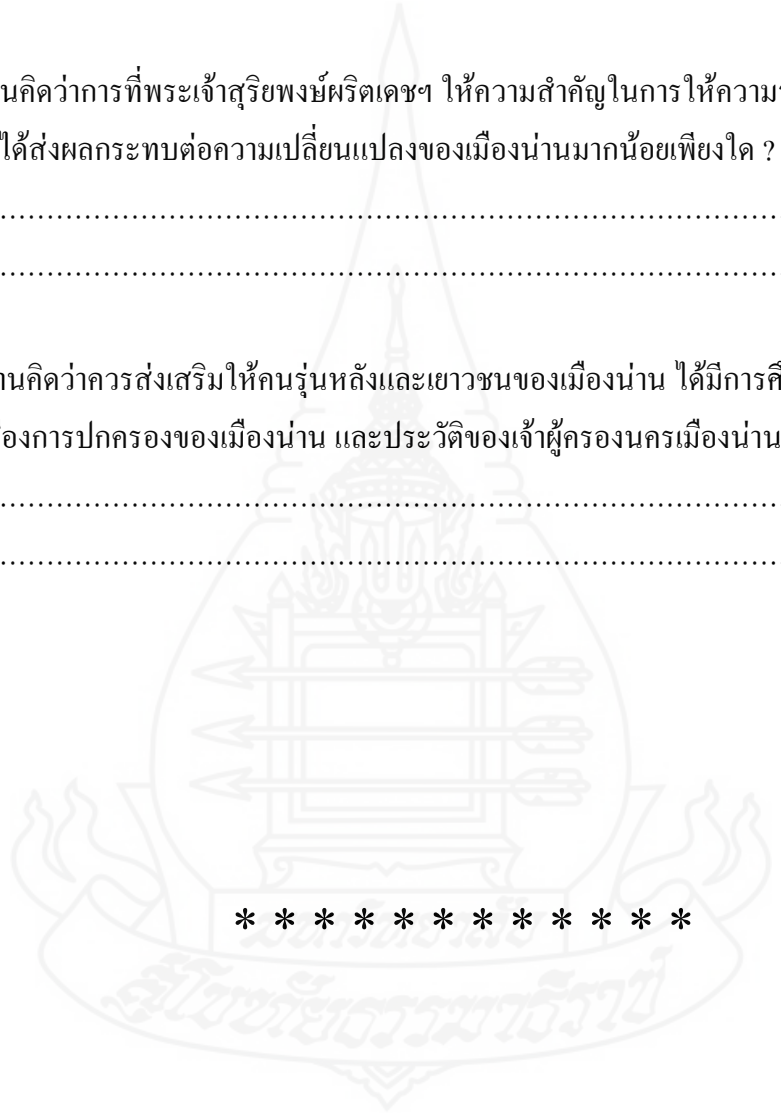
.....
.....

13. ท่านคิดว่ากรณีที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ให้ความสำคัญในการให้ความร่วมมือกับรัฐสยามได้ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของเมืองน่านมากน้อยเพียงใด ?

.....
.....

14 .ท่านคิดว่าควรส่งเสริมให้คนรุ่นหลังและเยาวชนของเมืองน่าน ได้มีการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของเมืองน่าน และประวัติของเจ้าผู้ครองนครเมืองน่าน อย่างไรบ้าง ?

.....
.....

* * * * *

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศูนย์วิจัยการมรดกโลก

แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจที่เกี่ยวข้องบทบาทและความคิดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ

1. ท่านทราบประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯเจ้าผู้ปกครองเมืองน่าน ได้จากแหล่งข้อมูลด้านใดบ้าง ?

จากคำบอกเล่าของคนเก่าแก่ของเมืองน่าน ที่ยังสามารถจดจำรายละเอียดของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ และประวัติของเจ้าผู้ครองเมืองน่านองค์อื่นๆ และศึกษาจากตำราพื้นเมืองน่านที่ได้เปรียบเสมือนพงศาวดารของเมืองน่านที่ได้กล่าวรวบรวมอดีตชีวประวัติและประวัติศาสตร์เก่าแก่ของเมืองน่าน

2. ขอให้ท่านได้กล่าวถึงประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตามที่ท่านทราบมาพอสังเขป และท่านมีความสนใจในประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯในด้านใดบ้าง ?

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นบุตรของเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ และได้ขึ้นสืบทอดเป็นเจ้าเมืองน่านต่อจากพระบิดา มีบทบาทในด้านการเมืองการปกครอง ของเมืองน่านเป็นอย่างมากจนกระทั่งได้รับการยอมรับจากทางกรุงเทพฯ ข้าพเจ้ามีความสนใจในประวัติของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในด้านการพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าไกล มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลในอันที่จะนำมาเมืองน่านให้เจริญรุ่งเรือง

3. แนวคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ด้านใดบ้างที่มีความโดดเด่นเป็นที่ประจักษ์ชัดในขณะที่ปกครองเมืองน่าน ?

การปกป้องรักษาเมืองน่านและเมืองขึ้นของเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส การให้ความร่วมมือกับรัฐสยามในการรักษาดินแดนของบ้านเมือง หากไม่เช่นนั้นแล้ว เมืองน่านอาจตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศสซึ่งมีความเชื่อว่าเมืองน่านอาจไม่รับความสงบสุขมาจนถึงเช่นทุกวันนี้

4. ท่านคิดว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯมีบุคลิกด้านใดบ้างที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับชัดต่อรัฐสยามกว่าเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านองค์อื่นๆ ?

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มีบุคลิกที่โดดเด่นในด้านการมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มองการณ์ไกล มีภาวะความเป็นผู้นำสูงในการตัดสินใจและการปกครองที่เฉียบขาด มีความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ

5. พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้รับพระราชทานยศจากเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ มาเป็นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ผู้ปกครองเมืองน่านและหัวเมืองล้านนาไม่เคยได้รับพระราชทาน มาก่อน ท่านมีแนวความคิดในประเด็นนี้อย่างไรบ้าง ?

นับได้ว่าเป็นความภาคภูมิใจของชาวเมืองน่าน ที่เจ้าผู้ปกครองเมืองน่านได้รับเกียรติอันสูงส่งเช่นนี้ ซึ่งทราบมาว่าไม่เคยมีเจ้าผู้ครองนครองค์ใดในล้านนาได้รับมาก่อนสะท้อนให้เห็นถึงการได้รับการยอมรับในเรื่องความรู้ความสามารถทางด้านการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในขณะนั้น

6. ขอให้ท่านกล่าวถึงบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตั้งแต่ครั้งยังเป็นเจ้าอุปราชเมืองน่าน จนกระทั่งได้เป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่าน เท่าที่ท่านทราบมาพอสังเขป ?

ตั้งแต่ครั้งยังได้รับเป็นเจ้าอุปราชเมืองน่าน ได้เคยร่วมทัพบกทางกองทัพของทากรุงพม่า ไม่ว่าจะเป็นกองทัพในการปราบฮ่อ และการทำสงครามเชียงตุง พอสมัยที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน นั้นได้มีบทบาทในด้านการปกป้องรักษาดินแดนเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ทำให้เมืองน่านไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส

7. ในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีการปกครองโดยกฎหมายอาญาจักรหลักคำ ท่านมีความรู้ความเข้าใจในบทกฎหมายอาญาจักรด้านใดบ้าง ?

กฎหมายอาญาจักรหลักคำเป็นกฎหมายของเมืองน่าน ทราบมาว่าใช้ควบคุมแลบังคับคนในเมืองน่านให้อยู่ในกรอบไม่ให้มีการทำผิดกฎหมาย หากใครทำผิดกฎหมายก็ต้องถูกลงโทษ ซึ่งโทษสูงสุดคือการประหารชีวิต

8. เมื่อรัฐสยามมีภาวะสงครามพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้เข้าร่วมในการทำสงครามท่านทราบหรือไม่ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือในการทำสงครามอย่างไรบ้าง?

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีส่วนร่วมในการทำสงครามกับกองทัพสยามทุกครั้งทีกองทัพสยามได้ขอกำลังมา ซึ่งเห็นได้จากพงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงบทบาทของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ในการมีส่วนร่วมในการทำสงครามร่วมกับกองทัพสยามอย่างดีเสมอมา ไม่ว่าจะเป็นการทำสงครามกับชาวฮ่อ การทำสงครามกับเมืองเชียงตุง เป็นต้น อีกทั้งยังมีบทบาทในด้านการเป็นตัวแทนระหว่างเจ้านายฝ่ายเหนือในการเจรจากับกลุ่มกบฏเงี้ยวเมืองแพร่อีกด้วย ซึ่งพบว่าในกลุ่มกบฏเงี้ยวเมืองแพร่นั้นบุตรชายของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ นั้นได้มีส่วนสำคัญในการก่อเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้นด้วย

9. ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูปการเมืองการปกครองท่านคิดว่าเมืองน่านในฐานะเป็นเมืองขึ้นของกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนี้มากน้อยเพียงใด อย่างไรบ้าง ?

เมืองน่านได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก เนื่องจากต้องปรับตัวให้เข้ากับความสัมพันธ์ที่เข้ามา การสูญเสียต่อการตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศสทำให้เมืองน่านจึงได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้านเช่น ด้านการปกครอง ด้านการทหาร ด้านการศึกษา เป็นต้น

10. พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ปกครองเมืองน่านขณะที่เกิดการล่าอาณานิคมและเมืองน่านก็มีความสูญเสียต่อการตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ท่านคิดว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเมืองการปกครองอย่างไรบ้าง เพื่อไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

การมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม มีความยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การยอมรับการถูกลดบทบาททางด้านการเมืองเป็นสิ่งสำคัญในขณะนั้นเนื่องจากเมืองน่านสูญเสียที่จะต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส ถ้าพึ่งเมืองน่านเองคงไม่มีความสามารถที่จะปกป้องรักษาบ้านเมืองไว้ได้ ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือจากรัฐสยาม ซึ่งการที่เจ้าเมืองมีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามนั้น ก็ยากที่จะช่วยกันรักษาเมืองน่านไว้ได้

11. ท่านคิดว่าแนวความคิดและบทบาททางด้านการเมืองการปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ด้านใดบ้างที่มีส่วนส่งเสริมให้เมืองน่านมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรบ้าง ?

การแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อรัฐสยาม การให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการทำสงครามด้วยดีเสมอมา เมื่อเมืองน่านมีปัญหาในเรื่องของดินแดนพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้แสดงถึงจุดยืนในการปกป้องรักษาดินแดนของเมืองน่านมิให้ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศฝรั่งเศส

12. ท่านคิดว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ บทบาทและความสำคัญมากน้อยเพียงใดในการรักษาเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

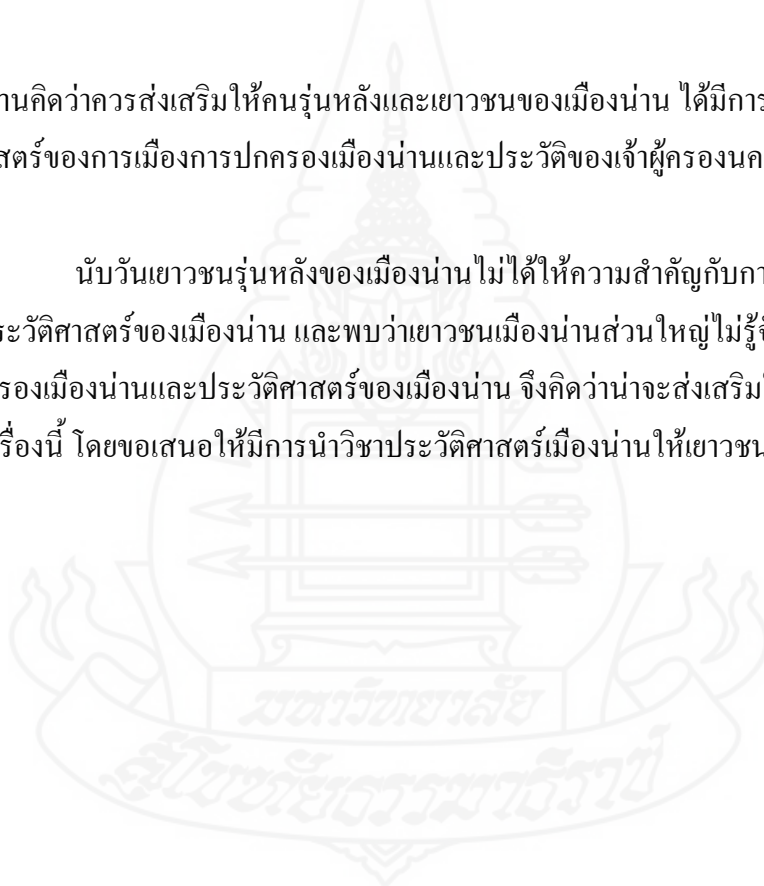
มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากในการรักษาเมืองน่านไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ด้วยบุคลิกและความรู้ความสามารถที่ได้กล่าวมาแล้วจึงทำให้มั่นใจได้ว่าพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้มีบทบาทและความสำคัญในการรักษาเมืองน่าน

13. ท่านคิดว่ากรณีที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ให้ความสำคัญในการให้ความร่วมมือกับรัฐสยามได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเมืองน่านมากน้อยเพียงใด

ทำให้เมืองน่านได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาขึ้นไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะการยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำซึ่งมองว่าเป็นกฎหมายที่โหดร้าย ขาดการพิจารณาสอบสวน มุ่งเน้นแต่การใช้การสอบสวนซึ่งขัดกับหลักข้อเท็จจริงในการสืบพยาน

14. ท่านคิดว่าควรส่งเสริมให้คนรุ่นหลังและเยาวชนของเมืองน่าน ได้มีการศึกษาประวัติศาสตร์ของการเมืองการปกครองเมืองน่านและประวัติของเจ้าผู้ครองนครเมืองน่าน อย่างไรบ้าง

นับวันเยาวชนรุ่นหลังของเมืองน่านไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน และพบว่าเยาวชนเมืองน่านส่วนใหญ่ไม่รู้จักประวัติศาสตร์ของเจ้าผู้ครองเมืองน่านและประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน จึงคิดว่าน่าจะส่งเสริมให้เยาวชนได้มีความรู้ในเรื่องนี้ โดยขอเสนอให้มีการนำวิชาประวัติศาสตร์เมืองน่านให้เยาวชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ด้วย

ประวัติผู้ศึกษา

ชื่อ	ดาบตำรวจอภิชัย ช่างก่อ
วัน เดือน ปีเกิด	13 ตุลาคม 2511
สถานที่เกิด	ตำบลท่าสายลวด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก
ประวัติการศึกษา	นบ. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. 2539
สถานที่ทำงาน	กองร้อยตำรวจตระเวนชายแดนที่ 325 อำเภอเขียงกลาง จังหวัดน่าน
ตำแหน่ง	ผู้บังคับหมู่

